

STATISZTIKAI SZEMLE

A KÖZPONTI
STATISZTIKAI HIVATAL
FOLYÓIRATA

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG:

DR. BELYÓ PÁL, ÉLTETŐ ÖDÖN, DR. HARCSA ISTVÁN,
DR. HUNYADI LÁSZLÓ (főszerkesztő), DR. HÜTTL ANTÓNIA, DR. KÖRÖSI GÁBOR,
DR. MÁTYÁS LÁSZLÓ, DR. MELLÁR TAMÁS (a Szerkesztőbizottság elnöke), NYITRAI FERENCNÉ DR.,
OROS IVÁN, DR. RAPPAI GÁBOR, DR. SIPOS BÉLA, DR. SZILÁGYI GYÖRGY,
TÓTH ISTVÁN GYÖRGY, DR. VITA LÁSZLÓ, DR. VUKOVICH GABRIELLA

81. ÉVFOLYAM 1. SZÁM

2003. JANUÁR

E SZÁM SZERZŐI:

Berta Györgyné, a KSH Veszprém Megyei Igazgatóságának főtanácsosa; *Dr. Kárpáti József*, a KSH Bács-Kiskun Megyei Igazgatóságának osztályvezetője; *Kecskés Csaba*, a KSH vezető főtanácsosa; *Kulcsár Rózsa*, a KSH ny. vezető főtanácsosa; *Ladányi Andor*; a történelemtudomány doktora, az Oktatókutató Intézet tudományos tanácsadója; *Dr. Lakatos Miklós*, a KSH főosztályvezető-helyettese; *Szemes Mária*, a KSH Veszprém Megyei Igazgatóságának igazgatója; *Tomka Béla* PhD, a Szegedi Tudományegyetem docense.

*

Lakatos Judit PhD, a KSH főosztályvezetője; *Marton Ádám* kandidátus, a KSH ny. osztályvezetője; *Nádudvari Zoltán*, a KSH főtanácsosa; *Rettich Béla*, a KSH Könyvtár és Dokumentációs Szolgálat főtanácsosa; *Szász Kálmán* kandidátus, a KSH Könyvtár és Dokumentációs Szolgálat ny. tudományos kutatója.

ISSN 0039 0690

Megjelenik havonta egyszer
Főszerkesztő: dr. Hunyadi László
Osztályvezető: Dobokayné Szabó Orsolya
Kiadja: a Központi Statisztikai Hivatal
A kiadásért felel: dr. Mellár Tamás
3713 – Akadémiai Nyomda
Martonvásár, 2003
Felelős vezető: Reisenleitner Lajos

Szerkesztők: dr. Domokos Attila, Polyák Andrea, Szűcsné Bruckner Mariann, Visi Lakatos Mária
Tördelőszerkesztők: Bálinthné Bartha Éva, Simonné Káli Ágnes

Szerkesztőség: Budapest II., Keleti Károly utca 5–7. Postacím: Budapest, 1525. Postafiók 51.
Telefon: 487-4341, 487-4343 Telefax: 487-4344
Internet: www.ksh.hu/statszml
E-mail: statszemle@ksh.gov.hu

Kiadóhivatal: Központi Statisztikai Hivatal, Budapest II., Keleti Károly utca 5–7.
Postacím: Postafiók 51. Budapest, 1525. Telefon: 345-6000
Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Előfizethető bármely hírlapkézbesítő postahivatalnál és az Üzleti és Logisztikai Központ Hírlapelőfizetési Irodájánál (Budapest VIII., Orczy tér 1., Telefax: 303-3440) közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással Postabank Rt. 219-98636, 021-42795 pénzforgalmi jelzőszámra.
Előfizetési díj: fél évre 3000 Ft, egy évre 5400 Ft
Beszerezhető a KSH Könyvesboltban. Budapest II., Keleti Károly u. 10. Telefon: 212-4348

TARTALOM

STATISZTIKAI ELEMZÉSEK

Információs szabadság – adatvédelem – statisztika (VIII). – <i>Dr. Lakatos Miklós</i>	5
Az európai felsőoktatás az 1990-es években. – <i>Ladányi Andor</i>	28
A biogazdálkodás helyzete Magyarországon 2000–2001-ben. – <i>Kecskés Csaba – Kulcsár Rózsa</i>	38

TÖRTÉNETI DOLGOZATOK

A jóléti kiadások Magyarországon nemzetközi összehasonlításban, 1918–1990. – <i>Tomka Béla</i>	52
--	----

STATISZTIKAI „EGYPERCESEK”

A bizalmas adatok kezelése és a magántitok védelme. – <i>Dr. Kárpáti József</i>	70
---	----

SZEMLE

Ezredforduló – magyar valóság – censusok. – <i>Berta Györgyné – Szemes Mária</i>	74
--	----

STATISZTIKAI HÍRADÓ

Szervezeti hírek – Közlemények	79
--------------------------------------	----

STATISZTIKAI IRODALMI FIGYELŐ

Külföldi statisztikai irodalom

Atrostic, B. K. – Bates, N. – Burt, G. – Silberstein, A.: Nemválasztás az Egyesült Államok hivatalos lakossági felvételeiben. (<i>Marton Ádám</i>)	82
Keller W.: A nemzetközi technológiai diffúzió földrajzi jellemzőinek vizsgálata. (<i>Nádudvari Zoltán</i>)	84

O'Rourke, K. H.: Globalizáció és egyenlőtlenség. (Szász Kálmán)	87
Biffli, G.: A képzési rendszer ára és haszna nemzetiközi összehasonlításban. (Rettich Béla)	88
O'Reilly, J. – Böthfeld, S.: Mi történik a részmunkaidős foglalkoztatás után? (Lakatos Judit)	91
Bibliográfia	92

*A Statisztikai Szemlében megjelenő tanulmányok
kutatói véleményeket tükröznek, amelyek nem esnek szükségképp egybe
a KSH vagy a szerzők által képviselt intézmények hivatalos álláspontjával.*

Utánnnyomás csak a forrás megjelölésével!

INFORMÁCIÓSZABADSÁG – ADATVÉDELEM – STATISZTIKA (VIII.)

DR. LAKATOS MIKLÓS

Jelen tanulmány témája egyrészt illeszkedik e sorozat¹ összeállításának célkitűzéséhez, nevezetesen, hogy az olvasót tájékoztassuk a statisztikai munkát befolyásoló adatvédelemmel kapcsolatos joganyagról, másrészt speciálisnak tekinthető abban az értelemben, hogy a statisztikai munka szempontjából nem konkrét jogszabályokat elemzünk, hanem az adatvédelmi biztos országgyűlési beszámolóiról adunk átfogó képet, különös tekintettel a 2001. évi országgyűlési beszámolóra.² E témának többek között az is aktualitást ad, hogy a 2001. évben lejárt Magyarország első adatvédelmi biztosának, *dr. Majtényi Lászlónak* hatéves mandátuma, így röviden tájékoztatást adhatunk tevékenységének legjellemzőbb mozzanatairól.

TÁRGYSZÓ: Információ. Adatvédelem. Statisztikai törvény.

Az országgyűlési biztosok – az 1993. évi LIX. törvény 27. § (1) bekezdése alapján – évenként kötelesek beszámolni az őket megválasztó szervnek, az Országgyűlésnek.

Az állampolgári jogok országgyűlési biztosa és általános helyettese, a nemzeti és etnikai kisebbségi jogok országgyűlési biztosa és az adatvédelmi biztos által készített beszámoló alapos, tárgyyszerű és teljességre törekvő. A szinte tudományos értekezés igényével készült beszámolók bevallottan az út- (hely-) keresés jegyeit viselik magukon, tekintettel arra, hogy Magyarországon e közjogi intézménynek előtörténete, hagyománya nincs. A beszámolók készítőit valószínűleg befolyásolta az Alkotmánybíróság azon gyakorlata, hogy legfontosabb döntéseit rendkívül alapos indoklásokkal egészíti ki, mintegy tankönyvszerűen eligazítva az alkotmánybírói határozatok olvasóit. E beszámolók fontos kordokumentumokként is felfoghatók, hiszen szinte szociológiai alaposítással tárják fel a magyar valóság néhány jellemzőjét.

AZ ADATVÉDELMI BIZTOS BESZÁMOLÓINAK FŐBB JELLEMZŐI, TAPASZTALATAI

Az elmúlt időszakban az országgyűlési biztosok beszámolóit az Országgyűlés általában nagy többséggel fogadta el és a képviselők döntő többsége elismerte a biztosok tevé-

¹ Lásd: *dr. Lakatos M.*: Információszabadság – Adatvédelem – Statisztika (I–VII.) *Statisztikai Szemle*, 1994. évi 7. sz. 547–559. old.; 8–9. sz. 625–636. old.; 10. sz. 761–777. old.; 1996. évi 4. sz. 294–303. old.; 1997. évi 6. sz. 493–502. old.; 1999. évi 8. sz. 674–680. old.; 2000. évi 6. sz. 445–455. old.

² Lásd a beszámolók évenkénti ismertetését: *Statisztikai Szemle*, 1997. évi 12. sz. 1065–1067. old.; 1998. évi 11. sz. 960–963. old.; 1999. évi 10–11. sz. 879–881. old.; 2000. évi 12. sz. 994–996. old.; 2002. évi 7. sz. 707–710. old.

kenységének társadalmilag hasznos voltát, ezen új jogintézmény elfogadottságára tett erőfeszítéseiket.

Ez nem azt jelenti, hogy e jogintézmény fontosságának megítélésében a mindenkori politikai erők között ne lennének szemléletbeli különbségek. Az állam szerepét korlátozottabbnak látó politikai képviselők nagyobb, az államnak erőteljesebb szerepet szánó politikai erők kisebb jelentőséget tulajdonítanak az országgyűlési biztosok jogintézményének. (Meg kell jegyezni, hogy sok esetben a véleménykülönbségek nem követik a hagyományosnak tekintett bal-, illetve jobboldali politikai törésvonalakat, mind a két oldalon belül megjelenhetnek eltérő nézetek.)

Az adatvédelmi biztos beszámolóinak formai, tartalmi struktúrája hamar kialakult, csak kisebb változtatásokat regisztrálhatunk az évek során. A beszámolók rövidített változatait a hivatalos *Magyar Közlönyben* évenként közzéteszik, a bővebb változatot – jó minőségű nyomdai kivitelben – az adatvédelmi biztos irodája adja ki.³ A beszámolók bevezetőjében az adatvédelmi biztos röviden utal az eltelt időszak legfontosabb eseményeire, állást foglal a legjobban vitatott kérdésekben, értékeli az adatvédelem magyarországi helyzetét. Külön fejezetben, statisztikai adatok felhasználásával ismerteti az adatvédelmi biztos irodájának tevékenységét, majd összefoglalóan közli a vizsgálatok eredményeit, először a személyes, majd a közérdekű adatokkal kapcsolatban. Röviden beszámol az iroda által kezelt adatvédelmi nyilvántartás helyzetéről. Az éves beszámolók értékes részét képezik a mellékletben közölt, az adatvédelmi biztos által kiadott ajánlások, közlemények.

A tevékenység adatai

A beszámolók mindig nagy súlyt fektettek arra, hogy az adatvédelmi biztos irodájának tevékenysége a statisztikai adatok közzélése segítségével átlátható legyen. Az iroda működésének bemutatásával az adatvédelmi biztos példát akar mutatni arra, hogy miképpen kell „szolgáltatóbarát” módon működtetni egy közfeladatot ellátó intézményt, és hogyan kell értelmezni egy közintézmény „átláthatóságát”.

Már az első beszámoló óta nyomon követhetjük, hogy az adatvédelmi biztos irodája évente hány ügyel foglalkozik. Az 1995-ös fél évet nem számítva 1996-ban 597, 1997-ben 942, majd azt követően évente 900 körüli ügyet intéztek az irodában. 2001-re ez a szám 828-ra csökkent. (A sajtó híradása szerint 2002 első félévében – az év azonos időszakához képest – tovább csökkent az ügyek száma.) Természetesen egy-egy ügy bonyolultsági foka különböző lehet, de a közigazgatásban egy közintézmény ügyforgalmának adatai fontos mérőszámok lehetnek.

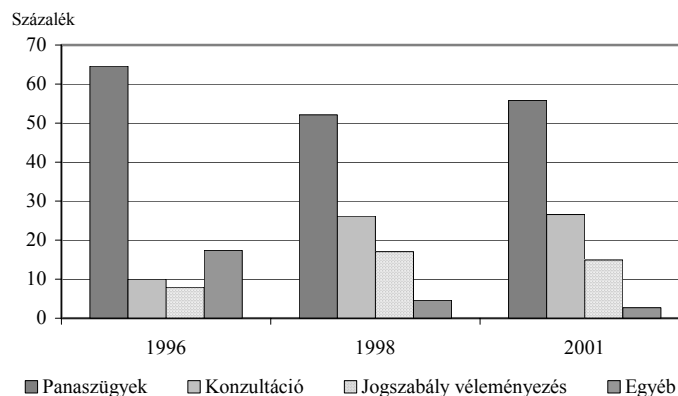
Fontos adatnak tekinthető, hogy a fő ügytípusok milyen arányt képviselnek. Különösen a személyes, illetve a közérdekű adat kezelésével kapcsolatos panaszügyek száma és aránya fontos, mert ez az adat fejezi ki leginkább az adatvédelmi biztos és a lakosság, illetve a lakosságot képviselő civil szervezetek kapcsolatát.

A panaszügyek aránya 1996 és 1998 között csökkent, majd lassú növekedésnek indult, és 2001-re meghaladta az 56 százalékot. A konzultációs ügyek aránya látványos növekedés után az ügytípusok több mint egynegyedét tette ki, a jogszabály-veleményezés 2001-re pedig már közel egyötödös arányt képviselt. A konzultációs ügyek viszonylag

³ Lásd az adatvédelmi biztos beszámolóit: 1995–1996; 1997; 1998; 1999; 2000; 2001. *Magyar Közlöny*.

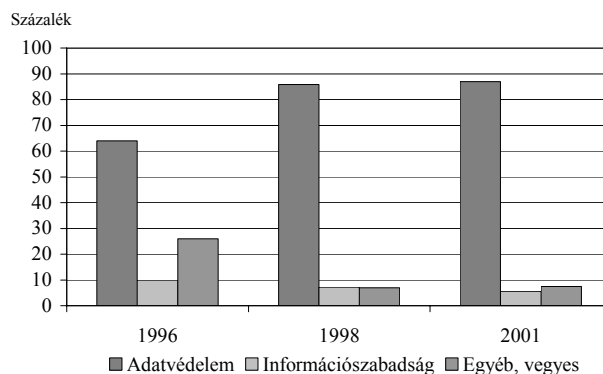
nagy aránya azt jelenti, hogy a társadalom és annak intézményei, különösen a nagy magán- és közhatalmi adatkezelők, kezdik komolyan venni az adatvédelmi biztos véleményét és a konzultációt kérők egyre ritkábban választják az „ugrás a sötétbe” taktikáját, és az adatkezelés szabályozásának jogszerű biztosítása érdekében kérik az adatvédelmi biztos véleményét. Ugyanakkor meg kell jegyezni, hogy nem lenne szerencsés, ha az iroda konzultációs és jogszabály-veleményező hivatallá alakulna és legfontosabb feladatát, a lakossággal történő közvetlen kapcsolat fenntartását nem tudná kellő hatékonysággal ellátni. (Ehhez az is kell, hogy a lakosság és képviselőinek bizalma tovább erősödjék az országgyűlési biztosok tevékenysége iránt.)

1. ábra. A főbb ügytípusok arányának alakulása

Mint azt már korábban megállapítottuk, az országgyűlésibeszámoló-jelentések évek óta visszatérő megállapítása, hogy a panaszügyek között az információs szabadság-ügyek aránya egyre alacsonyabb és ezen belül is a témával nem hivatásszerűen foglalkozók aránya is igen csekély, inkább újságírók, politikusok, környezetvédők fordulnak e tárgyban az adatvédelmi biztoshoz.⁴

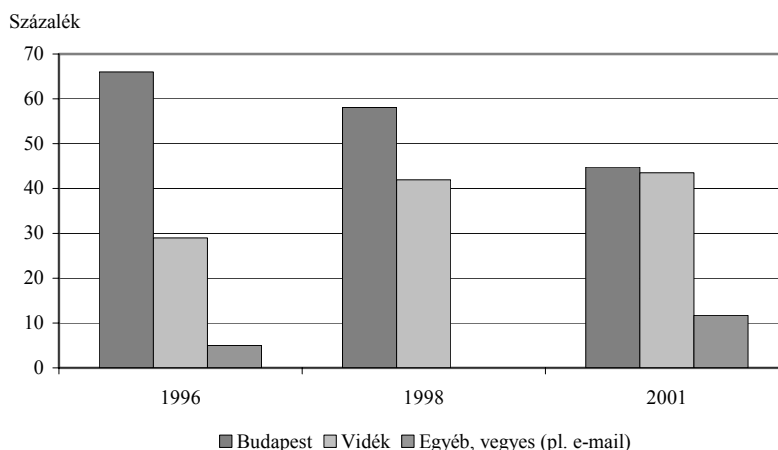
2. ábra. Az információs ágak arányának alakulása a panaszügyekben

⁴ Lakatos M. (2002): Az adatvédelmi biztos 2000. évi beszámolójáról. *Statistikai Szemle*, 7. sz. 707–710. old.

A fejlettebb, nyugati országokra is jellemző, hogy az ún. „hivatásos adatvédők” az információszabadság legaktívabb résztvevői, de kétségtelen, hogy az ún. „egyszerű polgárok” is nagy számban érdeklődnek a téma iránt. Magyarországon, mint látható, még nincs így, az okok tárgyalása meghaladná e tanulmány kereteit. Az sem tekinthető helyes tendenciának, hogy az utóbbi években a politikus ügyfelek száma is növekedett, ami azzal a veszéllyel jár, hogy a pártpolitikai ellentétek rávetülnek az adatvédelmi biztos tevékenységére, holott elsődleges feladata mégis inkább az ún. „egyszerű polgárok” indítványainak elbírálása, állásfoglalásokkal történő segítése. Az, hogy a panaszosok döntő többsége (2001-ben 91 százalék volt) magánszemély, pozitív fejleménynek tekinthető, és az is, hogy évről évre csökken a budapesti és a vidéki panaszosok száma és aránya közötti különbség.

3. ábra. A budapesti és a vidéki panaszosok arányának alakulása

Fontos kérdés, hogy az adatvédelmi biztoshoz érkező panaszok mely adatkezelési típusra vonatkoznak. Az indulásnál, 1996-ban viszonylag magas volt a bepanaszolt állami, önkormányzati adatkezelők aránya és alacsony a magánszektoré. 2001-re annyiban változott a helyzet, hogy a magáncégek ellen már jóval nagyobb arányban érkeztek panaszok. Ez azt mutatja, hogy helyes döntés volt kiterjeszteni az adatvédelmi biztos ellenőrző tevékenységét az állami szektoron kívüli világra is, mert a monopolhelyzetben levő nagy mennyiségű személyes adatot kezelő magáncégek (például telefontársaságok, internet-cégek) legalább annyira veszélyeztethetik a privát szférát, mint az állami, önkormányzati adatkezelők. Ez jelzi, hogy a piacgazdaság magyarországi gyors fejlődése teret enged a személyiségi jogokat is sértő, az üzleti tisztességtől idegen vállalkozói magatartásnak, ráadásul a lakosság olyan marketing módszerekkel találkozik, melyek a korábbi évtizedekben jórészt ismeretlenek voltak.

Az adatvédelmi biztos ezen adatokon kívül további bő információt ad a tevékenységéről, például összeállítást közöl az érintett személyek köréről, a panaszok jogosságáról, az ügyintézés időtartamáról. Azt lehet mondani, ha minden közigazgatási szerv működéséről annyi ismerettel rendelkeznénk, mint az adatvédelmi biztos tevékenységéről, akkor már valamennyire elégedettek lehetnénk a polgárok információs jogának kiteljesedésével.

A beszámolók hangneme

Az adatvédelmi biztos az éves beszámoló bevezetőjében mindig megadja az alaphangot, utal az adott év legjellegzetesebb történéseire, általánosságban értékeli az adatvédelem magyarországi helyzetét.

Az 1995–1996. évi beszámoló igen optimista felütéssel kezdődött, melyet érdemes szó szerint idézni.

„A magyar társadalomnak az adatvédelemmel, az információs önrendelkezési joggal kapcsolatos érzékenysége sokkal fejlettebb annál, mint amire előzetesen számítani lehetett.

Az adatvédelem nem a társadalmi státusát, iskolázottságát tekintve felső rétegek luxusigényét jeleníti meg, az adatvédelmi érzékenység nem köthető szorosan társadalmi réteghez. Az átfogja a munkanélküli hajléktalantól a magas presztízsű rétegekig az egész társadalmat.”

Pozitív jelenségnek értékeli, hogy az adatvédelmi biztos intézményeit, mind a köz- és magánszféra, mind a lakosság elfogadja, partnerként kezeli és ez a magyar jogrendben szokatlan jogintézmény viszonylag zökkenőmentesen illeszkedik bele a magyar közigazgatás rendszerébe.

Az 1997. évi beszámoló bevezetőjének az adatvédelmi biztos a „Jogállami rutin” címet adja, és a következő megállapítást teszi.

„A 80-as évtized fordulóján a közbeszéd (és a közírás) ... nagymértékben a szabadságjogok nyelvén fejezi ki magát. A társadalom mára elfordulni látszik korábbi eszményeitől.”

Az adatvédelmi biztos tehát megállapítja, hogy a rendszerváltozás éveinek eufórikus hangulata eltűnt, ugyanakkor megjegyzi, hogy bár kevesebbet beszélünk a szabadságról, de egyre többet értünk meg belőle. Figyelemre méltónak tartja, hogy lassan, de biztosan eltűnik a félelemérzet a magyar társadalomból. Ez azt is jelzi, hogy

„A névtelenül vagy álnéven küldött bejelentések ügyfélforgalmunk fél százalékát sem érik el. Ha arra kérem a panaszost, hogy a vizsgálat eredményessége érdekében felfedhessem személyazonosságát a mégoly nagyhatalmú hivatalal szemben is, alig-alig találkozom félelemmel. Az élethelyzetek sokszor nyomasztók, de már nem nyomasztó a félelem.”

Az 1998. évi beszámoló hangneme kettős, egyfelől az adatvédelmi biztos először szól hangsúlyosan arról a megfigyeléséről, hogy

„A politikai közösség viszonya az alkotmányos szabadságjogokhoz az elmúlt években megváltozott, mintegy öt éve folyton erősödik a vonzása annak az ígéretnek, mely a szabadság rovására ígér nagyobb biztonságot ... , mára már a szabadságjogok emlegetésére is legyintés lehet a válasz, sőt polgárjogot nyert az a szóhasználat is, mely (jó esetben) csupán „akadékoskodásnak” minősít komoly érvelést, gondolatot, mely erkölcsi jogokat említ, mely szóba hozza a jogok olyan értelmezését, mely az állami akaratnak szab határt.”

Másfelől, némi büszkeséggel említi, hogy az „ombudsmanok” a legnépszerűbbek között vannak a közfeladatot ellátók között, továbbá jelzi, hogy

„... a hazai jogélet és a magyar társadalom is magáénak vallja az adatvédelem és az információs szabadság értékeit, annál is inkább, mert ha más néven is, de mind a „privacy” védelme, mind az államnak a nyilvánosság előtti elszámoltatása hagyományosan része volt a magyar közjognak, magánjognak, de talán még inkább a jogtudatnak.”

Az 1999. évi beszámolót is egy rövid, „A titok éve” címmel kezdi az adatvédelmi biztos, melyben jelzi, hogy a legnagyobb érdeklődést kiváltó ügyek valamiképpen a titokkal voltak kapcsolatban. A fő kérdés az volt, hogy „...mit lehet tudni, és mit nem; és miért lehet tudni és miért nem?”

Az adatvédelmi biztos ebben az évben több esetben is nyílt vitába keveredett néhány kormánytaggal, például a kormányületek jegyzőkönyvezésének módjával, a *Kriminális* című hetilap főszerkesztőjének államtitoksértésével kapcsolatban. Ezek az ügyek már jelzik, hogy az adatvédelmi biztos tevékenységét – állami oldalról – némi gyanakvással figyelik. Ezt érzékelve az adatvédelmi biztos a következőket jegyezte meg.

„A demokratikus társadalomban a nyilvánosság-titkosság határát a lehető legpontosabban előre kell kijelölni, akkor is, ha tudjuk, ezek a határok esetről esetre módosulnak, finomodnak, árnyaltabbak lesznek, sőt meg is változnak egy soha be nem fejeződő tanulási folyamat során. Ez kétségtelenül némi erőfeszítést igényel, amit azonban csak a totális állam takaríthat meg. A modern jogállamban az átláthatóság, a rá alkalmazott tiszta fogalmak révén, magára a titkosság világára is kiterjed. A nem kívánatos homálynak nem csak a társadalom, de az állam is kárvallottja.”

Az adatvédelmi biztos is úgy látja, hogy a jelzett problémák mellett az 1999. évnek kiemelkedő mozzanata volt a hazai információs jogok nemzetközi elismerése. Az Európai Unió munkabizottsága 1999. szeptember 7-én lezárta vizsgálatát és nyilvánosságra hozta állásfoglalását, mely szerint Magyarország biztosítja a megfelelő védelmet a személyes adatok körében. Az Európai Unió Bizottsága 2000. július 27-én kelt döntésében megfelelőnek minősítette a személyes adatok védelmének szintjét Magyarországon. A döntés nyomán az EU 95/46/EC. sz. irányelvvel összhangban az EU-ból ugyanolyan módon áramolhatnak a személyes adatok hazánkba, mint az EU tagállamai között. Magyarország a minősítést Svájc és az Egyesült Államok mellett az EU-tagjelölt országok közül elsőként kapta meg.

A 2000. évi beszámolóban az adatvédelmi biztos a hatéves ciklus végére kísértést érzett, hogy az egész hat évről beszámoljon és így nagyon pozitív képet tudott volna festeni az adatvédelem magyarországi helyzetéről, azonban mégis úgy döntött, hogy csak a 2000. év eseményeit értékeli. Ebben az esetben viszont már nem tartotta teljesen kielégítőnek hazánk adatvédelemmel kapcsolatos helyzetét. Rezignáltan állapította meg, hogy a 2000. év a korrupciós botrányoktól volt hangos, számos közszereplőt és közembert vádoltak korrupcióval, többségüket vélhetően ártatlanul. Ez a helyzet felerősítette a rendpárti erőket, akik a megoldást nem annyira a hatalomhoz közel állók alapos vizsgálatában (önvizsgálatában?) látják, hanem a kényelmesebb és számukra veszélytelenebb megoldásokat részesítik előnyben, azaz újabb és újabb felhatalmazást kérnek az emberek magánéletének mind behatóbb vizsgálatához.⁵

A következő két alfejezetben – a teljesség igénye nélkül – megpróbáljuk összefoglalni az adatvédelmi biztos személyes adatok védelmével és a közérdekű adatok nyilvánosságával kapcsolatos leglényegesebb megállapításait. Ehhez felhasználjuk *dr. Majtényi Lászlónak*⁶ a *Világosság* c. folyóiratban megjelent összefoglaló jellegű cikkét, valamint az adatvédelmi iroda munkatársának, *dr. Kerekes Zsuzsának*⁷ néhány írását. Az adott téma tárgyalása kapcsán néhány jellemző állásfoglalás azonosító számát is közöljük zárójelben.

⁵ Lásd a 4. lábjegyzetet.

⁶ *Dr. Majtényi L.* (2002): Az információs szabadságjogok és az adatvédelem határai. *Világosság*, 2–3. sz. 56–107. old.

⁷ *Dr. Kerekes Zs.* (2001): „Nincs adózás képviselő nélkül”. (Az információs szabadság és az üzleti titok konfliktusáról.) *Fundamentum*, 4. sz.; *Dr. Kerekes Zs.* (2002): Vagyonynyilatkozat – adatvédelem – információs szabadság. *Fundamentum*, 2. sz.

A személyes adatok védelme

Beszámolóiban az adatvédelmi biztos kiemelt figyelmet fordított a nagy állami (önkormányzati) adatkezelőkre (például rendőrség, határőrség, APEH, társadalombiztosítás, önkormányzatok). Ezek az adatkezelők nyilvántartásaikban a polgárok adatait nagy mennyiségben (sokszor milliós nagyságrendben) kezelik (rögzítik, tárolják, feldolgozzák, továbbítják), és ez a körülmény fokozott figyelmet érdemel. Valós veszély egyfelől az, hogy az egyén nem jut hozzá a szervektől a jogai megóvásához szükséges információkhoz, másfelől viszont az is, hogy adatait kiszolgáltathatják olyan harmadik félnek, aki nem jogosult azok megismeréséhez. További veszélyforrás, ha ezeket az adatállományokat összekapcsolják, miáltal olyan hatalmas adatbázisok jönnek létre, melyeknek felhasználása fokozottabban veszélyeztetheti a polgárok személyiségi jogait. A kiemelt figyelmet az is indokolja, hogy a nagy adatkezelő szervezetek irányítói – az informatikai fejlődés eredményeire építve és tevékenységük hatékonyságának növelése céljából – folyamatosan arra törekcsenek, hogy mind több nyilvántartást működtessenek a legkorszerűbb számítógépes rendszereken és/vagy a különböző szervezetek által tárolt – a felhasználhatóság vagy a gazdaságosság miatt összetartozónak vélt – adatállományokat központi nyilvántartásba szervezzék.

Az adatvédelmi biztos megállapította, hogy a nagy szervezetek adatkezelési gyakorlata fokozatosan javult, a jogszabályi környezet fejlődött, belső szabályzatok sorozata készült és a munkatársak is járatosabbá váltak adatvédelmi kérdésekben. (Például a BM Központi (nyilvántartó és választási) Hivatalának tevékenységét pozitív irányba befolyásolta az 1995-ben elfogadott, a polgárok nevének és lakcímének adatkezeléséről szóló 1995. évi LXIX. törvény.) Az adatvédelmi biztos az évek során a BM szervezeteket ért panaszok egy részében – például a közvetlen üzletszerzést folytató cégeket is érintő beadványok, vagy az útlevelek kiadásával kapcsolatos, illetve a közlekedési nyilvántartásból történő egyes adatkérések elutasítását kifogásoló panaszok esetében – jogszerűnek minősítette az eljárást. (893/K/1997; 52/A/1998; 140/A/1998; 341/A/1999.)

A rendőrség adatkezelését érintő beadványok egy része olyan tevékenységet kifogásol, amikor a rendőrség törvényi felhatalmazás alapján gyűjt személyes adatokat, kér vagy foglal le iratokat, dokumentumokat, de ennek során az indokolt mértéket túllépve olyan adatokat is beszerz, amelyek nem szükségesek az adott bűncselekmény felderítéséhez, sőt nem is alkalmasak arra. (263/A/1998; 341/A/1998.) Más vonatkozásban is jellemző ez, és az adatvédelmi biztos hősies küzdelmet folytatott annak érdekében, hogy mindenfajta adatkezelés csak a célnak megfelelően történjék, és a rendszereket ne terheljék meg fölösleges – esetleg teljesen szükségtelen, soha fel nem használt – információkkal. (Meg kell jegyezni, hogy annak eldöntéséhez, hogy egy adott cél eléréséhez melyek a legszükségesebb információk, meglehetősen szubjektív jellegű elbírálásra van szükség, és a viták forrását sok esetben az egzakt, objektív mérce hiánya is okozza.)

A nagy adatkezelőkkel kapcsolatban meg kell jegyezni, hogy a vizsgált időszakban állandó törekvés volt arra, hogy e rendszerek némelyikét összekapcsolják azon a jogcímen, hogy egyes feladatokat csak ily módon lehet elvégezni (például adók beszedését, a bűnözés visszaszorítását). Az adatvédelmi biztos ezt a helyzetet az „új centralizmus” fogalmával írta le, amelyben a hatékonyság érdekében – sokszor nem kellően átgondolt módon – egyre nagyobb és nagyobb nyilvántartási rendszereket alakítanak ki anélkül,

hogy először a nem összekapcsolt rendszerekben meglevő tartalékokat feltárnák. (Könynyebb ugyanis nagy ívű, grandiózus tervekkel előállni, mások területén levő hiányosságokra rámutatni, mint esetleg a saját „szemétdombon” rendet csinálni.) Áttekintve az elmúlt éveket, megállapíthatjuk, hogy az adatvédelmi biztos „jelenléte” csillapította ezeket a próbálkozásokat és számos esetben önvizsgálatra kényszerítette a nagy adatrendszerek működtetőit.

Az adatvédelem magyarországi szabályozásának jellegzetessége, hogy az 1992-ben elfogadott adatvédelmi törvény (1992. évi LXIII. tv.) ún. keretjogszabály, amely az adatvédelem legfontosabb kérdéseit szabályozza. Az ún. szektorális törvények feladata, hogy egy-egy részterület speciális adatvédelmi kérdéseit rendezzék. Egyes szakértők attól tartanak, hogy ezek a törvények esetleg enyhítik a kerettörvény szigorúságát és így a jogalkotó alapvető céljai sérülhetnek. Az adatvédelmi biztosnak nem ez a véleménye, szerinte a szektorális törvények léte az adott adatvédelmi jogrend fejlettségét tükrözi. A következőkben – szintén nem a teljesség igényével – néhány ilyen szektorális törvényt érintő kérdésről adunk tájékoztatást.

Az adatvédelmi törvény az *egészségi állapotra* vonatkozó adatokat különleges adatnak tekinti és kiemelten védi. Ez az oltalom akkor válhatott teljessé, amikor megszületett az egészségügyi és a hozzájuk kapcsolódó személyes adatok kezeléséről és védelméről szóló törvény (1997. évi XLVII. tv.) és nem sokkal később az új egészségügyi törvény (1997. évi CLIV. tv.). Megalkotásukkal – legalábbis elméleti szinten – sok egészségügyi adatkezelési kérdés rendeződött.

Az elmúlt időszakban többször előfordult, hogy az orvosok gyakran nem vonták be a betegeket az őket érintő döntések meghozatalába, a betegek pedig nem mindig ismerik a lehetőségeiket. Az állampolgárokat tehát tájékoztatni kellene a jogaikról ahhoz, hogy kialakulhasson egy más típusú, a releváns információk kölcsönös ismeretén alapuló, egyenrangú orvos–beteg kapcsolat, melynek következményeként a beteg megalapozott döntést hozhat a gyógykezelését érintő kérdésekben. A legtöbb nehézséget továbbra is az egészségügyi iratokhoz való hozzáférés jelenti, amíg a betegek néha többszöri kérés után sem kapják meg a rájuk vonatkozó, róluk készült dokumentumokat, addig mások – törvénytelenül és valószínűleg ellenszolgáltatás fejében – néha nagyon is könnyen hozzájuthatnak üzleti célra is jól hasznosítható adatokhoz (például hivatásos fényképész tudott a születendő gyermekről és a szülők lakásán jelentkezett fotózás céljából). Az adatvédelmi biztos állásfoglalásaival igyekezett helyes mederben tartani az e kérdéskörrel kapcsolatos adatkezeléseket. (637/A/1997; 40/A/1997; 682/A/1998; 368/A/1998.) Ehhez a témához tartozik, hogy a drogbetegek adatait sokszor indokolatlanul kiszolgáltatják más szervezeteknek például a bünyűldöző hatóságoknak. (522/A/1997; 739/A/1997; 369/A/1998; 255/A/2000.)

A *munkáltatók* vonatkozásában az elmúlt évek alapvető problémája volt, hogy a munkáltatók a magánélet olyan részleteinek feltárását kérik a munkavállalótól, amely nem felel meg a célhoz kötöttség elvének. A munkáltatók sokszor olyan kérdőívek, adatlapok kitöltésére is kötelezik dolgozóikat (például egészségügyi adataikra rákérdezve) amelyek súlyosan sértik személyiségi jogaikat. További probléma, hogy a munkavállaló sokszor nem férhet hozzá a munkáltató által kezelt saját személyes adataihoz és számos esetben ezeket az adatokat a munkáltató szabályellenesen továbbítja harmadik fél részére. Ezekben az ügyekben az adatvédelmi biztos alapvető törekvése volt, hogy a munkáltató-

kat rászorítsa, hogy a munkavállalóknak csak a célnak megfelelő legszükségesebb adatait kezeljék. Harmadik félnek, illetve a nyilvánosságnak csak a munkavállaló hozzájárulásával szolgáltatassanak ki adatokat, a munkaviszony megszűntével a munkavállalók adatait is töröljék. Az adatvédelmi biztos számos beszámolóban megállapította, hogy e kérdéskör kezelése azért problematikus, mert a munkavállaló többnyire ki van szolgáltatva a munkáltatónak és ha nem teljesíti a munkáltató túlzó adatigényét, akkor nem foglalkoztatják, illetve meglévő állását is elveszti. Ugyanakkor meg kell jegyezni, hogy amikor az adatvédelmi biztos meggyőző érveléssel rámutatott a részletes adatkérés indokolatlanságára, akkor a munkáltatók jelentős része elfogadta az érvelés jogi és erkölcsi megalapozottságát. (124/A/1997; 305/A/1997; 227/A/1999; 71/A/1999.)

Az adatvédelmi biztos megállapítása szerint a gazdasági verseny növekedésével és a szolgáltatók, szolgáltatások bővülésével, új technikák, valamint marketing-, kereskedelmi módszerek alkalmazásával nő a személyes adatokkal történő visszaélés veszélye. Például a *távközlési szervezetek*, különösen a mobilszolgáltatók, akik egyszerre több tízezer személy adatait kezelik, nagy küzdelmet folytatnak az ügyfél megszerzése érdekében. Ahhoz, hogy kiszűrjék az esetleges visszaéléseket (például hamis személyi igazolvánnyal történő vásárlás) olyan információkat is kérnek az ügyféltől, melyek sértik a célhoz kötöttség elvét. (Például közüzemi számlákról fénymásolatot készítenek.) A titkos telefonszámokkal, valamint a zaklató jellegű telefonhívásokkal kapcsolatos adatkezeléseknél is az volt az adatvédelmi biztos törekvése, hogy csak a legszükségesebb személyes szférát érintő adatokat tárják fel. (929/H/1997; 194/A/1997; 562/A/1997; 508/A/1998; 578/A/1999.)

Az *internethasználat* elterjedése az adatvédelmi problémák új generációját hozta felszínre, melynek a felhasználók többsége – és részben a szolgáltatók – nincsenek tudatában. Az internet használata nyomot hagy, s e nyomok összegyűjtésének és felhasználásának voltaképpen csak a költségek szabnak határt. A különféle adatbázisokban történő keresés, lekérdezés, a megadott szempontok (például újságok kiválasztása) és az elolvasott tartalom megannyi ismérv szerint dokumentálható és alkalmas különböző következtetések levonására használójának érdeklődéséről, nézeteiről. A hirdetőtáblák olvasóinak, a témacsoportok automatikus lehívóinak, a levelezők, a dokumentumokat, képeket és más digitalizált információkat cserélők zárt csoportjának, a web-oldalak olvasóinak minden hálózaton végzett tevékenysége újabb információs tömeget hoznak létre, amelyből a fogyasztói és más profilok automatikus összeállítására nyílik lehetőség. A világháló ugyanakkor tág lehetőséget biztosít a közérdekű információ megismerésére, a hatalom tevékenységének ellenőrzésére. Az adatvédelmi biztos törekvése az volt, hogy az Internet „szereplőit” figyelmeztesse jogszabályból adódó kötelezettségeikre, ösztönözve az adatkezelőket belső szabályzatok kiadására, titkosító szerverek fokozott használatára, kétes esetekben konzultáció kérésére. Állást foglalt például abban, hogy az igénybe vevő részére – interneten – reklám csak az ő beleegyezésével küldhető, a munkahelyi elektronikus levelezés esetében (e-mail), ha a munkáltató megengedi saját e-mail cím használatát, akkor a levelezésbe csak a munkavállaló engedélyével tekinthet bele (hasonlóan a postai küldeményekhez és a telefonbeszélgetésekhez). (627/K/1998; 883/A/1998; 496/K/2001; 627/K/2000.)

A lakossági üzletágban a *banki, hitelintézeti* feladatok ellátása jelentős részben az ügyfelek személyes adatainak megismerésén alapul. Az ügyfél-azonosítás, kockázat-

elemzés, hitelminősítés személyes adatok felvételét, feldolgozását, az ügyfél által megadott adatokból további személyes adatok (az ügyfelekre vonatkozó következtetések) generálását foglalja magában. Az ügyfelek érzékenyek a pénzügyi szektor adatkezeléseire, az esetek többségében túlzott mértékűnek tartják a hitelintézetek által igényelt személyes adatok körét. Rendszeresen visszatérő probléma például, amikor a hitelintézet fénymásolatot készít ügyfelének személyi okmányairól, leggyakrabban a személyazonosító igazolványról. Az adatvédelmi biztos számtalanszor jelezte, hogy minimum az ügyfél személyes beleegyezését kell kérni, de álláspontja szerint elég csak az igazolvány számát rögzíteni, mivel e szám alapján az illetékes szervek tudnak nyilatkozni az igazolvány valódi tartalmáról (hiszen a képmás is személyes adat és a hitelintézetnek nincs joga fényképből adatbázist kiépíteni). Nem könnyű átlátni az ún. hitelinformációs rendszerek adatkezelését sem. Jogos igény egyfelől, hogy a hitelintézetek tájékozódjanak egymástól a nem fizető adósokról, ugyanakkor az ügyfélnek sem mindegy, hogy adatait más hitelintézetek milyen mélységben ismerhetik meg. E kérdés megnyugtató rendezésére az adatvédelmi biztos számos tárgyalást folytatott a hitelintézetekkel és állásfoglalásokat is kiadott. Ebben az esetben is az volt a cél, hogy csak a legszükségesebb személyes adatok kerüljenek be a rendszerbe. (496/A/1997; 523/A/1997; 60/A/1998; 462/A/1999; 245/A/2001.)

A *biztosítók* és ügyfelek kapcsolatának igen érzékeny területe az egészségügyi adatok felvétele és továbbítása. Kérdésként merült fel, hogy a biztosító a biztosítási szerződés megkötésekor követelhet-e a biztosítottaktól olyan nyilatkozatot, amelyben az érintettek felmentik valamennyi – a múltban és a jövőben egyaránt – őket vizsgáló orvosukat az orvosi titoktartás alól, és felhatalmazzák ezen személyeket, hogy a biztosítók részére egészségi állapotukról adatokat szolgáltatassanak. Az adatvédelmi biztos véleménye szerint minimum az adatalany tájékozott beleegyezésére van szükség, egyébként pedig az általános (biankó) felhatalmazás sérti az adatvédelmi törvény 7. §-ában foglalt azon rendelkezést, mely szerint az adatok felvételének mindenkor tisztességesnek és törvényesnek kell lennie. (Felhívjuk a figyelmet a személyes adatok védelmének egy fontos fogalmára az ún. tájékozott (informált) beleegyezésre. E szerint az érintettnek alaposan ismernie kell az adott témát és csak így fogadható el a beleegyező nyilatkozat, a hallgatás ebben az esetben nem tekinthető beleegyezésnek.) (789/K/1999; 394/A/1999; 762/A/2000; 347/A/2000.)

A gazdasági rendszerváltozás új szereplői az *áruküldő* és a *direkt marketing* cégek. Számos áruküldő (de hagyományos kereskedő és szolgáltató is) alkalmaz közvetlen üzletszerző (direkt marketing) módszereket. Névre szóló levelekkel, küldeményekkel, telefonhívásokkal reklámozzák áruikat és szolgáltatásaikat, hogy ajánlataikkal rávegyék a címzettet a megrendelésre, a szolgáltatás igénybevételére. A direkt marketing módszereket a lakosság jelentős része zaklatásként érzékeli, számos ezzel kapcsolatos panasz érkezett az adatvédelmi biztoshoz. Különösen az adatvédelmi biztos tevékenységének első néhány évében volt sok panasz ebben a témakörben, amióta azonban megjelent az e kérdést szabályozó törvény (1995. évi CXIX. tv.), csökkent a panaszok, különösen a megalapozott beadványok száma.⁸ Az adatvédelmi biztos célja az volt, hogy e törvény rendelkezéseit betartassa az adatkezelő szervezetekkel és felhívja a figyelmet az érintettek önrendelkezési jogának figyelembevételére és arra, hogy a polgároknak joguk van a név-

⁸ A törvény ismertetését lásd: *Statistikai Szemle*, 1999. évi 8. sz. 674–680. old.

és laccímkezelési hatóságnál adataik kiadását letiltani. (398/A/1997; 163/A/1997; 616/A/1997; 398/A/1998; 791/A/1999; 373/A/1999.)

A *sajtó*, bár nem tartozik a sok személy adatait kezelő szervezetek közé, mégis a nyilvánosság befolyásolása miatt kiemelt figyelmet érdemel. Sok olyan panasz érkezik az adatvédelmi biztoshoz, melyek elsősorban nevek, címek és egyéb személyes – esetenként különleges adatok – sajtó általi nyilvánosságra hozását kifogásolják. Ezek összefüggésbe hozhatók – különösen az elektronikus média vonatkozásában – azzal, hogy a fokozódó hírverseny, a nézettségi mutatók és a nézőszám növelése által gazdasági, piaci előnyszerzés sok esetben háttérbe szorítja a jogszerű és tisztességes adatkezelés szempontjait. Az újságírás jól elkülöníthető műfaja az ún. bűnügyi tudósítás. Az adatvédelmi biztos kezdeményezésére a bűnügyi újságírás képviselői és a rendőrség képviselői között 1997-ben megállapodás született, hogy a nyomozati szakaszban a bűnügyi tájékoztatás a bűncselekmény leírásán túl kizárólag az érintettek nevének kezdőbetűjével történhet, mely sem a gyanúsított, sem az áldozat azonosítására nem alkalmas. A büntetőeljárás minden szakaszában mindenki köteles tiszteletben tartani az ártatlanság vélelmét. Az adatvédelmi biztos törekvése tehát az volt, hogy egyfelől védje a sajtó túlkapásaitól az érintettek személyes jogait – mely azt is jelenti, hogy a közszereplők jobban kötelesek túrni bizonyos személyes adataik nyilvánosságra hozását –, másfelől a szenzációhajhász média adatkezelése vegye figyelembe a büntetőjog alapelvét, az ártatlanság vélelmét. (171/A/1997; 100/H/1999; 56/A/1999; 273/A/2000.)

A *tudományos (levéltári) kutatás* témája is felvet problémákat a személyes adatok védelmével kapcsolatban. A kutatással kapcsolatos indítványokat két csoportra lehet osztani. Az első és adatvédelmi szempontból minden esetben összetettebb feladat a tudományos kutatás, amelynek során a kutató a közelmúlt történetét vizsgálva a levéltári törvényben⁹ meghatározott védelmi idő előtt kíván az irathoz hozzáférni. Különbséget kell tenni ebben az esetben is a közszereplő és az „átlag” polgár személyes adata között. Sajnos a közelmúlt kutatása sok esetben aktuálpolitikai eseményekhez is kapcsolódhat (például állambiztonsági múlt vizsgálata) és ez különösen bonyolulttá teszi az adott témakörrel kapcsolatos higgadt értékeléseket. A kutatással összefüggő indítványok másik csoportját azok alkotják, melyekben az indítványozó nem történelmi eseményekkel kapcsolatban, hanem valamilyen más indokból kíván személyes adatokat kutatni (családfa, lexikon összeállítása stb.). Az adatvédelmi biztos e témakört illetően is a hatályos törvények betartására ösztönözte az indítványozókat, megpróbálta egyensúlyban tartani a két jelentős alkotmányos érdeket, a kutatás szabadságát és a személyes adatok védelmét, állásfoglalásainak kialakításához nagy segítséget jelentett számára az Alkotmánybíróság e tárgyban kifejtett tevékenysége. (396/A/1998; 715/A/1998; 452/K/1999; 282/K/1999.)

A jelen dolgozat terjedelmi korlátaiból adódik, hogy sok további fontos terület értékelésére nincs módunk, ezek közé tartoznak például az *egyházak*, a *vallási meggyőződés*, az *etnikai hovatartozás*, *magán adatkezelők* problémakörei. Ennek ellenére a jelzett témakörök sokszínűsége remélhetőleg jól érzékelteti, hogy az adatvédelmi biztos a személyes adatok védelmével kapcsolatban milyen széles körű gazdasági, politikai és társadalmi kérdésekkel foglalkozik.

⁹ A törvény ismertetését lásd: *Statistikai Szemle*, 1996. évi 4. sz. 294–303. old.

A közérdekű adatok nyilvánossága (információszabadság)

Már az adatvédelmi biztos tevékenységét bemutató részben jeleztük, hogy e témakörbe az éves panaszoknak csak körülbelül 8-10 százaléka tartozik. Így az adatvédelmi biztosnak ebben a tárgykörben ritkábban kellett állást foglalnia.

Az elmúlt években az információszabadság körébe tartozó ügyeken belül az *önkormányzatok kezelésében levő közérdekű adatok* nyilvánosságát érintő panaszok, kérdések voltak a leggyakoribbak. Legvitatottabb témák közé tartozott a képviselő-testületi ülések, a képviselők és tisztségviselők jövedelmeinek és az önkormányzati vagyongazdálkodás adatainak nyilvánossága. Tekintettel arra, hogy e kérdések egy részében az önkormányzati törvény és más jogszabály is tartalmaz rendelkezéseket, ezért az adatvédelmi biztos felhívta a figyelmet arra, hogy – például az önkormányzati képviselők mely információhoz juthatnak hozzá – az érintett jogszabályokat is pontosítani kell. Ezekben a kérdésekben az adatvédelmi biztos azon igyekezett, hogy megvalósítsa azt a jelszót, miszerint „...a polgárt átláthatatlanná, az államot (önkormányzatot) átláthatóvá kell tenni”. Ennek megfelelően a közérdekű adatok nyilvánosságát biztosítani kell. (49/A/1997; 284/K/1997; 670/K/1998; 40/K/2000.)

A közérdekű adat és a személyes adat konfliktusának tipikus esete a *közszereplők személyes adatainak nyilvánossága*. Az Alkotmánybíróság elvi élel mondta ki (60/1994. (XII.24.)AB hat.), hogy a közfunkciót betöltők magánszférája szűkebb, mint a civil polgáré. Így például általános követelmény, hogy a választott képviselőknek feladatuk ellátása során tanúsított magatartása, tevékenysége (felszólalása, beszéde, szavazása, jelenléte stb.) a zárt ülések jegyzőkönyvét, a titkos szavazás eredményét leszámítva közérdekű adat. Ebbe a körbe beleértendő a közfeladatot ellátó személyek jövedelme és vagyoni helyzete. Az adatvédelmi biztos szerint nem állítható, hogy a nyilvánosság határait a törvények minden esetben pontosan meghatározzák, ezért pontos törvényi meghatározások hiányában esetről esetre történő jogértelmezéssel kell választ adni arra, mely személyi kör milyen adatai esetében követelhető jogosan a nyilvánosság. (466/A/1996; 87/A/1997; 268/K/1998; 705/A/1998; 463/K/1999.)

Az elmúlt években gyakran felmerült annak kérdése, hogy meddig terjedhetnek az *állami titkolózás* határai? A titokvédelmi törvény¹⁰ szabályozza az államtitok és a szolgálati titok kérdéskörét, az adatvédelmi törvény pedig a belső használatra készült, valamint döntés-előkészítéssel összefüggő irat (adat) fogalmát. Az adatvédelmi biztos az állam titkainak mindhárom elemét állásfoglalásaival igyekezett értelmezni és céljai közé tartozott, hogy az állam valóban csak a törvények által meghatározott esetekben tagadja meg a közérdekű adatok megismerését. (Az adatvédelmi törvény – egy kissé rendszeridegen módon – az adatvédelmi biztosra bízta az ún. titokfelügyeletet. A titokkörü jegyzékek átvizsgálásakor az adatvédelmi biztos általában azt tapasztalta, hogy az állami intézmények a titkok körét túl általánosan és pontatlanul fogalmazzák meg, ezzel is felerősítve a titkolózásra való hajlandóságot.) (40/A/1997; 442/A/1997; 66/H/2000; 166/A/2000; 648/A/2000.)

Az *üzleti titok és rokonai* (az adótitok, a banktitok, a vámtitok) a személyes adatokhoz hasonlóan a magánszféra jogi védelmét szolgáló intézmények. Ezért a közérdekű adatok

¹⁰ A törvény ismertetését lásd: *Statistikai Szemle*, 1996. évi 4. sz. 294–303. old.

nyilvánossága és az üzleti titok védelme folytonosan konfliktusban áll egymással. Az adatvédelmi biztosnak e konfliktusos esetek által formált állásfoglalásai úgy foglalhatók össze, hogy azok a magánvállalkozók és gazdálkodó szervezetek, akik az állammal vagy önkormányzattal kapcsolatba kerülnek, kötelesek üzleti titkaik nyilvánosságra kerülését eltűrni, mégpedig olyan mértékig, hogy a közvagyonnal való gazdálkodás, a közpénzek felhasználása ellenőrizhető legyen. Ezért kell nyilvánosságot biztosítani a privatizáció, a koncesszió, a közbeszerzés keretében kötött szerződéseknek, az állam által nyújtott valamennyi kedvezménynek, pályázati juttatásnak, vagyoni előnynek. A korrupció elleni küzdelem kérdéséről van szó, ugyanis alapvető érdek, hogy az állami pénzek magánpénzekké történő jogszabályellenes és etikátlan átalakulását megakadályozzuk. (425/A/1996; 292/A/1998; 159/A/1999; 349/K/1999; 589/A/2000.)

AZ ADATVÉDELMI BIZTOS 2001. ÉVI BESZÁMOLÓJA

Az adatvédelmi biztos éves beszámolójáról folyamatosan közöltünk tájékoztató írásokat – ezért a folyamatosság biztosítása érdekében –, a jelen fejezetben röviden összefoglaljuk a 2001. évi beszámoló főbb megállapításait. Néhány vonatkozásban például a tevékenység adatainál, egyes résztémáknál már utaltunk erre a beszámolóra, de részleteiben még nem tárgyaltuk. A 2001. évi beszámoló jellegzetessége, hogy az első adatvédelmi biztos mandátuma 2001. június 30-án járt le, az új adatvédelmi biztos december 12-én lépett hivatalába. A két időpont között az adatvédelmi biztos hatáskörét az állampolgári jogok országgyűlési biztosa gyakorolta. A 2001. évre jellemző bizonytalanság azt okozta, hogy az év első felében az előző év hasonló időszakához képest jelentősen megnőtt az ügyiratforgalom, a második félévben viszont jelentősen visszaesett. Elmaradtak továbbá a hivatalból indított, valamint az átfogó megyei vizsgálatok is.

A 2001. év egyik fő jellemzője, hogy az adatvédelmi biztosnak több olyan eseményt kellett figyelemmel kísérnie, illetve több olyan panaszüggyel kellett foglalkoznia, amelyek egyrészt hazánk teljes lakossága, illetve a lakosság több mint egyharmada személyes adatainak kezelését (2001. évi népszámlálás, Millenniumi Országjáró kézbesítése), másrészt a közszférában dolgozó százezrek adatainak felhasználását érintette (központosított illetményszámfejtés problémája). (A népszámlálással kapcsolatos állásfoglalásokat, közleményeket a következő részben tárgyaljuk, amelyben átfogó képet adunk az elmúlt hat év statisztikát érintő adatvédelmi biztosi tevékenységről.)

Az adatvédelmi biztoshoz olyan beadvány érkezett, mely felhívta a figyelmet arra, hogy a *Belügyminisztérium és szervezetei munkavállalóinak illetményét* egy olyan, külső szerv által üzemeltetett központi programmal kívánják feldolgozni, amely nem biztosítja a személyes adatok védelmét. Az adatvédelmi biztos megállapította, hogy nincsenek meg a személyes adatok kezeléséhez, közöttük azok továbbításához szükséges törvényi felhatalmazások. A bérszámfejtő program továbbá lehetővé tette azt, hogy – TAJ-szám alapján – arra fel nem jogosultak is keressenek adatokat a központi nyilvántartási rendszerben. Hosszas levezés bontakozott ki az érintettek között. Többhónapos egyeztetés után, megkezdték azoknak a törvényeknek a módosítását, melyekkel teljeskörűen szabályozottá és ezzel jogszerűvé válhatnak az illetményszámfejtéshez kapcsolódó adatkezelések, adatfeldolgozások, továbbá ezen új szabályozások biztosítanak a közszférában dolgozó sok tízezer állampolgár információs jogainak érvényesülését.

Az adatvédelmi biztoshoz több beadvány érkezett, melyben az állampolgárok érdeklődtek arról, hogy a Millenniumi Országjáró magazin kiadója miképpen jutott név- és lakcímadataikhoz és hogyan lehet elérni e kiadvány lemondását. Az adatvédelmi biztos megállapította, hogy a BM Központi Hivatala (ahol a név- és lakcímadatokat nyilvántartják) és az Országimázs Központ adatkezelőként, míg a Posta adatfeldolgozóként vett részt a kiadvány – a polgárok meghatározott köréhez történő – eljuttatásában. Anélkül, hogy a jogi helyzet részleteit ismertetnék, jelezzük, hogy az adatvédelmi biztos jogszabályellenesnek tartotta azt, hogy a BM Központi Hivatala kiadta a név- és lakcímadatokat az Országimázs Központnak, vitatta az Országimázs Központ adatkezelésének jogszerűségét és azt, hogy ezt az adatkezelést nem jelentették be az adatvédelmi nyilvántartásba. A kormány két érintett minisztere (a kancelláriaminiszter és a belügyminiszter) nem fogadta el a jogszerűtlen adatkezelés vádját. Ez az ügy is jelzi az adatvédelmi biztos és a kormány közötti feszült viszonyt, mely végül oda vezetett, hogy az akkori kormányzó pártok nem járultak hozzá az adatvédelmi biztos újraválasztásához. 2001 őszén a helyettesítési jogkörben eljáró állampolgárok országgyűlési biztosa megállapította, hogy a Miniszterelnöki Hivatalnak ugyan joga van közérdekű adatokat a polgárokhoz eljuttatni, de ehhez a meglévő jogszabályok pontosítása szükséges (azaz mind az adatvédelmi biztos korábbi kifogásainak, mind a miniszterek viszontválaszainak voltak jogos megállapításai).

A 2001. évi beszámolóban is az volt a jellegzetessége, hogy az ügyek változatossága mellett már régtől fogva kitapinthatók a típusosnak tekinthető vissza-visszatérően felmerülő adatvédelmi problémák. Az adatvédelmi biztos pozitívnak tartja, hogy e problémák közül némelyek megnyugtató módon megoldódnak és megoldásuk be is ivódik a köztudatba, és részévé válik a mindennapok jogi kultúrájának. Ugyanakkor továbbra is vannak olyan neurálgikus pontok – csak példának említve a személyazonosító igazolványok lemásolását, avagy a parkolási társulások anomáliáit – amelyek megoldásában az adatvédelmi biztos jogszabályai már nem elegendők és ezért ebben a jogalkotónak is részt kell vállalnia.

AZ ADATVÉDELMI BIZTOS STATISZTIKÁVAL KAPCSOLATOS ÁLLÁSFOGLALÁSAI

Tekintettel arra, hogy az adatvédelmi törvény hatálya csak a természetes személyekre terjed ki, ezért – érthető módon – az adatvédelmi biztos figyelme főleg az olyan adatgyűjtésekre, -feldolgozásokra irányul, ahol azonosítható módon kezelik a természetes személyekre vonatkozó adatokat. Ezzel kapcsolatban meg kell jegyezni, hogy az adatvédelmi biztos által vizsgált információk többségét ún. igazgatási célból kezelik, azaz az adatkezelés célja a polgárok adatainak név szerinti felvétele annak érdekében, hogy az adatkezelő valamilyen jogosultságot vagy annak hiányát igazolja, azaz jogviszonyt teremtsen. Ebben az esetben mind a bemenet (input), mind a kimenet (output) egyedi azonosítható adatot tartalmaz. Az ún. statisztikai célból kezelt adatok esetében az adat egyedisége nem, hanem csak a többi adattal egybefoglalt értéke számít. Ennek megfelelően a statisztikai adatgyűjtések egy részénél a bemenet egyedi, azonosítható információkat jelenthet az adott személyről, azonban a kimenet csak olyan adat lehet – természetes személyek vonatkozásában minden esetben –, mely meg van fosztva azonosíthatóságától. A természetes személyekre vonatkozó statisztikai célú adatgyűjtések esetében – ellentétben az igazgatási célú adatkezelésekkel – a legkritikábbak közé tartoznak a jogszabály által kö-

telezővé tett adatgyűjtések, az adatfelvételek nagy többsége önkéntes. Az adatkezelés célhoz kötöttsége az adatvédelem fogalomrendszerének sarkköve, ezért egyes adatkezelések viszonylatánál az ún. igazgatási és az ún. statisztikai cél közötti különbségtételnek fontos szempontnak kell lennie. Ebből következik, hogy a modern statisztikai szolgálat megszervezése óta a személyes adatok védelme a statisztikai célú adatgyűjtések esetében kiemelt szempontként jelentkezett (jelentkezik). A statisztikai törvényeknek mindig központi eleme volt a személyes adatok védelmének kérdésköre, már az 1897. évi XXXV. törvényben korszerű módon volt megfogalmazva, hogy egyéni jellegű statisztikai bevételek az adó kivételénél alapul nem szolgálhatnak és a statisztikai hivatal tudomására jutott adatokat – mai szóval a regiszter típusú adatok kivételével – mindenkor csak területi vagy tárgy szerinti összefoglalásban teheti közzé az egyénenként való közzététel mellőzésével. Ugyancsak korszerű módon fogalmazták meg azt a ma már elfogadottnak mondható alapelvet, hogy a természetes személyekre vonatkozó kötelező adatszolgáltatást csak legmagasabb szintű jogszabály, törvény rendelhet el. Már az első modern értelemben vett népszámlálás végrehajtását is az Országgyűlés által elfogadott törvény alapján hajtották végre (1869. évi III. tv.) és a jogi szabályozásnak ez a módszere általában mindegyik népszámlálásnál érvényesült. A korabeli statisztikai hivatalok belső ügyvitelének, vezetői utasításainak, szabályzatainak munkatársak köteleességévé tették a személyes adatokat tartalmazó kérdőívek, különböző iratok fizikai védelmét, megsemmisítésük rendjét, az adatok bizalmas kezelését. (A korabeli népszámlálások jogi szabályozásának bemutatása révén – az egész statisztikai szolgálatra érvényes jelleggel – lehetett feltárni az adatvédelmi kérdések jelentőségét.)¹¹

Az adatvédelmi biztos statisztikával kapcsolatos állásfoglalásainak ismertetése előtt célszerű volt megemlíteni a statisztikai célú adatgyűjtések néhány jellegzetességét, annak ellenére, hogy jogi szempontból az adatvédelmi jogszabályok ebben a tekintetben nem tesznek különbséget a természetes személyekre vonatkozó adatkezelések között. Mégis úgy gondoljuk, hogy egy-egy konkrét ügy elbírálásánál számításba lehet venni azt a tényt, hogy a statisztikai adatgyűjtés célja anonim adatok kezelése és közzététele, és ezeket az adatokat olyan apparátus kezeli, amelyik 130 éve alkalmazza a személyes adatok védelmének modern elveit és gyakorlatát.

Az adatvédelmi biztos az 1995-1996. évi, 1999. évi és a 2000. évi beszámolóiban nem szól a statisztikáról, nincs említés olyan beadványról, amely valamilyen formában érintené a statisztika kérdéskörét, illetve a KSH működését. Az 1997. évi és az 1998. évi beszámolóiban „a nagy állami (önkormányzati) adatkezelők”-kel kapcsolatos összefoglaló ismertetésben van szó a statisztikával kapcsolatos állásfoglalásokról, a 2001. évi beszámolóban viszont ez a téma elkülönített alcím alatt szerepel.

Kiskereskedelmi összeírás, KATOR-koncepció, 1996. évi mikrocenzus

Az 1997. évi beszámolóban a következő szöveg foglalkozik az 1996. évben végrehajtott kiskereskedelmi összeírással kapcsolatos észrevételekről.

„Az év közepétől számos írásos panasz és telefonhívás érkezett a KSH gazdálkodó szervezeteket és személyeket érintő adatfelvételével kapcsolatban. A panaszosok kifogásolták az összeíráshoz használt kérdőív adat-

¹¹ Lásd: dr. Lakatos M. (2000): Az adatvédelem jogi szabályozása a magyar népszámlálások történetében. *Statisztikai Szemle*, 10–11. sz. 794–812. old.

tartalmát, az összeírók kiválasztását és a lebonyolítás módját, megkérdőjelezték a felmérés statisztikai voltát, kifejezték aggályukat a felvett adatok felhasználásával kapcsolatban.

Tekintettel arra, hogy a magyar adatvédelmi jogszabályok hatálya jogi személyekre nem terjed ki, a panaszok alapján indított vizsgálat az egyéni vállalkozók, szellemi szabadfoglalkozásúak és az adószámmal rendelkező magánszemélyek adataira – ezen belül az adatkezelés alkotmányosságára és célhoz kötöttségére –, vagyis arra a körre irányult, amelyben a gazdálkodói és magánemberi minőség elválaszthatatlanul összefügg, így a felvett gazdálkodási adatok egyben személyes adatok is.

A vizsgálat nagy sajtónyilvánosságot kapott, egyebek mellett azért, mert nyilvánvaló volt az összefüggés a statisztikai regiszter pontosítását, feltöltését is szolgáló felmérés és a közigazgatás adatcentralizációs terveiben a KSH központi szerepe között. A vizsgálattal kapcsolatban az adatvédelmi biztos ajánlása a közeljövőben várható.”

A KSH-val kapcsolatos megállapítás jelzi, hogy az adatvédelmi biztos csak a természetes személyek tekintetében illetékes, ezért némi bizonytalanság érződik a szövegből. Ugyanis nehéz szétválasztani az egyéni vállalkozó üzleti és személyes adatát (ebben a tekintetben sokszor a két adatkör egy-egy része fedi egymást). Az adatvédelmi biztos jelzi, hogy a kérdésben ajánlást készít, azonban 1998 szeptemberéig ez az ajánlás nem készült el.

Végül a kiskereskedelmi összeírással kapcsolatos állásfoglalás az 1998. évi beszámolóban sem jelent meg, valószínűleg azért, mert az összeírás a jogszabályoknak megfelelően történt és erről az adatvédelmi biztos értesítette a beadvány készítőjét.

Az 1997. évi beszámolóban már utalás volt a *társadalombiztosítás igazgatási reformjával* kapcsolatos tervekre.

A társadalombiztosítás nyilvántartásai címszó alatt foglalkozott a biztos a Központi Adategyeztető és -Továbbító Országos Rendszer (KATOR) kérdésével. Ismertette az e tárgyban történt többszöri levélváltás tényét államigazgatási vezetőkkel, így a KSH elnökével is. E levelekben többször leszögezte, hogy nem kívánja akadályozni a közigazgatás működését. Kiemelte, hogy a tervezett rendszer működtetésével indokolatlan a KSH-t megbízni, mivel a szóban forgó nyilvántartási feladat idegen a statisztikai tevékenységtől. Az adatvédelmi biztos nemcsak a KATOR felállítását kifogásolta, hanem például a Vámhivatal olyan számítógépes rendszerét is, amely magánszemélyek, vállalkozók és vállalkozások kérésére igazolást ad ki arról, hogy vannak-e vám-, adó- vagy társadalombiztosítási tartozásaik. Újra hangsúlyozta, hogy megérti a köztartozások beszedése hatékonyabb módszereinek kialakítására tett erőfeszítéseket, de felhívta a figyelmet:

[„... a személyiségi jogok, az adatvédelmi követelmények súlyos megsértéséhez vezethetnek a különböző szervek közötti, bizonytalan jogi alapokon nyugvó együttműködési megállapodások, közös intézkedési tervek. ... Alkotmányos visszásságot, esetleg törvénysértést okozhat, ha az állami szervek szerepei összemossódnak, s a felelősség sem ragadható meg egyértelműen, ha egymás feladatainak végrehajtásában való közreműködést vállalnak. Ilyen esetekben a szervezetek tévútra tévedhetnek, hiszen az együttműködés során a szervezetek jogosítványai, feladatai összekeveredhetnek, felelősségük elsikkadhat, jogosulatlanul vagy jogszerűtlenül használják egymás adatállományát, és mindezekkel a polgárt méltatlan helyzetbe hozhatják.]”

Az 1998. évi beszámolóban már konkrét állásfoglalás jelenik meg e kérdésről (245/J/1998). Az alapvető probléma, hogy a tervezett rendszer kapcsán olyan sok száz-ezer személy adatait tartalmazó adatállomány jönne létre, mely – áttekinthetlenségével, jogi kérdések tisztázatlanságával, technikai problémáival – veszélyeztetheti a polgárok privát szféráját. Az adatvédelmi biztos a következő megállapításokat teszi.

„A tervezet feltehető intenciójával – a járulékok áttekinthető, nyomon követhető beszedésének megteremtésével – egyet lehet érteni. A javasolt rendszer adatvédelmi szempontból azonban csak akkor támogatható elvi-

leg, ha a vonatkozó törvények előírják, hogy a biztosítottak milyen személyes adatait ki, mikor és kinek továbbítja, ott meddig és hogyan tárolják, továbbá ezen adatokhoz kik és mikor juthatnak hozzá, valamint hogyan és kinek továbbíthatók ezen adatok. Alkotmányosan is tisztázandó, hogy a Központi Statisztikai Hivatalnak a társadalombiztosítási ellátási és beszédési rendszerben lehet-e érdemi szerepe.

Adatvédelmi szempontból akkor lehet igazán megítélni a javasolt rendszert, ha ismertté válna: az OEP, az ONYP, az APEH, és a KSH külön-külön milyen személyes adatokat (milyen azonosító jelen) és hogyan kezelne, milyen adatkapcsolatban lennének egymással, a magán nyugdíjpénztárakkal és a járulékfizetőkkel.

Az adatvédelem jelenleg hatályos – törvényekben és alkotmánybírói határozatokban megfogalmazott – követelményei szerint a társadalombiztosítási járulékok beszédését szolgáló adatállomány azonosítója csak a TAJ-szám lehet; a járulékbeszédéshez szükséges adatállománynak el kell különülnie az adózással összefüggő adatoktól, és csak törvényben meghatározott esetekben lehet a két – eltérő célú – adatállományt összekapcsolni; a Központi Statisztikai Hivatal pedig a járulékfizetéssel kapcsolatosan nem kezelhet személyes adatokat.”

Az adatvédelmi biztos tehát felhívja a figyelmet a pontos jogi szabályozás fontosságára, de jelzi, hogy az adószám és a TAJ-szám tervezett összekapcsolásával – elvi szempontból – akkor sem értene egyet, ha jogilag minden tisztázott lenne, a KSH szerepét pedig – mint csak statisztikával foglalkozó intézményét – ebben az adatkezelésben rendszeridegennek tartja. Végül mint ismeretes, a kormány a KATOR kérdését ugyan levette a napirendről, de a járulékbeszédés APEH-bázisán történő központosítását – megfelelő jogi szabályozás biztosításával – végrehajtotta.

Az 1998. évi beszámolóban állásfoglalás jelent meg az *1996. évi mikrocenzus adatainak* tudományos célra történő felhasználásával kapcsolatban (170/K/1998). Egy kutatóintézet az 1996. évi mikrocenzus adatait oly módon kívánta átvenni, hogy az adatállományban a települési kódok is szerepeljenek. A KSH ez utóbbi megoldást – adatvédelmi szempontból – aggályosnak találta. Az adatvédelmi biztos így vélekedett:

„Helyeslem a KSH azon törekvését, hogy az általa – a törvényben meghatározott alapfeladatain túlmenően, kivételképpen – kezelt személyes adatok védelme érdekében az adatokat személyazonosításra alkalmas formában nem továbbítja törvényi felhatalmazás vagy az érintettek hozzájárulása nélkül. Különösen fontos ennek az alkotmányos jog érvényesülését garantáló törvényi rendelkezésnek a betartása a közigazgatási célú nyilvántartásokkal való adatkapcsolatban.

A tudományos kutatás szabadsága ugyancsak alkotmányos jog, amelynek tényleges jogosultjai a tudomány művelői. A tudományos minőség nem ad felmentést a kutatónak az információs önrendelkezés biztosításának kötelezettsége alól, ugyanakkor a két alapjog érvényesülése egymás kölcsönös – az alkotmányos követelményeknek megfelelő – korlátozását is jelenti.”

Az adatvédelmi biztos tehát egyetért azzal, hogy az adatokat csak azonosításra alkalmatlan módon lehet továbbadni, ugyanakkor jelzi a két alkotmányos alapjog közötti konfliktus lehetőségét.

Az adatvédelmi biztos is eltűnődik az azonosíthatóság problémakörén, mikor jelzi, hogy az adatvédelmi törvény:

„... általánosságban határozza meg a személyes adat kritériumait, de nem ad eligazítást arra nézve, hogy a kapcsolatba hozhatóság meddig terjedhet, az összefüggés erősségét, valószínűségét, áttételeességét tekintve meddig értelmezhető. A kapcsolatba hozhatóság, a következtetések levonása nem lehet korlátlan terjedelmű, hiszen ez nyilvánvalóan ellentétes lenne a kommunikációs alapjogok, így a véleménynyilvánítás szabadsága, a sajtószabadság vagy az információs szabadság érvényesülésével.

Tekintettel az információs önrendelkezés érvényesülését gátló két alapvető tényezőre, az állami adatkezelőknek és az üzleti szféra adatkezelőinek az adatalanyokkal szembeni információs túlhatalmára, indokolt e két területen a kapcsolatba hozhatóság kritériumait mint az adatok továbbításának korlátját kiterjesztőben értel-

mezni, míg a tudományos kutatás szabadságának alkotmányos joga, a tudományos közösség erkölcsi felelősségének magasabb szintje a tudományos kutatás területén e kritériumok szűkebb értelmezését indokolja.”

Az állásfoglalás lényeges eleme, hogy különbséget tesz az állami és az üzleti szféra adatkezelése és a tudományos célú adatkezelés között. Ez utóbbi körnek nagyobb szabadságot biztosítana az adatok átvételében, megérti, hogy olykor a kutatáshoz olyan adatok is kellenek, melyek magukban rejtik a felfedés kockázatát. Ezért számos garanciát kér a kutatóktól, így többek között:

- tételesen vállalni kell „azoknak az adatkezelési (adatvédelmi és adatbiztonsági) garanciáknak a megteremtését, amelyek mind az adatelemzés, mind a kutatási eredmények publikálása során biztosítják az érintettek azonosíthatóságának kizárását”;
- a vizsgálatok „kizárólag statisztikai aggregátumokra irányuljanak, s az eredmények nyilvánosságra hozatala során e közölt adatok egyedi azonosítást lehetővé nem tévő csoportokra vonatkozzanak”;
- az azonosító jellegű adatokat pedig „a többi alapadattól elkülönítve tárolják, s azokat csak a kutatás céljára kapcsolják össze”;
- az adatkezelő köteles gondoskodni „az alapadatok biztonságáról, köteles továbbá megtenni azokat a technikai és szervezési intézkedéseket, amelyek kizárják a jogosulatlan hozzáférést, illetve nyilvánosságra hozás lehetőségét”.

Az adatvédelmi biztos ezekkel a feltételekkel nem látta akadályát a tudományos célú adatkezelésnek. A magyar statisztikát érintő jelentős állásfoglalásról van szó, mely egyfelől elismeri, hogy a kapcsolatba hozhatóságot nem lehet „ad absurdum” fokozni és ez jó hír az egyébként anonim statisztikai adatok nyilvánosságra hozóinak, másfelől figyelemre méltó, amit az állami, az üzleti szféra és a tudományos világ adatkezelése közötti különbségtételről mondott.

A 2001. évi népszámlálás

A 2001. évi beszámolóban kiemelt szerep jutott a 2001. évi népszámlálással kapcsolatos kérdéseknek. A beszámolóban, a népszámlálással kapcsolatos több állásfoglalás és közlemény található. Mielőtt rátérnénk ezek ismertetésére, érdemes rövid tájékoztatást adnunk az előzményekről, a népszámlálást körülvevő jogi környezetről.

Az adatvédelmi biztos megválasztása óta kapcsolatban állt a KSH népszámlálási részlegével, érdeklődéssel figyelte tevékenységét. Tette ezt többek között azért, mert az adatvédelem európai szintű szabályozására nagy hatással volt a német Alkotmánybíróság 1983. évi ún. népszámlálási döntése, mely a népszámlálás okán számos adatvédelemmel kapcsolatos kérdést is felvetett. Az adatvédelmi biztos – kötelező volta miatt – már az 1996. évi mikrocenzus kérdőívét is – jóváhagyólag – véleményezte, és a 2001. évi népszámlálás előkészületeit is figyelemmel kísérte. (Meg kell jegyezni, hogy ez a figyelemmel kísérés nemcsak a népszámlálás vonatkozásában állt fenn, hanem az egész statisztikára is, mivel az adatvédelmi biztos az Országos Statisztikai Tanács állandó meghívottja.) Több, statisztikai kérdéseket tárgyaló konferencián is részt vett, folyamatosan értesült a 2001. évi népszámlálási program alakulásáról, a kérdőív tematikájának összeállításáról, a jogi előkészítés különböző szakaszairól. A KSH népszámlálási részlege kimerítő tájékoztatást adott az 1999 őszi végrehajtott próbaszámlálásról, melyben már a végleges népszámlálás minden fontos elméleti és gyakorlati eleme megjelent. A 2001. évi népszámlálás végrehajtását – a korábbi népszámlálásokhoz képest – különlegessé tette, hogy

az adatfelvétel név nélkül történt, a különleges adatokra történő válaszadás önkéntes volt és az adatfeldolgozáshoz új, eddig még ki nem próbált technológiát használtak (ún. OCR-es jelölvasó rendszer) melynek következtében a kérdőív kialakításánál is új formai megoldásokat kellett alkalmazni. (Már itt jelezzük, hogy a név nélkülség – a közvélekedéssel szemben – nem az adatvédelmi biztos „találmánya” volt, hanem a különleges adatoknak a programban szerepeltetése miatt a jogszabályok kötelezték erre a népszámlálás végrehajtóit.) További különlegesség, hogy a népszámlálási tematika összeállításánál nem volt meg a politikai erők közötti konszenzus. A népszámlálás megtartásának szükségességében, a tematika nagy részében megvolt az összhang, de a vallásra vonatkozó kérdésnek a népszámlálási programban való szerepeltetése megosztotta a politikai erőket.

A politikai erők közötti konszenzus elmaradása rányomta a bélyegét a népszámlálás végrehajtásának egész időszakára, a média is – irányultságától függően – eltérő módon találta a népszámlálás ügyét, az országos és helyi közvélemény reakciója is – annak ellenére, hogy a nagy többség általában támogatta a népszámlálást – eltérő volt. Az adatvédelmi biztoshoz érkezett beadványok egy része is tükrözte az eltérő véleményeket és ez az adatvédelmi biztost is a vártnál nagyobb aktivitásra ösztönözte. Nyilvánvaló, ha ez a kérdés nem osztja meg a politikai erőket, a közvélemény egy részét, akkor a népszámlálás végrehajtása „észrevétlenebbül” történt volna meg. Nem véletlen, hogy a 2001. évi népszámlálás előtt nyolc hónappal végrehajtott Általános Mezőgazdasági Összeírás (ÁMÖ) kapcsán az adatvédelmi biztoshoz egyetlen beadvány sem érkezett, pedig ez az adatfelvétel több mint két millió háztartásról és a benne élő személyekről gyűjtött – azonosítható módon – személyes és a vagyoni helyzettel összefüggő adatokat. (Természetesen ez nem jelenti azt, hogy a népszámlálás végrehajtása – a teljeskörűség okán – „észrevétlen” maradhatott volna, de valószínűleg a felmerült problémák tompítottabban jelentkeztek volna.)

A 2001. évi népszámlálás végrehajtásának jelzett különlegességei, még inkább arra ösztönözték a népszámlálás szervezőit, hogy az adatvédelmi biztossal szorosan együttműködve hajtsák végre a népszámlálást, tekintettel az adatvédelmi biztosnak a lakosságra jelentős hatást gyakorló képességére. Ezt a 2001. évi beszámolóban az adatvédelmi biztos is így látta:

„A beszámolási időszakban az adatvédelmi biztos és munkatársai tevékenységének középpontjában a 2001. évi népszámlálás teljes folyamatának figyelemmel kísérése, és az írásos beadványokban vagy telefonon az összeírással kapcsolatban megfogalmazott kérdések megválaszolása, kivizsgálása állt. Az adatvédelmi biztos és irodájának munkatársai a népszámlálással összefüggésben rendszeres megbeszéléseket folytattak a Központi Statisztikai Hivatal (KSH) illetékes vezetőivel, munkatársaival, kivizsgálták, megválaszolták a beadványokat, több helyszínen figyelemmel kísérték az összeírással kapcsolatos különböző munkafolyamatokat, az így szerzett tapasztalatokról folyamatosan tájékoztatták a KSH illetékeseit, illetve a sajtón keresztül a közvéleményt (61/H/2001).”

Mint már említettük, az adatvédelmi biztosnak az amúgy természetesnek vehető, népszámlálással kapcsolatos érdeklődését felfokozta a különleges adatoknak a népszámlálási programban történő szerepeltetése. Ezért figyelte „árgus” szemmel, hogy az önkéntesség és az azonosíthatatlanság minden szempontból biztosítva van-e? Annak ellenére, hogy az adatvédelmi biztos az 1999. évi próbanépszámlálás teljes programját ismerte, tisztában volt a felvétel technikai megoldásaival – például azzal, hogy a lakás azonosítása és az adatgyűjtés biztonsága érdekében a cím mellett ún. címkód szerepel és a próbanépszámlálás kérdőívén részletes címmegjelölés volt található – közvetlenül az adatfelvétel megkezdése előtt kérte a kérdőívben a részletes címmegjelölés elhagyását. Jobb lett volna, ha

ezt korábban, jóval az összeírás megkezdése előtt kéri, és az sem lett volna haszontalan, ha átgondolja a kérés indoklását és az összeírásra gyakorolt hatását. (Az adatvédelmi biztos ugyanis elismerte, hogy valamiképpen el kell kerülni a kettős összeírást, ezért – ha ideiglenesen is – azonosítani kell azt a lakást, amit a számlálóbiztos felkeresett, így a címkód szerepeltetését sem kifogásolta.) Ezzel kapcsolatban az adatvédelmi biztos 2001. január 19-én közleményt jelentetett meg, melyben tájékoztatást adott arról, hogy

„...állampolgári indítványok alapján ... a Központi Statisztikai Hivatal vezetőivel egyeztetéseket folytatott a 2001. évi népszámlálás magánélet-védelmi követelményeiről”. A közlemény kiemelte, hogy „a népszámlálás során a KSH fizikai és jogi biztosítékokat köteles nyújtani arra, hogy a nemzetiséggel, anyanyelvvel, vallással kapcsolatos kérdésekre adott válaszok alapján a válaszadók ne legyenek azonosíthatóak. (...) A KSH elnöke az adatvédelmi biztossal folytatott egyeztetést követően a számlálóbiztosoknak szóló utasítását úgy módosította, hogy a kérdőívek utca, házszám, emelet, ajtó rovatait (részletes címmegjelölést) üresen kell hagyni.”

A közlemény végzetül leszögezte, hogy

„...tekintettel arra, hogy mindannyiunkat megszámlálnak, és ez a személyes adatok védelmét mélyen érinti, és hogy az adatvédelmi törvény hatálya lépése óta először kerül sor országos népszámlálásra, az adatvédelmi biztos a rendelkezésére álló korlátozott eszközökkel az egész folyamatot figyelemmel kíséri, és a tapasztalatról a társadalmat szükség szerint tájékoztatni fogja.”

E kérdés gyors rendezése még a politika érdeklődését is felkeltette, ugyanis az egyik párt képviselője az Országgyűlés 2001. február 13-i ülésén interpellált a kérdésben és kifogásolta a név és a lakcím elhagyásának módszerét. Utólag elmondhatjuk, hogy a tapasztalatok szerint a lakcím elhagyása a népszámlálás végrehajtását – a kezdeti bizonytalankodást leszámítva – nem befolyásolta. Az más kérdés, hogy jogszabályi úton biztosítani kell a szakmai kívánalmak és az adatvédelmi kérdések megnyugtató összhangját.

Az adatvédelmi biztos 2001. évi beszámolójában jelezte, hogy

„Február és március hónapokban az adatvédelmi biztos folyamatosan megválaszolta az összeírással kapcsolatban érkezett 21 írásos beadványt. Január közepétől az Adatvédelmi Biztos Irodája (ABI) munkatársai igyekeztek érdemi tájékoztatást nyújtani annak a több száz telefonon érdeklődőnek, akiknek jelentős része olyan kérdéseket is megfogalmazott, amelyek nem kapcsolódtak szorosan a népszámlálás adatvédelmi vonatkozásaihoz.

...Az írásos beadványok többsége az összeírt személyek azonosíthatóságával, a különleges adatok gyűjtésével, az adatszolgáltatás kötelező jellegével, illetve a felvett adatok további felhasználhatóságával foglalkozott, de voltak olyanok is, amelyek az adatvédelmi biztos tevékenységét kritizálták.”

Mivel az adatvédelmi biztos tapasztalhatta a népszámlálás szervezőinek együttműködési készségét, ezért interjúiban és egyéb közéleti megnyilvánulásaiban támogatólag tevékenykedett a népszámlálás érdekében. Ez a beadványokra történő válaszaiból is kiderül, ezekből idézünk néhány részletet:

„Amint az a fentiekből kiténik, a különleges adatokra vonatkozó kérdésekre nem kötelező válaszolni, de az adatgyűjtés anonimitásának biztosítása érdekében hivatali lehetőségeim korlátain belül a lehetséges lépéseket megtettem...”

...Kérem, hogy a tragikus történelmi előzmények¹² ellenére tekintsen bizalommal az adatgyűjtésre és az adatgyűjtőkre, azonban amennyiben további kérdése, vagy panasza van, forduljon hivatalomhoz ismét bizalommal (24/A/2001) .”

¹² Az adatvédelmi biztos az 1945–1949 közötti német kitelepítés népszámlálási vonatkozásaira céloz. Erről bővebben lásd: dr. Heinz E. – dr. Lakatos M. (2002): A magyarországi német kitelepítéshez használt névjegyzékek összeállításának körülményei. *Demográfia*, XLV. évf. 1. sz. 113–132. old.

„...Tekintve, hogy a kérdőíveken nem szerepel a megkérdezett neve, csak a lakcím kódja – melyet a feldolgozás során a lakcímlistával együtt az ívektől elkülönítenek, majd megsemmisítenek –, a kapcsolat az érintettel nem állítható helyre, így az nem tekinthető személyes adatnak.

A törvény felhatalmazása alapján a Központi Statisztikai Hivatal állította össze az íveket, melyek tartalma – tekintettel az anonimitásra – nem sért törvényt.

A 2001. évi népszámlálásról szóló törvény 3. § (3) bekezdése a fentiek mellett kimondja azt is, hogy a népszámlálás során gyűjtött adatok kizárólag statisztikai célra használhatók (95/A/2001).”

„...Az egészségi állapotra, anyanyelvre, nemzetiségre és vallásra vonatkozó kérdésekre – amint azt Ön is tudja – a 2001. évi népszámlálásról szóló 1999. évi CVIII. törvény 3. § (2) bekezdése alapján nem volt kötelező válaszolni. A kérdőíven mind az egyéni kitöltők, mind a számlálóbiztosok figyelmének felhívása érdekében a kérdéscsoport előtt – a kérdések betűméretét jelentősen meghaladó – nagy betűkkel a következő tájékoztatás áll: „A következő kérdésekre az adatszolgáltatás nem kötelező!” Ez a figyelmeztetés formájában és tartalmában is megfelel az adatgyűjtés törvényességének biztosítására. Ezért – noha az összeírással kapcsolatos tájékoztatás hiányosságait magam is tapasztaltam – indítványom alapján nem látom szükségét vizsgálat lefolytatásának (119/A/2001).”

A 2001. február 20-án az adatvédelmi biztos levélben tájékoztatta a KSH elnökét, hogy

„A KSH, illetve az önkormányzatok illetékesének sajtónyilatkozatai, valamint munkatársaim tapasztalatai arra utalnak, hogy – függetlenül a hivatalomhoz az elmúlt hónapban főként telefonon és kisebb hányadában írásban érkezett több száz észrevételtől, kifogástól, kritikai megjegyzéstől – összességében kedvező tapasztalatokkal zajlik hazánkban a 2001. évi népszámlálás.

Az Önnel és munkatársaival folytatott megbeszélésen megfogalmazott adatvédelmi aggályok kezelésére kialakított, az érintettek azonosítását nehezítő megoldás, valamint az adatvédelmi követelmények maradéktalan betartását, illetve azok ellenőrzését kilátásba helyező nyilatkozataink is hozzájárulhattak ahhoz, hogy a több új elemmel is rendelkező népszámlálás adatfelvételi szakasza sikeresen lezárul. Néhány – a sajtóban is nyilvánosságot kapott – félreértés ellenére minden jel szerint túljutottunk az első nehézségeken: a kérdőívek tartalmi kritikáján, a személyes adatok számlálóbiztosok általi megismerését kifogásoló észrevételeken és a népszámlálással szembeni bizalmatlanságon...”

E levélben az adatvédelmi biztos arra kérte az elnököt, hogy a következő intézkedések megtételével segítse az adatvédelmi követelmények érvényesülését:

– „...miután az adatvédelmi törvény szerint olyan technikai és szervezési intézkedéseket kell tenni, amelyek biztosítják az adatok védelmét a jogosulatlan hozzáférés, a megváltoztatás, a nyilvánosságra hozás vagy a sérülés ellen, továbbá az adatfeldolgozókat be kell jelenteni az adatvédelmi nyilvántartásba, azt javasolta, hogy a kódolást csak a KSH megyei igazgatóságain végezzék, ahol a törvényi követelmények érvényesíthetők;

– a kérdőívek szkennelt képeit az azonosító jelektől megfosztottan, és az érzékeny adatokat tartalmazó oldalak nélkül indokolt tárolni;

– mivel a kérdőívek szkennelését, majd az adatok felismerését, a hibák javítását – a KSH munkatársainak felügyeletével, közreműködésével – a Bull Magyarország Kft. képviselői az Állami Nyomda telephelyén végzik, a tevékenysége megkezdése előtt a Bull Magyarország Kft.-t mint adatfeldolgozót – az adatvédelmi törvény előírásai szerint – be kell jelenteni az adatvédelmi nyilvántartásba.”

Végül az adatvédelmi biztos beszámolójában megállapította, hogy az adatvédelmi és adatbiztonsági követelményeknek megfelelően történt a feldolgozás.

A 2001. évi népszámlálás utóéletéhez tartozik az a kissé érthetetlen reakció, mely szerint 2001 májusában beadványok érkeztek az adatvédelmi biztoshoz, melyben arra utaltak, hogy az Országos Rendőr-főkapitányság (ORFK) Köztársasági Őrezrede munkatársainak szerepvállalása a 2001. évi népszámlálásban sértheti a személyes adatok védelméhez fűződő alkotmányos jogok érvényesülését. Ezzel kapcsolatban az adatvédelmi biztos

vizsgálatot kezdeményezett, melynek tapasztalatait 2001. június 1-jén az alábbiak szerint összegezte:

„1. Mindezek és az adatvédelmi biztos munkatársainak helyszíni vizsgálatai alapján nem merült fel adat arra, hogy az ORFK Köztársasági Őrezredének a belügyminiszter utasítására számlálóbiztosként tevékenykedő tisztjei a számlálóbiztosként szükségképpen megszerzett adatokat jogosulatlanul felhasználták volna.

...2. A népszámlálásra irányadó jogszabályok jelenleg nem zárják ki sem a rendőröket, sem más rendvédelmi szerv tagjait a népszámlálásban számlálóbiztosként való közreműködésből. Arra azonban törvényi felhatalmazás nélkül nincs joguk, hogy a népszámlálásban szervezeten és irányítottan vegyenek részt, ez ugyanis a KSH, illetőleg a jegyző hatás- és feladatkörét sérti.

3. A 2/2001. (BK.1.) BM utasítás az érintett önkormányzatok jegyzőinek hatáskörét jogszabálysértő módon vonta el azzal, hogy az általuk kijelölendő számlálóbiztos helyébe „saját számlálóbiztos” állított, ezzel önmagában veszélyeztette több ezer állampolgár személyes adatainak védelméhez fűződő jogát.

4. A védett személyek összeírására alkalmazott eljárás nem tekinthető egyébként sem az érintettek információs jogai alkotmányosan indokolt korlátozásának, mert a védelem szempontját másként is érvényre lehetett volna juttatni (önkitalítás, a védett személyek lakóhelyeinek – hasonlóan az intézeti körzetekhez – önálló körzetbe szervezése).

5. A következő népszámlálás jogalkotási megalapozása során a mostani tapasztalatokat hasznosítani szükséges.”

Mivel a védett személyek összeírása sok évtizede azonos módszerrel zajlott, nem lehetett érzékelni az alkotmányos jogok sérülését, különösen annak fényében nem, mikor összeíróként olyan személyeket is alkalmaztak, kiknek feladatai közé tartozott az adott önkormányzat területén az adók beszedése, szabálysértések elbírálása stb., azaz hatósági tevékenység végzése. Ez legalább olyan probléma lehetett, mint az Őrezred munkatársainak alkalmazása. Természetesen a jövő népszámlálásainak szervezésénél ezekre az érzékenységekre valamilyen módon reagálni kell.

2002. február 5-én – már az újonnan megválasztott adatvédelmi biztos, *dr. Péterfalvi Attila* – összegző, értékelő levelet küldött a KSH elnökének, ebből idézünk néhány részletet:

„A Központi Statisztikai Hivatal szakmai irányításával lebonyolított 14. hivatalos magyarországi népszámlálás az adatvédelmi biztos számára is jelentős kihívást jelentett, hiszen egyrészt ez volt az első olyan népszámlálás Magyarországon, amely név és pontos cím felvétele nélkül zajlott, másrészt évtizedek óta először tettek fel ún. érzékeny adatokra – például a vallásra – vonatkozó kérdéseket. És ez volt az adatvédelmi törvény megszületése utáni első népszámlálás, amelynek során – a vonatkozó törvényekben előírt – szigorú adatvédelmi, adatbiztonsági követelményeket folyamatosan és minden végrehajtási szinten érvényesíteni kellett.

...Meggyőződésem, hogy az Önnel és munkatársaival folytatott megbeszélésen megfogalmazott adatvédelmi aggályok kezelésére kialakított, az érintettek azonosítását nehezítő megoldás, valamint az adatvédelmi, adatbiztonsági követelmények maradéktalan betartását, illetve azok ellenőrzését segítő – közösen kialakított – eljárások, megoldások érvényesítése is hozzájárult ahhoz, hogy a több új elemmel is rendelkező népszámlálás összességében sikeresen lezárult. ...

Kérem Elnök Urat, hogy tolmácsolja köszönetemet a KSH központjában és megyei igazgatóságain dolgozó munkatársainak, és a kérdőívek feldolgozásában közreműködő – fent megnevezett – két cég vezetőinek a 2001. évi népszámlálás eredményes lebonyolításáért, az adatvédelmi, adatbiztonsági követelmények érvényesítésében kifejtett erőfeszítéseikért.”

A levél hangneme jól kifejezi azt az együttműködési készséget, mely a népszámlálás szervezői és az adatvédelmi biztos között kialakult. Utólag nem lehet tudni, hogy milyen hatással lett volna a népszámlálási összeírásra, ha az adatvédelmi biztos magatartása nem ennyire pozitív, nagyon valószínű, hogy – a megtörténnél – több kritikai hang érkezett

volna a népszámlálás címére, mely nem könnyítette volna meg a népszámlálás eredményes végrehajtását. Azt is látni kell, hogy az adatvédelmi biztos nem tett mást, mint a jogszabályok és azok szellemének betartására ösztönözte a résztvevőket. Ezért, amikor az összeírás néhány nehezebb és szakmai szempontból vitathatóbb pontját nézzük, akkor főleg nem az adatvédelmi biztos tevékenységét kell vizsgálnunk, hanem a mögöttes okokat kell feltárnunk és törekednünk kell azoknak a jogszabályoknak a módosítására, melyek – szakmai szempontból – a nehézségeket okozzák.

Át kell gondolni az érzékeny adatok kezelésének a módját, az igazgatási célú adatok statisztikai vizsgálatának lehetőségét, a reprezentatív összeírások és a nagy lakossági felvételek regiszterének kapcsolatát, meg kell találni azokat az egyensúlyi pontokat, melyek egyformán figyelembe veszik a statisztikai adatkezelések sajátosságait és a személyes adatok védelmének alkotmányos kötelezettségét. Az adatvédelmi biztos beszámolóinak egyik tanulsága, hogy a magyar társadalom elég érett ahhoz, hogy olyan jogi környezetben éljen, melyben mindkét elv nem egymás ellenében, hanem egymás javára érvényesül.

SUMMARY

The study summarizes the activity of *dr. László Majtényi*, the first Data Protection Commissioner (Ombudsman) of Hungary in 1995–2001. It gives an overall picture of his most important standpoints, communication, emphasizing the most important features of the 2001 Annual Report. A separate section analyses the standpoints and comments of the Commissioner in connection with the statistical data supply.

AZ EURÓPAI FELSŐOKTATÁS AZ 1990-ES ÉVEKBEN

LADÁNYI ANDOR

E tanulmány több mint 20 európai ország felsőoktatásának 1990 és 2000 közötti fejlődésével foglalkozik. Elemzi a hallgatók és az oklevelet szerzettek számának alakulását, valamint képzési ágak szerinti megoszlását, továbbá ismerteti a komparatív statisztikai vizsgálat nehézségeit, problémáit.

TÁRGYSZÓ: Felsőoktatás. Nemzetközi statisztika. Oktatásstatisztika.

A társadalmi fejlődés, a gazdasági növekedés lényeges feltétele a népesség műveltségi-képzettségi szintjének emelése, ennek során a felsőfokú végzettségű aktív keresők arányának növelése. Minthogy a diplomásállomány alapvető utánpótlási forrása a felsőoktatás, ennek alakulása különösen fontos. Tanulmányomban az európai országok felsőoktatásának 1990–2000 közötti fejlődését vizsgálom.¹ A felsőoktatás fejlődési tendenciáinak bemutatása egyben lehetőséget ad a magyar felsőoktatás helyének meghatározására is.

A FEJLŐDÉS FŐ MUTATÓI

Az 1990-es években Európában folytatódott a hallgatólétszám növekedése, ennek mértéke azonban országcsoportonként és országoként meglehetősen eltérő volt. (Lásd az 1. táblát.) A legnagyobb mértékű – Bulgária kivételével – az egykori államszocialista országoké, közülük különösen Lengyelországé és Magyarországé (e két országban a hallgatók száma több mint háromszorosára nőtt). Ez elsődlegesen a tervgazdaság rendszerére jellemző felvételi keretszám-rendszer megszüntetésével függött össze, de hozzájárult ehhez ezen országok többségében a demográfiai viszonyok alakulása, a középiskolában végzők számának emelkedése is. Több mint kétszeresére nőtt a hallgatók száma Portugáliában (ahol a felsőoktatás expanziója csak viszonylag későn bontakozott ki). A többi ország közül a növekedés az 50 százalékot Finnországban, az Egyesült Királyságban, Írországban és Svédországban haladta meg, a legkisebb pedig Németországban és Hollandiában volt.

¹ A felsőfokú végzettségű összes és a gazdaságilag aktív népesség számának és összetételének alakulásával másik tanulmányban foglalkozom.

1. tábla

A hallgatók számának és arányának alakulása

Ország	A hallgatók száma				A hallgatók számának a 20-24 éves korú népességhez viszonyított aránya				A növekedés (százalék)
	tanév	ezer fő	tanév	ezer fő	tanév	százalék	tanév	százalék	
Ausztria ^{a)}	1990/91	202,6	2000/01	257,0	1990/91	31,4	2000/01	54,3	26,8
Bulgária	1990/91	188,6	2000/01	247,0	1990/91	30,9	2000/01	40,1	31,0
Csehország	1990/91	118,2	2000/01	233,9	1990/91	17,1	2000/01	27,4	97,9
Dánia	1990/91	153,5	1999/2000	189,4	1990/91	39,4	1999/2000	55,8	23,4
Egyesült Királyság	1990/91	1258,2	2000/01	2067,3	1990/91	27,8	2000/01	58,0	64,3
Észtország	1990/91	25,9	2001/02	60,4	1990/91	24,1	2001/02	58,7	133,2
Finnország	1990/91	163,4	2000/01	278,8	1990/91	47,5	2000/01	85,2	70,7
Franciaország	1990/91	1698,7	2000/01	2111,1	1990/91	40,4	2000/01	56,5	24,3
Görögország	1991/92	171,0	2000/01	240,3	1991/92	21,7	2000/01	30,9	40,5
Hollandia	1990/91	463,7	1999/2000	500,7	1990/91	36,6	1999/2000	52,4	8,0
Horvátország	1990/91	70,8 ^{b)}	2000/01	100,3	1990/91	22,1 ^{b)}	2000/01	33,9	41,7
Írország	1990/91	90,3	1998/99	143,0	1990/91	33,5	1998/99	45,7	58,4
Lengyelország	1990/91	540,9	2000/01	1957,3	1990/91	21,8	2000/01	61,0	261,8
Magyarország	1990/91	108,3	2001/02	349,3	1990/91	15,5	2001/02	44,7	222,6
Németország	1991/92	2034,2	2000/01	2086,8	1991/92	33,5	2000/01	44,9	2,6
Norvégia	1990/91	137,0	2000/01	191,5	1990/91	40,7	2000/01	69,6	39,8
Olaszország	1990/91	1452,3	1999/2000	1738,0	1990/91	30,7	1999/2000	46,6	19,7
Portugália	1990/91	156,9	1997/98	351,8	1990/91	20,5	1997/98	40,8	124,2
Románia	1990/91	210,9	2000/01	606,1	1990/91	10,4	2000/01	31,0	187,4
Spanyolország	1990/91	1222,1	1998/99	1786,8	1990/91	37,2	1998/99	54,9	46,2
Svájc	1990/91	137,5	2000/01	162,6	1990/91	27,2	2000/01	39,1	18,3
Svédország	1990/91	216,3	2000/01	358,0	1990/91	36,0	2000/01	69,3	65,5
Szlovákia	1991/92	61,9	2000/01	133,3	1991/92	16,6	2000/01	28,2	115,3
Szlovénia	1990/91	33,6	2000/01	89,4	1990/91	22,8	2000/01	58,9	166,2

^{a)} Csak a rendes (ordentlich) hallgatók adata.

^{b)} A posztgraduális tanulmányokat folytatók nélkül.

A hallgatólétszám növekedésének másik mutatója a 20-24 éves korú népességhez való viszonyítás. E szerint a legmagasabb, 60 százaléknál nagyobb arányokat három észak-európai országban és Lengyelországban találjuk, de az 50 százalékot meghaladta további nyolc országban is. Magyarország – 44,7 százalékkal – a 24 vizsgált ország között jelenleg a 15. helyet foglalja el. A legalacsonyabb értékeket egyes volt államszocialista országokban, valamint Görögországban láthatjuk.

A felsőoktatás 1990-es évekbeli fejlődésének jellemző vonása volt a nőhallgatók számának jelentős, az összhallgatólétszám növekedését meghaladó mértékű emelkedése. Ez a legnagyobb mértékű a felsőoktatás rendszerváltozás utáni expanziója nyomán az egykori államszocialista országokban, különösen Lengyelországban és Magyarországon volt, a többi ország közül pedig Finnországban, Svédországban és Norvégiában. A nőhallgatók aránya az országok többségében jelenleg már meghaladja az 50 százalékot, a legmagasabb Észtországban, Norvégiában, Svédországban és Lengyelországban. (Lásd a 2. táblát.)

A hallgatólétszám alakulásával kapcsolatban azonban figyelembe kell venni több, mind a növekedés mértékét, mind pedig a 20-24 éves korú népességhez viszonyított arányokat befolyásoló tényezőt. Az egyik: az egyes országok felsőoktatásának vertikális szerkezete, a hosszabb, illetve rövidebb tanulmányi idejű képzés aránya. A másik: a demográfiai viszonyok alakulása. Az 1990-es években az észak-, nyugat- és dél-európai országokban – Írország, Portugália és Spanyolország kivételével – csökkent a megfelelő korú népesség létszáma (a legnagyobb mértékben Németországban és Ausztriában), míg

a volt államszocialista országokban általában nőtt. Ez kettős hatást gyakorolt a felsőoktatásra: a népesség csökkenése egyrészt mérsékelte a növekedés ütemét, másrészt viszont növelte a korcsoporthoz viszonyított arányokat. (Ez utóbbit figyelhetjük meg a magyar felsőoktatás esetében is: a demográfiai csúcsot követő jelentős visszaesés következtében a népességhez viszonyított arány évről évre a hallgatólétszám emelkedésénél nagyobb mértékben nő.) Végül a harmadik tényező: a tényleges tanulmányi idő – az országok nagy részében az előírt tanulmányi időt lényegesen meghaladó – hosszúsága, ami természetesen lényegesen növeli a hallgatólétszámot. (Németországban például az 1999-ben végzeteknél a tényleges tanulmányi idő a természettudományi szakképzésben 13,7, a mérnökképzésben 13,9, az orvosképzésben és a gimnáziumi tanárképzésben egyaránt 14,4 félév volt, de még a szakfőiskolát végzeteknél is 9,6 félév.)

2. tábla

A nőhallgatók számának és arányának alakulása

Ország	A hallgatók száma				A nőhallgatók számának az összhallgatólétszámhoz viszonyított aránya				A növekedés (százalék)
	tanév	ezer fő	tanév	ezer fő	tanév	százalék	tanév	százalék	
Ausztria ^{a)}	1990/91	92,7	2000/01	134,2	1990/91	45,7	2000/01	52,2	44,8
Csehország	1990/91	52,0	2000/01	116,1	1990/91	44,0	2000/01	49,6	123,3
Dánia	1990/91	77,7	1999/2000	107,2	1990/91	50,6	1999/2000	56,6	38,0
Egyesült Királyság	1990/91	607,0	2000/01	1127,6	1990/91	48,2	2000/01	54,5	85,8
Észtország	1990/91	13,0	2001/02	37,2	1990/91	50,2	2001/02	61,5	186,0
Finnország	1990/91	85,5	1999/2000	145,0	1990/91	52,4	1999/2000	52,0	69,5
Franciaország	1990/91	902,6	2000/01	1149,3	1990/91	53,1	2000/01	54,4	27,3
Görögország	1991/92	88,3	1998/99	105,2	1991/92	51,7	1998/99	55,5	19,1
Horvátország ^{b)}	1990/91	36,1	2000/01	52,8	1990/91	51,0	2000/01	52,7	46,4
Lengyelország	1990/91	298,3	2000/01	1145,6	1990/91	55,0	2000/01	58,5	284,1
Magyarország	1990/91	52,4	2001/02	192,2	1990/91	48,4	2001/02	55,0	267,0
Németország	1991/92	842,2	2000/01	1016,4	1991/92	41,4	2000/01	50,9	20,7
Norvégia	1990/91	73,6	2000/01	113,0	1990/91	53,7	2000/01	59,0	53,6
Olaszország	1990/91	690,5	1999/2000	958,1	1990/91	47,5	1999/2000	55,1	38,8
Románia	1990/91	101,1	2000/01	335,7	1990/91	48,0	2000/01	55,4	231,9
Svájc	1990/91	47,6	2000/01	68,1	1990/91	34,6	2000/01	41,9	43,1
Svédország	1990/91	120,3	2000/01	211,5	1990/91	55,6	2000/01	59,1	75,8
Szlovákia	1991/92	28,9	2000/01	66,3	1991/92	46,7	2000/01	49,7	129,3
Szlovénia	1990/91	18,7	2000/01	50,4	1990/91	55,0	2000/01	56,4	170,0

^{a)} Csak a rendes (ordentlich) hallgatók adata.

^{b)} A posztgraduális tanulmányokat folytatók nélkül.

Az első évre újonnan felvettek számának és arányának növekedését az említett tényezők közül csak a demográfiai változások befolyásolják, s ezért ennek vizsgálata valósabb képet ad a felsőoktatás fejlődéséről. Az első évre felvettek számának 1990 és 2000 közötti alakulásáról csak néhány ország adatai állnak rendelkezésre, és ezért a növekedés mértékének összehasonlító elemzésére nincs lehetőség. (Hazánk adatai egyébként kiemelkedően magasak: az első évre újonnan felvettek száma 1990/91 és 2001/02 között több mint két és félszeresére nőtt.) Ismeretesek azonban az OECD adatai alapján a jelenlegi – pontosabban az 1999. évi –, a 18-19 éves népességhez viszonyított arányok. E szerint a legmagasabb, 60 százalék körüli, sőt azt meghaladó értékekkel a vizsgált európai országok közül a három északi ország (Finnország, Norvégia, Svédország), valamint Hollandia, Lengyelország és Magyarország esetében rendelkezik. Ugyanakkor néhány országban ez az arány a 30 százalékot is alig éri el.

Az oklevelet szerettek számának növekedése a vizsgált országok felében nagyobb, másik felében kisebb mértékű volt, mint a hallgatólétszám emelkedése. Az eltérések részben a „fáziseltolódással” függtek össze, részben pedig az országoként változó, sok esetben igen magas lemorzsolódási arányokkal. (Az OECD 1996 körüli adatai szerint a lemorzsolódási arányok az egyetemi szintű képzésben 12 fejlett európai ország közül csak négyben voltak alacsonyabbak 30 százaléknál, négyben 30-40, kettőben 40-50 százalék közöttiek, kettőben pedig meghaladták az 50 százalékot.)

A növekedés a legnagyobb arányú ez esetben is az egykori államszocialista országok többségében volt (Lengyelországban és Romániában több mint három és félszeresére nőtt az oklevelet szerettek száma), továbbá Portugáliában és Finnországban, 10 országban viszont 50 százalék alatt maradt. (Lásd a 3. táblát.) A 20-24 éves korú népességhez viszonyított arányokat tekintve a legmagasabb, 10 százalék feletti értékeket Norvégiában, Franciaországban, az Egyesült Királyságban, Írországon, Svájcban és Lengyelországban találjuk, a legalacsonyabbakat pedig – 5 százalék alattit – 6 országban. A demográfiai helyzetet, a megfelelő korcsoportba tartozók számát azonban itt is figyelembe kell venni. Magyarország a növekedés mértékét illetően a vizsgált 22 ország közül jelenleg a negyedik, a 20-24 éves korú népességhez viszonyított arányokat tekintve pedig a 12. helyet foglalja el.

3. tábla

Az oklevelet szerettek számának és arányának alakulása

Ország	Az oklevelet szerettek száma				Az oklevelet szerettek számának a 20-24 évesekhez viszonyított aránya				A növekedés (százalék)
	tanév	ezer fő	tanév	ezer fő	tanév	százalék	tanév	százalék	
Ausztria ^{a)}	1990	16,7	1999	18,9 ^{a)}	1990	2,6	1999	4,0 ^{a)}	13,2
Bulgária	1990	31,3	2000	46,7	1990	5,2	2000	7,5	49,2
Csehország	1991	18,4	2000	35,4	1991	2,6	2000	4,1	92,9
Dánia	1990	29,2	1999	35,0	1990	7,4	1999	10,7	19,7
Egyesült Királyság	1991	371,8	2000	460,3	1991	8,3	2000	12,9	23,8
Finnország	1990	22,9	2000	36,9	1990	6,6	2000	11,3	61,5
Franciaország	1990	462,3	1999	590,0	1990	11,0	1999	15,8	27,6
Görögország	1990	28,5	1997	33,6	1990	3,7	1997	4,3	18,1
Horvátország	1990	9,7	2000	13,8	1990	3,0	2000	4,6	42,1
Írország	1990	22,7	1997	35,4	1990	8,5	1997	11,8	55,7
Lengyelország ^{b)}	1990	95,6	2001	382,4	1990	3,9	2001	11,9	300,0
Magyarország	1990	25,8 ^{c)}	2001	57,1	1990	3,7 ^{c)}	2001	7,2	121,0
Németország	1991	352,0 ^{d)}	2000	312,6 ^{e)}	1991	5,7 ^{d)}	2000	6,8 ^{e)}	- 11,2
Norvégia	1992	31,3	1997	53,0	1992	9,3	1997	17,7	69,5
Olaszország	1989	107,0	1999	166,1	1989	2,8	1999	4,4	55,2
Portugália	1990	14,0	1997	46,5	1990	1,7	1997	5,5	231,1
Románia	1990	29,1	2000	103,1	1990	1,5	2000	5,3	255,2
Spanyolország	1990	131,5	1999	208,5 ^{f)}	1990	4,0	1999	6,5 ^{f)}	58,5
Svájc	1990	26,6	2000	46,2	1990	5,2	2000	11,2	73,6
Svédország	1990	31,2	2000	42,7	1990	5,1	2000	8,2	36,9
Szlovákia	1991	10,8	2000	19,1	1991	2,9	2000	4,0	76,7
Szlovénia	1991	6,5	2000	11,5	1991	4,5	2000	7,6	75,8

^{a)} A Berufsbildende Akademie-k adatai nélkül.

^{b)} A doktori képzés és a posztgraduális továbbképzés adatai nélkül.

^{c)} A szakközgazdász-képzés adatai nélkül.

^{d)} 1991-ben a Schulen für Gesundheitswesens-ben végzetek adata Hessen és négy keletnémet tartomány adatait nem tartalmazza.

^{e)} 1999-ben a Berufsakademie-k adatai nélkül.

^{f)} A nem egyetemi szektor adatai nélkül.

Az oklevelet szerzett nők számának növekedése az országok kétharmadában nagyobb volt, mint az összes oklevelet szerzetteké, a legmagasabb, több mint háromszoros Lengyelországban. Az oklevelet szerzettek közötti arányuk – Svájc kivételével – meghaladja az 50, két országban pedig a 60 százalékot. Magyarországon több mint két és félszeresére nőtt az oklevelet szerzett nők száma, arányuk pedig 2001-ben 59,8 százalék volt.

A felsőoktatás méreteit, a hallgatók és az oklevelet szerzettek számát, arányát vizsgálva általánosságban megállapíthatjuk, hogy a legmagasabb értékeket azokban az országokban találjuk, amelyekben a felsőfokú képzés nagymértékben diverzifikálódott, ahol a hagyományos egyetemi képzés mellett szélesen elterjedtek a rövidebb tanulmányi idejű képzési formák. A gazdasági fejlettségi szint (az egy főre jutó GDP-t tekintve) – amelynek meghatározó szerepét a közgazdasági szakemberek hangsúlyozzák – a felsőoktatás finanszírozására, anyagi elláttságára jelentős hatást gyakorol, de a hallgatók és az oklevelet szerzettek számát a vizsgált fejlett és közepesen fejlett európai országokban lényegesen nem befolyásolta. (E megállapítás a fejlődő afrikai és ázsiai országokra természetesen nem vonatkozik.) Pontosabban fogalmazva: az oklevelet szerzettek aránya azokban a gazdaságilag fejlett országokban a legmagasabb, amelyekben a felsőoktatás erőteljesen diverzifikált (mint például az észak-európai és egyes nyugat-európai országokban). Ugyanakkor egyes gazdaságilag kevésbé fejlett, de diverzifikált felsőoktatással rendelkező országok megelőzik azokat a náluk gazdaságilag fejlettebb országokat, amelyekben a felsőfokú kisebb mértékben diverzifikált, illetve a rövidebb tanulmányi idejű képzési formák csak késve terjedtek el.

4. tábla

20 ország sorrendje az egy főre jutó GDP és az oklevelet szerzettek aránya szerint

Ország	Az egy főre jutó GDP 2001-ben ^{a)}	Ország (év)	Az oklevelet szerzettek aránya ^{b)} (százalék)
1. Írország	31 400	1. Norvégia (1997)	17,7
2. Norvégia	31 100	2. Franciaország (1999)	15,8
3. Svájc	31 000	3. Egyesült Királyság (2000)	12,9
4. Dánia	29 900	4. Lengyelország (2001)	11,9
5. Ausztria	27 800	5. Írország (1997)	11,8
6. Németország	26 500	6. Finnország (2000)	11,3
7. Olaszország	26 100	7. Svájc (2000)	11,2
8. Finnország	25 900	8. Dánia (1999)	10,7
9. Svédország	25 600	9. Svédország (2000)	8,2
10. Egyesült Királyság	25 400	10. Szlovénia (2000)	7,6
11. Franciaország	25 100	11. Bulgária (2000)	7,5
12. Spanyolország	21 000	12. Magyarország (2001)	7,2
13. Portugália	18 700	13. Németország (2000)	6,8
14. Szlovénia	18 160	14. Spanyolország (1999)	6,5
15. Görögország	17 800	15. Portugália (1997)	5,5
16. Csehország	15 100	16. Olaszország (1999)	4,4
17. Magyarország	13 200	17. Görögország (1997)	4,3
18. Szlovákia	12 300	18. Csehország (2000)	4,1
19. Lengyelország	9 900	19. Ausztria (1999)	4,0
20. Bulgária	5 950	20. Szlovákia (2000)	4,0

^{a)} Folyó évi dolláron, vásárlóerő-paritáson számolva; Bulgária és Szlovénia esetében GNI-adatok.

^{b)} Az oklevelet szerzettek 3. tábla szerinti számának a 20–24 éves korú népességhez viszonyított aránya.

A FELSŐOKTATÁS SZAKMAI STRUKTÚRÁJA

A mennyiségi növekedés ismertetése mellett foglalkoznunk kell a felsőoktatás szakmai struktúrájával, a hallgatólétszám és az oklevelet szerzettek képzési ágak szerinti megoszlásával is.

5. tábla

A hallgatók és az oklevelet szerzettek számának megoszlása képzési ágak szerint (százalék)

Ország	Képzési ág								
	A	B	C	D	E	F	G	H	I
A hallgatók megoszlása (százalék)									
Bulgária ^{a)} (2000/01)	10,6	9,3	39,6	4,8	21,4	2,1	6,1	6,0	0,1
Csehország ^{a)} (2000/01)	15,6	9,6	26,3	8,0	28,8	4,0	6,2	1,5	–
Dánia (1999/2000)	21,1	18,2	19,8	6,6	10,9	1,9	17,0	2,4	2,1
Egyesült Királyság (2000/01)	6,5	13,0	25,8	14,5	9,7	1,0	11,8	–	17,7
Finnország (2000/01)	5,5	14,8	22,8	10,9	25,9	2,4	13,7	4,0	–
Lengyelország ^{a)} (2001/02)	11,3	8,3	42,8	7,2	13,2	2,0	3,8	6,2	5,2
Magyarország ^{b)} (2000/01)	14,1 ^{d)}	10,4 ^{d)}	34,4	4,7	16,5	3,7	8,4	7,8	–
Németország ^{c)} (2000/01)	13,2	13,6	31,4	13,5	15,6	2,0	9,2	1,5	0,0
Olaszország ^{a)} (1999/2000)	4,7	15,3	43,3	10,3	17,1	2,5	5,8	1,0	–
Portugália (1997/98)	12,0	8,9	38,8	7,6	20,8	3,6	5,6	0,2	2,5
Románia (2000/01)	5,7	11,9	39,0	5,8	19,5	4,2	10,5	3,3	0,1
Svédország (2000/01)	13,2	12,9	25,6	10,9	19,0	0,9	15,6	1,9	0,0
Szlovénia ^{a)} (2000/01)	11,2	7,1	43,3	5,1	16,4	3,3	7,1	6,5	–
Az oklevelet szerzettek megoszlása (százalék)									
Bulgária ^{a)} (2000)	9,9	7,7	48,2	3,8	13,5	2,0	8,5	6,4	0,0
Csehország ^{a)} (2000)	18,6	7,1	35,3	6,2	21,4	3,9	6,7	0,8	–
Dánia (1999)	23,3	13,7	21,8	4,8	12,7	2,3	15,5	3,9	2,0
Egyesült Királyság (2000)	9,5	14,0	27,6	15,0	9,7	1,2	11,6	–	11,4
Finnország (2000)	6,8	11,6	22,5	8,6	20,1	2,7	22,1	5,7	–
Lengyelország ^{a)} (2001)	13,9	8,3	48,1	6,7	8,3	1,9	4,6	6,7	1,5
Magyarország ^{b)} (2000)	27,2 ^{d)}	9,7 ^{d)}	31,9	2,0	10,4	3,7	7,3	7,8	–
Németország ^{c)} (2000)	14,8	8,9	29,5	10,9	18,0	3,1	14,3	0,5	–
Olaszország ^{a)} (1999)	2,9	14,6	43,1	10,3	17,8	2,0	8,2	1,1	–
Portugália (1996)	15,8	12,0	35,1	6,0	14,0	3,1	10,8	–	3,2
Svédország (2000)	15,3	6,4	21,5	10,1	21,9	1,4	21,0	2,4	–
Szlovénia ^{a)} (2000)	11,4	5,7	41,6	3,2	19,6	2,6	10,4	5,5	–

^{a)} A doktori képzés és az egyéb posztgraduális képzés nélkül.

^{b)} Csak a főiskolai és az egyetemi szintű alapképzés adatai.

^{c)} A Fachschule-k és a Schule für Gesundheitswesens-ek adatai nélkül.

^{d)} Számított adat.

Megjegyzés. Képzési ágak: A – Pedagógusképzés és neveléstudomány; B – Humán és művészeti; C – Társadalomtudományi, gazdálkodási és jogi; D – Természettudományi; E – Műszaki; F – Agrár; G – Egészségügyi és szociális; H – Szolgáltatások. I – Egyéb és ismeretlen.

A felsőoktatás legnagyobb – az 1990-es években valamennyi vizsgált országban növekvő – képzési ága a társadalomtudományi, gazdálkodási és jogi képzés, aránya több országban jelenleg meghaladja a 40 százalékot, néhány országban azonban nem éri el a

30 százalékot. E kategórián belül elsősorban a gazdálkodási képzés növekedése volt jellemző az elmúlt évtizedre.

A pedagógiai képzésben részt vevők számát, arányát jelentős mértékben befolyásolja a középiskolai (pontosabban a felsőközépfokú) tanárképzés eltérő volta. Az ún. consecutive modellt követő országokban ugyanis az elméleti és gyakorlati pedagógiai, pszichológiai és módszertani képzésre csak a szaktudományi diploma megszerzése után kerül sor, így az e képzésben részt vevők száma értelemszerűen kisebb, mint az ún. concurrent modellt alkalmazókéban, amelyekben a szaktudományi és a pedagógiai képzés párhuzamosan folyik. Az oklevelet szerzettek száma esetében már összehasonlíthatóbb képet kapunk. A pedagógusképzés méreteire egyes országokban hatást gyakorolt – a demográfiai viszonyok alakulásával összefüggésben – a pedagógusszükséglet csökkenése is. E képzés aránya a hallgatólétszámot tekintve a legmagasabb Dániában, az oklevelet szerzettek esetében pedig hazánkban.

A felsőközépfokú tanárképzés említett struktúrája befolyásolja a humán képzés mértékét, arányát is, részben ez teszi érthetővé a hallgatólétszám arányának nagyfokú, 7,1 és 18,2 százalék közötti szóródását, de az oklevelet szerzettek esetében is jelentősek a különbségek. E képzés aránya a hallgatólétszámot tekintve jelenleg Dániában és Olaszországban, az oklevelet szerzettekénél pedig Olaszországban és az Egyesült Királyságban a legnagyobb, a legkisebb pedig Szlovéniában.

A természettudományi képzést a tanárképzés struktúrája kevésbé érinti, minthogy a tanári pályára készülők aránya a természettudományi karokon jóval kisebb, mint a humán fakultásokon. Az egyes országok közötti eltérések azonban így is szembeűnők, ami jórészt azzal magyarázható, hogy milyen mértékű a K+F tevékenységben a természettudományi szakemberek részvétele. E képzés aránya az Egyesült Királyságban és Németországban a legmagasabb, a legalacsonyabb pedig egyes volt államszocialista országokban. A természettudományi képzésen belül jelentősen megnőtt az informatikai-számítás-technikai képzés súlya.

A műszaki képzés aránya a hallgatók számát tekintve Csehországban és Finnországban a legmagasabb, az oklevelet szerzettek esetében pedig Svédországban és Csehországban, míg a legalacsonyabb a vizsgált országok közül az Egyesült Királyságban, illetve Lengyelországban. Megjegyzendő, hogy a volt államszocialista országokban – amelyekben korábban a műszaki képzés a felsőoktatás kiemelt ága volt – az 1990-es években csökkent e képzés súlya. Az agrártudományi képzés aránya valamennyi vizsgált országban alacsony, a hallgatólétszám esetében nem éri el a 4,5, az oklevelet szerzettekénél pedig a 4 százalékot.

Az egészségügyi és szociális képzés mértékét, arányát elsősorban az határozza meg, hogy az egyes országokban mennyire alakult ki az egyetemi szintű orvos-, fogorvos- és gyógyszerészképzés mellett a felsőfokú paramedikális szakképzés, és mennyire széles körű a szociálismunkás-képzés. Elsősorban ez magyarázza e képzés igen magas arányát az északi országokban, valamint az Egyesült Királyságban, de a felsőfokú szakképzés teljes körű figyelembevétele esetén az egészségügyi és szociális képzés aránya több más országban – így Németországban – is magasabb lenne. Befolyásolja még e képzés méreteit az is, hogy az intézményes posztgraduális szakorvosképzés beépült-e a felsőoktatás rendszerébe.

Ami a magyar felsőoktatás helyzetét illeti: a pedagógiai képzés aránya – mint említettem – igen magas, meglehetősen alacsony viszont a természettudományi képzésé

(mind a hallgatólétszámot, mind az oklevelet szerzettek számát illetően a vizsgált országok között a legalacsonyabb). A többi képzési ágban hazánk általában a középmezőnyben foglal helyet.

A felsőoktatás – a XX. század utolsó három évtizedében kibontakozó – expanziójának jelentős tényezője volt a felsőfokú képzés diverzifikálódása, a hagyományos egyetemi oktatás mellett a rövid idejű képzési formák térhódítása. Ezért igen fontos lenne az 1990-es évekre vonatkozólag megvizsgálni a felsőoktatás vertikális struktúrájának alakulását, a hallgatólétszám és az oklevelet szerzettek képzési szintek szerinti megoszlását. Erről azonban a nemzetközi oktatási osztályozási rendszer lényeges módosítása következtében nem lehet pontos képet adni. Így ezzel kapcsolatban csak annyi állapítható meg, hogy a rövidebb tanulmányi idejű képzés aránya jelenleg az észak-európai és egyes nyugat-európai országokban, a volt államszocialista országok közül pedig hazánkban magas. (A magyar felsőoktatásban a 2001/02. tanévben a rövidebb tanulmányi idejű képzés aránya az első évre újonnan felvettek esetében 72,8, a hallgatólétszámot illetően 62,9, az oklevelet szerzettekénél pedig 65,1 százalék volt.)

A FELSŐOKTATÁS ÖSSZEHASONLÍTÓ STATISZTIKAI VIZSGÁLATÁNAK PROBLÉMÁI

A felsőoktatás statisztikai vizsgálatának tartalmi-módszertani problémáival korábbi írásaimban² már foglalkoztam. Ezzel kapcsolatos megállapításaimat – 1992. évi munkámat ismertetve – *Szilágyi György* is megerősítette.³

A felsőoktatás összehasonlító statisztikai vizsgálatát jelenleg is több probléma jelentős mértékben nehezíti. Az első nehézséget az adatok összegyűjtése, feldolgozása jelenti. A nemzetközi szervezetek összefoglaló statisztikai kiadványai évek óta nem láttak napvilágot: az UNESCO utolsó statisztikai évkönyve az 1996/97. tanévi, az OECD-é az 1985-1992. évi, az Eurostaté az 1996/1997. tanévi adatokat közölte. Az újabb adatok hiányát csak részben pótolhatja az OECD Education at a Glance számos mutatót tartalmazó, évenként megjelenő kiadványa, valamint az Eurostat Statistics in Focus c. sorozatának néhány tematikus füzete. Ezért a frissebb és részletesebb adatokat az egyes országok statisztikai évkönyveiből, valamint négy ország (Ausztria, Finnország, Németország és Svédország) rendelkezésre álló oktatási statisztikai publikációiból szerezhettem meg. Néhány ország statisztikai hivatala – kérésre – megküldte a legújabb adatokat; ezért ezúton is köszönetemet fejezem ki Ausztria, Németország, Olaszország, Spanyolország, Svédország és Szlovénia statisztikai hatósága illetékes munkatársainak.

A szükséges adatok feldolgozása mellett igen nagy problémát okozott a nemzetközi oktatási nomenklatúra, az International Standard Classification of Education (ISCED) 1997. évi módosítása, ami lényeges változásokat hozott mind a képzési szintek meghatározását, mind pedig a képzési ágak csoportosítását tekintve.

² A felsőoktatás mennyiségi fejlődésének nemzetközi tendenciái. Összehasonlító statisztikai elemzés. Felsőoktatási Koordinációs Iroda. Budapest. 1992.; A felsőoktatás nemzetközi statisztikai összehasonlítása. *Statisztikai Szemle*, 1993. évi 7. sz. 553–561. old.; A felsőoktatás nemzetközi statisztikai összehasonlításban. Kutatás közben. No. 214. Oktatókutató Intézet. Budapest, 1996.

³ Lásd: *Szilágyi Gy.* (ism.) *Ladányi Andor*: A felsőoktatás mennyiségi fejlődésének nemzetközi tendenciái. *Statisztikai Szemle*, 1992. évi 11. sz. 983–984. old.

Ami a képzési szinteket illeti: az ISCED '97 egy új szintet, a Level 4-et vezetett be, „Post-secondary non tertiary” megjelöléssel, részben ide szándékozva sorolni a rövidebb tanulmányi idejű, korábban a Level 5-höz tartozó post-secondary képzést. Az ISCED jelenlegi 5. szintje, a „First stage of tertiary education” két alcsoportot különböztet meg: a széles elméleti megalapozottságú, általában négyéves vagy annál hosszabb tanulmányi idejű 5A. és a gyakorlati orientáltságú, rövidebb tanulmányi idejű 5B. programokat. Végül a Level 6, a „Second stage of tertiary education” a kutatói diploma elnyeréséhez vezető képzést tartalmazza.

Az országok nagyobb része a módosított ISCED-et statisztikai kiadványaiban még nem alkalmazta. A fő problémát e tekintetben a 4. és az 5B. szinthez tartozó képzések elkülönítése jelenti. Az eddigi tapasztalatok szerint több ország a három évnél rövidebb tanulmányi idejű képzést is az 5B. szinthez sorolja (így például Ausztria a szakközépis-kolák keretében működő Kollegekben, Németország a Fachschule-k és a Schulen des Gesundheitswesens keretében folyó képzést, Magyarország pedig a jövőben a főiskolákon és a szakközépis-kolákban folyó akkreditált iskolai rendszerű felsőfokú szakképzést). Minden bizonnyal ezt a megoldást fogják alkalmazni az északi országok, valamint egyes nyugat-európai országok (így Franciaország és Írország) is. Mindezt figyelembe véve a felsőoktatás vertikális szerkezetének pontos vizsgálatára nem volt lehetőség.

Jelentősen változott az ISCED módosítása során a képzési ágak csoportosítása is. Az eddigi széttagoltságot megszüntetni kívánva az ISCED '97 a 17 szakmai csoportot – fő vonásaiban ésszerűen – 8 csoportba vonta össze, egyben alcsoportokat is megjelölve. Ezek:

- pedagógiai és neveléstudományi;
- humán és művészeti (amely a teológiát is magában foglalja);
- társadalomtudományi, gazdálkodási és jogi, a következő alcsoportokkal: Social and behavioural science (megjegyzendő, hogy a közgazdaság-tudomány e körbe tartozik); Journalism and information; Business and administration; Law.;
- természettudományi (beleértve az informatikát, számítástechnikát is);
- műszaki;
- agrár;
- egészségügyi és szociális (amivel megszűnt a szociálismunkás-képzés eddigi „területenkívülisége”);
- szolgáltatások, mely új szakmai csoportként több, meglehetősen széles és egymással sokszor még távoli rokonságban sem álló szakterületet ölel fel: személyi szolgáltatások (vendéglátóipar, turizmus, sport, háztartás-ökonómia), közlekedés és hírközlés, környezetvédelem, rendvédelmi és katonai képzés.

A vizsgált országok közül hat – Bulgária, Finnország, Lengyelország, Svédország, Szlovénia és 2000/01-től Magyarország – statisztikai adatközléseiben már a módosított ISCED-nek megfelelő csoportosítást alkalmazza, a többi vizsgált ország azonban a rendelkezésünkre álló kiadványaikban még saját, egymástól gyakran eltérő nomenklatúráját követte. Így ezek adatait megkíséreltem az ISCED '97-nek megfelelően az összehasonlításra alkalmassá tenni, nyilván nem csekély hibaszázalékkal.

Külön problémát jelentett az a körülmény, hogy a magyar felsőoktatási statisztika a hallgatók és az oklevelet szerzettek számának képzési ágankénti számbavétele során a kétszakos hallgatókat és az ilyen diplomát szerzetteket mind a két szakjuknál számításba vette, így a hallgatók száma közel 18 ezerrel, az oklevelet szerzetteké pedig több mint 1700-zal volt nagyobb a ténylegesnél, ami elsősorban a pedagógiai és részben a humán

szakos képzést érintette. Ezt számított arányok felhasználásával igyekeztem korrigálni, ez esetben is feltehetőleg némi hibaszázalékkal.

Az említett nehézségek, problémák következtében a közölt adatok nem tekinthetők teljesen pontosnak. Úgy gondolom azonban, hogy ennek ellenére írásom a felsőoktatás elmúlt évtizedbeli fejlődésének fő tendenciáit, arányait megismerhetővé tette, természetesen csak a mennyiségi vonatkozásokat illetően. Az oktatás minőségének, a felsőoktatás színvonalának vizsgálatára a statisztika önmagában nem ad lehetőséget. A *Magyar Felsőoktatás* c. folyóiratban megjelent egyes írásaimban (2000. évi 9. sz. 12–14. old., 2002. évi 7. sz. 28–29. old.) magam is felhívtam a figyelmet a mennyiség és a minőség ellentmondására, arra, hogy a felsőoktatás expanziója Európa-szerte az átlagszint csökkenését, a lemorzsolódási arányok növekedését, a tényleges tanulmányi idő meghosszabbodását és az oktatói kar felhígulását idézte elő. A felsőoktatás minőségének megítélése a hallgatók összetételének, az oktatók számának és színvonalának, az anyagi feltételeknek, valamint a curriculumnak az elemzését, a képzés eredményességének, hatékonyságának alapos empirikus vizsgálatát tenné szükségessé, mindez azonban természetesen nem lehetett e tanulmány feladata.

SUMMARY

The study deals with the development of higher education of more than 20 European countries. It analyses the changing growth of the number of students and graduates, their distribution by the field of study, and describes the difficulties and problems of statistical comparison.

A BIOGAZDÁLKODÁS HELYZETE MAGYARORSZÁGON 2000–2001-BEN

KECSKÉS CSABA – KULCSÁR RÓZSA

Magyarországon bio- vagy öko-gazdálkodással 1993-1994 óta foglalkoznak, de szervezeten ellenőrzött módon csak 1996-tól. Jelenleg tevékenységét a 140/1999.(IX.3.) számú, továbbá a 2/2000.(I.18.) FVM-KöM együttes Kormányrendelet szabályozza. A biogazdálkodás helyzetével az Általános Mezőgazdasági Összeírás (ÁMÖ) is foglalkozott (2000.III.31.), melynek eredményeképpen megállapítható, hogy a 960 ezer gazdaságméretet elérő termelő egységből (egyéni gazdaságból, gazdasági szervezetből) 3300 (a gazdaságok 0,3 %-a) foglalkozott valamilyen formában és mértékben biogazdálkodással. Az általuk használt terület 217,4 ezer hektár volt, amelyből a jogszabályilag ellenőrzött terület 47,2 ezer hektárt foglalt el. A Biokontroll Hungaria Kht., mint egyetlen hivatalosan ellenőrző szervezet által közzétett jelentés szerint 2001. évben ez a terület 79,2 ezer hektárra (68%-al) emelkedett. Ezen tevékenységgel foglalkozó vállalkozások száma 2000. évi 736-ról 2001-re 1093-ra nőtt. A magyar biogazdaságok túlnyomó része exportra termel, a minősített és védjeggyel ellátott biotermékek 95-97 százaléka Nyugat-Európába kerül. Távlati cél, hogy a Nemzeti Agrár-környezetvédelmi Program (NAKP) részét képező ökológiai gazdálkodási célprogram keretében a jelenlegi ellenőrzött bioterület 2005-2006. évre 300-350 ezer hektárra emelkedjen, továbbá a bioállattartás is egyre elterjedtebb legyen. Az Európai Unióhoz való csatlakozás a támogatásokon keresztül tovább ösztönözheti a mezőgazdaságban foglalkoztatottakat, családi vállalkozásokat, hogy egyre nagyobb érdeklődést tanúsítsanak az öko-gazdálkodás iránt.

TÁRGYSZÓ: Mezőgazdasági statisztika. Biogazdálkodás.

Amióta az ember mezőgazdasági termelést folytat, azóta beavatkozik a környezetébe, a természetbe. Amíg ezt egy bizonyos határon belül teszi, addig nem okoz gondot, mert a környezet regenerálódására lehetőség van. Az utóbbi évtizedekben azonban már olyan jelenségeknek lehetünk tanúi, melyek súlyos és idővel visszafordíthatatlan problémát jelenthetnek az emberiség élelmiszer-ellátása tekintetében.

A BIOGAZDÁLKODÁS FOGALMA, SZEREPE A MEZŐGAZDASÁGI TERMELÉSBEN ÉS ÉLELMISZER-FOGYASZTÁSBAN

A biogazdálkodásnak vagy öko-gazdálkodásnak (a két fogalmat szinonimaként használja a szakma) egyre nagyobb jelentősége van már nemcsak a világban, hanem Magyarországon is. „Öko-gazdálkodáson a szintetikus műtrágya és a szintetikus növényvédőszer

nélküli, a természetes biológiai ciklusokon, szerves trágyázáson, biológiai növényvédelem alapuló gazdálkodási formát értjük.”¹ Az emberek egyre inkább rájönnek arra, hogy a természetet nem lehet mértéktelenül kizsákmányolni, és azt tapasztalják, hogy a kemikáliák felhasználásának növelése egy bizonyos szinten túl nincs arányban a hozam növekedésével, ráadásul azok károsítják a természetet és az emberek egészségét.

Ma már számos országban törvény szabályozza az ökológiai (bio)gazdálkodás feltételeit. Magyarországon a biogazdálkodók még csak a kezdeti lépéseknél tartanak, de az a tény, hogy nemsokára az Európai Unió tagországa leszünk, ösztönözheti a mezőgazdaságban dolgozókat, családi vállalkozásokat, hogy egyre nagyobb érdeklődést tanúsítsanak az ökogazdálkodás iránt.

Az Európai Unió először 1991-ben alkotott rendeletet (2092/91 EGK-rendelet) a mezőgazdasági termékek ökológiai termeléséről, melynek keretében a növénytermesztésre és ezen belül is elsősorban a kertészeti termékekre vonatkozó kötelezettséget írták elő. Ezzel összhangban hozták Magyarországon 1999-ben a 140/1999. (IX.3.) számú, továbbá a 2/2000 (I.18.) FVM-KöM számú együttes kormányrendeletet a mezőgazdasági termékek és élelmiszerek ökológiai követelmények szerinti előállításáról, forgalmazásáról és jelöléséről. A rendelet 1. §-a kimondja: a „...rendelet célja az ökológiai (biológiai) gazdálkodás – nemzetközi előírásokat is figyelembe vevő – feltételeinek és ellenőrzési rendjének meghatározása, ezáltal a piaci verseny tisztaságának biztosítása, valamint a termelők és a fogyasztók kölcsönös kapcsolatában a bizalom erősítése, a fogyasztók egészségének védelme. A rendelet az ökológiai termeléssel előállított mezőgazdasági termékek és élelmiszerek arányának növelését célozza az agrártermelésen belül, elősegítve ezzel a környezetvédelmi szempontok érvényesülését.” A rendelet megjelenése is alátámasztja ennek a gazdálkodási módnak a fontosságát és szükségszerűségét.

A biogazdálkodás sajátos és egyedi termesztés(termelés)-technológián alapuló gazdálkodási mód, amely tiltja a szintetikus műtrágyák, kemikáliák, növekedésszabályozók (hormonok, antibiotikumok), továbbá génmanipulációval előállított szaporítóanyagok alkalmazását. Mindezek alapján a mezőgazdasági termelésen belül a biogazdálkodás lényegesen eltér a hagyományos, intenzív termelés- és termesztéstechnológiai módszerektől. Az élelmiszer-termelés és -előállítás szakaszában, szigorú jogszabályi feltételek alapján, kizárja a hagyományos élelmiszer-ipari eljárásoknál alkalmazott és elfogadott adalékanyagok, színező- és festékanyagok, továbbá tartósítószer felhasználását, illetve azok alkalmazását mennyiségi és minőségi korlátok közé szorítja. Mindezekből adódóan a biogazdálkodás egészségmegőrző, betegségmegelőző hatása elsődleges szempont, de a termelés jellegéből adódóan környezet- és természetkímélő és -védő szerepe is nagy. Tekintettel arra, hogy a mezőgazdasági alapanyag-termelésben és az élelmiszer-ipari termék előállítása során óriási mennyiségben kerülnek közvetlenül a piacra a különböző termékek, minőségi garanciát kell biztosítani arra, hogy a biogazdálkodás, biofeldolgozás során előállított termékek valóban megfelelnek a jogszabályban előírt feltételeknek. Erre szolgál a minőséget tanúsító biotermék-védjegy. Ez mind a belföldi, mind az exportpiacra kerülő termékeknél elengedhetetlen feltétele az engedélyezett forgalmazásnak és a magasabb áron történő értékesítésnek.

¹ Dr. Radics L. (szerk.) (2001): Ökológiai gazdálkodás. (Általános kérdések, növénytermesztés, állattenyésztés.) Dinasztia Kiadó, Budapest.

A nemzetközi viszonylatban is érvényes előírásokat, szabályokat és ajánlásokat az ökológiai termelésen alapuló mezőgazdaságra vonatkozóan a Biotermesztési Mozgalom Nemzetközi Szövetsége (International Federation of Organic Agriculture Movement – IFOAM) szervezete határozta meg. A szervezetet 1972-ben alapították, 760 tagszervezettel rendelkezik. Jelenleg 105 ország – köztük Magyarország – a tagja. Az IFOAM által meghatározott alapelvek keret jellegűek, amelyhez igazodóan kell minden tagországnak saját termelési irányvonalát meghatározni. Ilyen alapelvek az ökológiai mezőgazdasági termelésre történő átállás alapelvei, az átállási idő tartama, a termelés környezeti feltételeinek biztosítása, a fajok és fajták kiválasztása, az alkalmazott vetésciklus, a trágyázással, a takarmányozással, a feldolgozással, az adalék- és segédanyagokkal kapcsolatos feltevételek. Ide tartoznak még a termék címkézése, a fogyasztók tájékoztatása, továbbá az ellenőrzés és minősítés alapelvei.

BIOGAZDÁLKODÁS MAGYARORSZÁGON

A Központi Statisztikai Hivatal, a Földművelődésügyi és Vidékfejlesztési Minisztériummal egyetértésben, a 2000. április 1. és 21. között végrehajtott Általános Mezőgazdasági Összeírás (ÁMÖ) keretében foglalkozott a biogazdálkodás témájával is. Ennek során 2,1 millió háztartást (a háztartások közel kétharmadát) keresték fel a számlálóbiztosok. Közülük 960 ezer bizonyult gazdaságméretet elérő adatszolgáltatónak. Ebből 3300 gazdaság (a kérdőívvel rendelkezők 0,3 százaléka) foglalkozott valamilyen formában biogazdálkodással az éppen erre való áttérőkkel együtt.

Az ÁMÖ-felmérés alapegysége az az adatszolgáltató, amely különböző kritériumok alapján gazdaságméretűnek minősült, és az összeírás során kérdőívet töltött ki róla. Az ÁMÖ szerint azok a mezőgazdasági tevékenységet folytató termelőegységek (háztartás, egyéni vállalkozó) tartoznak ide, amely(ek) termőterülete legalább 1500 négyzetméter, vagy ezen belül a gyümölcs-, illetve szőlőterülete külön-külön vagy együtt elérte az 500 négyzetmétert. Továbbá, vagy/és istállózott haszonállat-állománya legalább egy nagyobb élőállat (szarvasmarha, sertés, ló, juh, kecske, bivaly), vagy 50 darab baromfi, vagy 25-25 házinyúl, prémesállat, húsgalamb, vagy 5 méhcsalád. Azok a gazdaságok is ide tartoznak, amelyek az összeírást (2000. III.31.) megelőző 12 hónap folyamán mezőgazdasági szolgáltatást végeztek, vagy intenzív kertészeti termelést (üvegház, fólia) folytattak. A jelzett gazdaságkör nem azonos tartalmú az EU által támogatott üzemszerkezethez igazodó gazdaság fogalmával.

A bevallás alapján végzett összeírás szerint ezen gazdaságok több mint fele (1839 gazdaság) folytatott biogazdálkodást a növénytermesztésben, illetve az állattenyésztésben, a többi még a biogazdálkodásra való áttérés időszakában volt.

A már említett jogszabályi rendeletek alapján a szigorúan ellenőrzött biogazdálkodást folytató és termékeket előállító vállalkozások száma 2000-ben 736, 2001-ben 1093 volt. Az erre a gazdaságkörre vonatkozó aggregált adatokat a Biokontroll Hungária Közhasznú Társaság 2000. és 2001. évi jelentése szolgáltatta.

Magyarországon az elmúlt néhány évben növekedett a biogazdálkodás szerepe és súlya. Ezzel szemben csak mérsékelten emelkedett a friss biotermékek és feldolgozott bioélelmiszerek iránti hazai kereslet. Ennek egyik oka a biotermékek más élelmiszerekhez, piaci termékekhez viszonyított jóval magasabb fogyasztói ára, a másik pedig a belső

piac kiépítetlensége. A magyar biogazdaságok túlnyomó része exportra termel, a minősített és védjeggyel ellátott biotermékek 95-97 százaléka Nyugat-Európába kerül, elsősorban Németországba, Svájcba, Hollandiába és Ausztriába, számottevő még a Franciaországba és Angliába irányuló export is.

A hazai exportbevétel az 1999. évi 2,5 milliárd forintról 2000-re 3,3 milliárd forintra emelkedett, 2001-ben elérte a 4,0 milliárd forintot.

A legfontosabb hazai biotermékek a gabonafélék, ezen belül is a durumbúza, és tönkölybúza. Ezeket őrleményként (biokenyérliszt), illetve biotésztaként forgalmazzák. Jelentős még a tavaszi árpa (sörárpa) biotermesztése. Az olajnövények közül elterjedt biokultúra a napraforgó, a repce, valamint az olajtök. Hüvelyesekből elsősorban szóját, csicseriborsót és borsót termesztnek bionövényként. A hazai kereslet túlnyomó része a friss zöldségfélék (sárgarépa, burgonya, paradicsom, fokhagyma stb.) iránt nagyobb, mérsékeltebb a biogyümölcsfélék és szőlő (biobor) iránti kereslet. Terjedőben van a gomba, valamint a fűszer- és gyógynövények biotermesztési technikával történt termesztése.

Az öko-gazdálkodás az állattenyésztésben is tért hódított. Alapelv a megfelelően termesztett és előállított takarmány biztosítása, továbbá a bioállattartásnak megfelelő tartási és állategészségügyi módszerek és szabályok betartása.

Kereslet elsősorban biobaromfi-, biomarha- és sertéshús iránt, az állati termékek közül a biotojás, valamint a tehén- és kecsketejből készült biotejtermékek (tej, sajt, gomya, túró) iránt van. A gyapjú és toll „bio” módon történő termelése, továbbá a bioméhészkedés is előtérbe került.

A biotermelés élőmunka-ráfordítása meghaladja a hagyományos technológián alapuló termesztését, ebből adódóan 30-40 százalékkal magasabb állami támogatással lehet csak biztosítani a biotermelés jövedelmezőségét. A jövőben olyan támogatási rendszer kialakítása a cél – az EU-támogatásokkal összhangban –, amely a helyi piaci keresletet is ösztönzi, így a támogatás nemcsak az alapanyag (nyerstermék) előállítására irányul, hanem a biotermék-vertikum egyes szakaszaira is. Ezt részben az agrárkörnyezet-védelmi cél-támogatásokkal összhangban kívánatos megvalósítani oly módon, hogy a több évre vállalt környezetvédelmi kötelezettségek maradéktalan betartásából adódó jövedelem-kiesést kompenzálják.

Magyarországon a biogazdálkodással kapcsolatban 1997-ben lehetett igényelni először támogatást, az ilyen gazdálkodásra való áttérés maximum három éves időtartamára. Ezek 30-40 százalékos, esetenként 75-100 százalékos mértékű költségtámogatások. 2000. január 1-jei hatállyal lépett életbe a Nemzeti Agrárkörnyezet-védelmi Program (NAKP), amelynek része az ökológiai gazdálkodási célprogram, amely a növénytermesztésben és állattartásban ökológiai gazdálkodást folytatóknak, továbbá ilyen gazdálkodásra áttérni szándékozóknak biztosít különböző mértékű támogatást, a földalapú támogatásokhoz kapcsolódóan. Az Európai Unióba történő belépéssel az említett célprogram fajlagos támogatása (forint/hektár, forint/gazdálkodó), az ehhez kapcsolódó képzési, szaktanácsadási programmal együtt a jelenlegi szint 3-6-szorosára emelkedhet.

Ellenőrzött biogazdálkodás

A 2001. évben egyetlen magyarországi hivatalos ellenőrző szervezet működött, amelynek éves jelentései alapján az elmúlt években az ellenőrzött biogazdálkodást folyta-

tó vállalkozások száma és az ellenőrzésbe vont terület aránya az 1. és a 2. tábla szerint alakult.

1. tábla

<i>Ellenőrzött biogazdálkodást folytató vállalkozások száma tevékenység szerint</i>				
Tevékenység	2000.		2001.	
	évben a vállalkozások			
	száma	megoszlása (százalék)	száma	megoszlása (százalék)
Mezőgazdasági és kiskerti termelés	571	68,7	886	71,5
Méhészkedés	165	19,9	207	16,7
<i>Termelők együtt</i>	<i>736</i>	<i>88,6</i>	<i>1 093</i>	<i>88,2</i>
Vadon termő növények begyűjtői	5	0,6	8	0,6
Feldolgozók, kereskedelmi forgalmazók	90	10,8	139	11,2
<i>Összesen</i>	<i>831</i>	<i>100,0</i>	<i>1 240</i>	<i>100,0</i>

A 2000. és 2001. évben Magyarországon ellenőrzött biogazdálkodást folytató vállalkozások (gazdaságok) tevékenység szerinti megoszlása azt mutatja, hogy az egészen belül a mezőgazdasági termelés (növénytermesztés, állattenyésztés, méhészet) aránya a meghatározó (88%). Ezen belül a bioméhészek 17-20 százalékos arányt képviselnek. A vadon termő növények begyűjtésével foglalkozó vállalkozások száma 2000-ben 5, 2001-ben 8 volt (0,6%). Kizárólag a biotermékek feldolgozásával, csomagolásával és kereskedelmi forgalmazásával az összes vállalkozások 11 százaléka foglalkozik. Számuk a 2000. évi 90-ről 2001-re 139-re, 54 százalékkal emelkedett.

2. tábla

<i>Ellenőrzött biogazdálkodást folytató termelő vállalkozások száma* és az ellenőrzésbe vont terület</i>				
Év	Vállalkozások száma	Ellenőrzött terület** (hektár)	A vállalkozások száma	Az ellenőrzött terület
			az előző évi százalékában	
1996	127	11 390	.	.
1997	161	15 772	126,8	138,5
1998	330	21 565	205,0	136,7
1999	327	32 609	99,1	151,2
2000***	571	47 221	174,6	144,8
2001	886	79 178	155,2	167,6

* A méhészkedést folytató gazdálkodók nélkül.

** Az átállás alatt lévő területtel együtt.

*** A kiskerti termelőkkel (kisellenőrzés) együtt.

Az öko-gazdálkodásba vont és ellenőrzött terület a vizsgált időszakban dinamikusan nőtt, 1996 és 1999 között 11,4 ezer hektárról 32,6 ezer hektárra, 186 százalékkal, 2000 és 2001 között a terület közel két és félszeresére, 79,2 ezer hektárra emelkedett. A méhészkedéssel foglalkozó gazdálkodókat is figyelembe véve az elmúlt két évben a vállalkozá-

sok száma 736-ról 1093-ra emelkedett, ami a biogazdálkodásra áttérők számának közel 50 százalékos növekedését jelenti.

Az egyetlen magyarországi ellenőrző szervezet által nyilvántartott biogazdálkodást folytatók területe a 2000. évi 47,2 ezer hektárról 2001-re 79,2 ezer hektárra nőtt. Ez a 32 ezer hektáros (68 százalékos) területnövekedés nagyobb volt, mint 1996 és 2000 között bármelyik évben. Ezen területből a két-, illetve hároméves átállási időszakban levő terület részesedése a 2000. évi 47 százalékról 37 százalékra csökkent, ugyanakkor az átállás alatti terület abszolút nagysága 22,3 ezer hektárról 29,7 ezer hektárra (33 százalékkal) emelkedett.

Ellenőrzött területen folytatott növénytermesztés

Az ökomódon művelt terület növénytermesztési szerkezete az elmúlt két év viszonylatában néhány növény (-csoport) esetében módosult.

3. tábla

Biogazdálkodásba vont ellenőrzött területek növényenként és hasznosítás szerint

Növény (hasznosítás)	A termesztett növények				Területváltozás (2000. év = 100,0)
	területe (hektár)		termelésének szerkezete (százalék)		
	2000	2001	2000	2001	
Őszi búza	4 935	8 074	10,5	10,2	163,6
Tönkölybúza	279	6 665	0,6	8,4	2 388,9
Kukorica	2 549	3 726	5,4	4,7	146,2
Egyéb gabona	2 219	5 281	4,7	6,7	238,0
Napraforgó	1 788	2 595	3,8	3,3	145,1
Olajtök	1 208	1 636	2,6	2,1	135,4
Egyéb ipari	551	1 105	1,2	1,4	200,5
Lucerna	1 815	3 198	3,8	4,0	176,2
Egyéb pillangós	1 673	453	3,5	0,6	27,1
Takarmánynövények	1 126	943	2,4	1,2	83,7
Fűszer- és gyógynövények	132	369	0,3	0,5	279,5
Zöldségfélék	319	4 356	0,7	5,5	1 365,5
Egyéb szántóföldi	2 416	2 068	5,1	2,6	85,6
Szőlő	187	203	0,4	0,3	108,6
Gyümölcs	789	1 152	1,7	1,5	146,0
Gyep (rét+legelő)	19 329	30 304	40,9	38,2	156,8
Ugarolt terület	2 720	3 732	5,8	4,7	137,2
Erdő (gyűjtés)	3 186	3 318	6,6	4,1	104,1
<i>Összesen</i>	<i>47 221</i>	<i>79 178</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>167,7</i>
Ebből: átállás alatt	22 287	29 687	47,2	37,5	133,2

Legszembetűnőbb a tönkölybúza és a zöldségfélék területi arányának és nagyságának változása. A tönkölybúza részesedése 0,6 százalékról (279 hektár) 8,4 százalékra (6665 hektár) nőtt. A fogyasztói igényekhez igazodóan látványosan, mintegy tízennégyszeresére emelkedett a termesztett zöldségfélék területének nagysága, 319 hektárról 4356 hektárra. 2000-ben még csak 0,7, 2001-ben már 5,5 százalékkal részesedett az összes területből.

Jelentős volt még az egy év alatti területnövekedés az őszi búza, a napraforgó, az olajtök, a lucerna, a fűszer- és gyógynövények esetében is. A legeltetésre, réti szénára alapozott kötetlen állattartás fokozott szerepét mutatja az, hogy az ökológiai gazdálkodásba vont gyepterületek nagysága 19,3 ezer hektárról 30,3 ezer hektárra (57 százalékkal) emelkedett. Tekintettel arra, hogy az ellenőrzött biogazdálkodás jogszabályi feltételrendszere az állattartást szigorúan saját termesztésű takarmányfélékre alapozza, ez új és mind több takarmánytermő terület (kukorica, lucerna és egyéb szalastakarmányok) termesztésbe való bevonását eredményezte.

Ellenőrzött bioállattartás

A bioállattartásra szakosodott ellenőrzött gazdaságok számosállategységben kifejezett nagysága jelentősen változott az elmúlt két évben, 5084 számosállatról 2001-ben már 8388 számosállatra, 65 százalékkal nőtt. Csaknem valamennyi állatfaj esetében növekedés következett be. A jelentősebb állatfajok közül legnagyobb mértékben a szarvasmarha-állomány (77 százalékkal) és a juhállomány (42 százalékkal) emelkedett, de a kecske-állomány is 32 százalékkal volt több, mint egy évvel korábban. A bioméhészek által tartott méhcsaládok száma ezerrel nőtt egy év alatt, 2001-ben 15 532 méhcsaládot gondoztak.

4. tábla

Állattartó biogazdaságok állatállománya

Állatfaj	Állatállomány				Állatállomány- változás (2000. év = 100,0)
	nagysága*		összetétele (százalék)		
	2000	2001	2000	2001	
Szarvasmarha	3 482,9	6 180,7	68,5	73,7	177,5
Sertés	255,0	225,3	5,0	2,7	88,4
Juh	909,6	1 292,4	17,9	15,4	142,1
Ló	221,0	281,2	4,3	3,4	127,2
Kecske	65,3	86,1	1,3	1,0	131,9
Bivaly	6,0	123,5	0,2	1,5	2 058,3
Baromfi	129,3	195,9	2,5	2,3	151,5
Számár	14,4	2,4	0,3	0,0	16,6
<i>Összesen</i>	<i>5 083,5</i>	<i>8 387,5</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>165,0</i>
Méhcsaládok száma	14 553	15 532			106,7

* Számosállat.

Biogazdálkodás az Általános Mezőgazdasági Összeírás (ÁMÖ) szerint

Az Általános Mezőgazdasági Összeírás felmérése azt mutatja, hogy biogazdálkodással, „ökojellegű” termék-előállításal sokkal többen és szélesebb körben foglalkoznak, mint a hivatalos ellenőrző szervezet által nyilvántartott gazdaságokban.

Magyarországon biogazdálkodással összesen 3300 gazdaságban foglalkoznak, csak a növénytermesztésben 1308 gazdaság, az állattenyésztésben és a növénytermesztésben

együtt 531 gazdaság, valamint a két-, illetve a hároméves átállási időszakban biotervekenységet folytató gazdaságok száma 1461.

Az ÁMÖ adatfelvétele szerint 9978 gazdaság szóbeli nyilatkozat alapján jelezte, hogy a közeli vagy távoli jövőben valamilyen mértékben biogazdálkodást kíván folytatni.

A felmérés azt mutatta, hogy a biogazdálkodást folytatók több mint 95 százaléka (3148 gazdaság) az egyéni gazdaságok közül kerül ki, így ezen kör adatfelvétele „reprezentálja” a magyarországi biogazdálkodást. Az ÁMÖ szerint a biogazdálkodást folytató összes és ebből az egyéni gazdaságok száma megyénként és régióként az 5. és a 6. tábla szerint alakult.

5. tábla

A biogazdálkodást folytató és a biogazdálkodásra áttérni szándékozó összes gazdaság száma megyénként és régióként (2000. március 31-én)

Megye (régió)	Biogazdálkodást folytató gazdaságok száma			Biogazdálkodásra való áttérés alatt van	Biogazdálkodást kíván a jövőben folytatni
	csak a növénytermesztésben	állattenyésztésben és növénytermesztésben	együtt		
Budapest	26	8	34	40	219
Pest	116	61	177	131	794
<i>Közép-Magyarország</i>	<i>142</i>	<i>69</i>	<i>211</i>	<i>171</i>	<i>1013</i>
Fejér	44	27	71	63	382
Komárom-Esztergom	14	6	20	24	144
Veszprém	41	24	65	66	339
<i>Közép-Dunántúl</i>	<i>99</i>	<i>57</i>	<i>156</i>	<i>153</i>	<i>865</i>
Győr-Moson-Sopron	52	5	57	54	444
Vas	19	8	27	38	239
Zala	35	10	45	41	202
<i>Nyugat-Dunántúl</i>	<i>106</i>	<i>23</i>	<i>129</i>	<i>133</i>	<i>885</i>
Baranya	54	24	78	50	348
Somogy	35	13	48	47	295
Tolna	30	8	38	48	355
<i>Dél-Dunántúl</i>	<i>119</i>	<i>45</i>	<i>164</i>	<i>145</i>	<i>998</i>
Borsod-Abaúj-Zemplén	95	36	131	71	702
Heves	99	23	122	56	394
Nógrád	211	27	238	35	375
<i>Észak-Magyarország</i>	<i>405</i>	<i>86</i>	<i>491</i>	<i>162</i>	<i>1471</i>
Hajdú-Bihar	76	66	142	128	660
Jász-Nagykun-Szolnok	48	17	65	51	518
Szabolcs-Szatmár-Bereg	55	25	80	102	924
<i>Észak-Alföld</i>	<i>179</i>	<i>108</i>	<i>287</i>	<i>281</i>	<i>2102</i>
Bács-Kiskun	120	69	189	198	1087
Békés	67	34	101	105	778
Csongrád	71	40	111	113	779
<i>Dél-Alföld</i>	<i>258</i>	<i>143</i>	<i>401</i>	<i>416</i>	<i>2644</i>
<i>Összesen</i>	<i>1308</i>	<i>531</i>	<i>1839</i>	<i>1461</i>	<i>9978</i>

6. tábla

*A biogazdálkodást folytató és a biogazdálkodásra áttérni szándékozó egyéni gazdaságok száma
megyénként és régióként
(2000. március 31-én)*

Megye (régió)	Biogazdálkodást folytató gazdaságok száma			Biogazdálkodásra való áttérés alatt van	Biogazdálkodást kíván a jövőben folytatni
	csak a növénytermesztésben	állattenyésztésben és növénytermesztésben	együtt		
Budapest	23	5	28	36	204
Pest	111	56	167	130	761
<i>Közép-Magyarország</i>	<i>134</i>	<i>61</i>	<i>195</i>	<i>166</i>	<i>965</i>
Fejér	41	25	66	63	369
Komárom-Esztergom	12	6	18	22	136
Veszprém	34	24	58	66	327
<i>Közép-Dunántúl</i>	<i>87</i>	<i>55</i>	<i>142</i>	<i>151</i>	<i>832</i>
Győr-Moson-Sopron	48	4	52	51	427
Vas	16	7	23	38	234
Zala	29	8	37	39	184
<i>Nyugat-Dunántúl</i>	<i>93</i>	<i>19</i>	<i>112</i>	<i>128</i>	<i>845</i>
Baranya	51	24	75	48	333
Somogy	31	13	44	45	278
Tolna	29	8	37	47	344
<i>Dél-Dunántúl</i>	<i>111</i>	<i>45</i>	<i>156</i>	<i>140</i>	<i>955</i>
Borsod-Abaúj-Zemplén	92	35	127	68	673
Heves	97	23	120	53	388
Nógrád	210	27	237	33	365
<i>Észak-Magyarország</i>	<i>399</i>	<i>85</i>	<i>484</i>	<i>154</i>	<i>1 426</i>
Hajdú-Bihar	72	57	129	122	612
Jász-Nagykun-Szolnok	46	15	61	51	500
Szabolcs-Szatmár-Bereg	52	24	76	101	902
<i>Észak-Alföld</i>	<i>170</i>	<i>96</i>	<i>266</i>	<i>274</i>	<i>2 014</i>
Bács-Kiskun	112	66	178	195	1 065
Békés	59	29	88	104	762
Csongrád	66	38	104	111	754
<i>Dél-Alföld</i>	<i>237</i>	<i>133</i>	<i>370</i>	<i>410</i>	<i>2 581</i>
<i>Összesen</i>	<i>1 231</i>	<i>494</i>	<i>1 725</i>	<i>1 423</i>	<i>9 618</i>

A gazdaságok adatai aggregált formában valamennyi biogazdálkodással foglalkozók potenciálisan rendelkezésre álló erőforrásait (föld, vetésterület, állatállomány, foglalkoztatottak stb.) tartalmazza és nem csak a bioművelés alatt álló területeket és a bioállattartásba vont állatállományt.

A biotervekenységet folytató gazdaságok a rendelkezésükre álló erőforrások tekintetében nagy tartalékokkal rendelkeznek, a tényleges biotermelésbe vonható termelési tényezők (föld, állat, gép stb.) a jelenlegi kereteken belül is tovább bővíthetők.

Földhasználat szempontjából 2000-ben – a két-, illetve hároméves átállási időszakban levő gazdaságok területeivel együtt – összesen 217,4 ezer hektár földterület állt rendelkezésre.

zésre, melynek 22 százalékán, 47,2 ezer hektáron, jogszabályi rendelet alapján is ellenőrzött biogazdálkodás folyt. Gyakorlatilag egy év alatt, 2001-re az ellenőrzésbe vont biokultúrák területe 79,2 ezer hektárra, több mint kétharmaddal nőtt, ami már a rendelkezésre álló földterület 36,4 százalékát képviselte.

A földhasználaton belül a biogazdálkodást folytató gazdaságok mintegy 28 ezer hektár bérelt földterületen gazdálkodnak. Ezen belül az egyéni gazdaságokra az jellemző, hogy 26,7 ezer hektár saját tulajdont képviselő területből mindössze 4 ezer hektárt adtak bérbe, de 12,3 ezer hektár területet béreltek is. Így több mint 35 ezer hektáron gazdálkodhattak.

A földhasználat szerkezete azt mutatja, hogy a rendelkezésre álló terület 72 százaléka (157,3 ezer hektár) mezőgazdasági terület, amelynek művelésiág-szerkezete az alábbiak szerint alakult:

Mezőgazdasági terület (ezer hektár)	157,3 (100,0%)
Ebből:	
szántó és kert	121,7 (77,4%)
szőlő	0,7 (0,4%)
gyümölcsös	1,9 (1,2%)
rét	6,0 (3,8%)
legelő	27,0 (17,2%)
gyep (rét+legelő)	33,0 (21,0%)

A szántóföldi kultúrák közül legnagyobb területen gabonafélék (búza, durumbúza, őszi- és tavaszi árpa, triticales, zab, köles) termesztettek, hüvelyesek közül szóját, lencsét, babot, olajos növények közül pedig napraforgót, repcét, olajtököt.

A biogazdaságok által művelt szőlőterület meglehetősen kevés, még a 700 hektárt sem éri el, ebből ellenőrzött módon mindössze 190 hektárt műveltek. 2001-ben az ellenőrzött folytatott szőlőtermesztés már elérte az 1300 hektárt. Valamivel nagyobb területet, 2000 hektárt foglalnak el gyümölcsültetvények, melynek 40 százalékán, 790 hektáron ellenőrzött termelés folyik.

Az állattenyésztésen belül azoknak a gazdaságoknak, amelyekben bioállattartással foglalkoznak, az állatok takarmányozását, saját biotermesztési technológián alapuló takarmánynövények termesztésével kell biztosítaniuk. Ez meghatározza az állattartás irányát és a tartott állatok mennyiségét is. 2000-ben az ÁMO szerint 531 olyan gazdaság volt, ahol a növénytermesztésben és az állattenyésztésben is egyidejűleg biogazdálkodást folytattak. A tartott állatok mennyisége számosállategységben kifejezve 9388 volt. A jogszabályi rendelet alapján ellenőrzött állattartók 5084 számosállategységnek megfelelő állatot tartottak. (2001-ben már 8388 számosállatot!)

A tartott állatfajok közül legtöbb a szarvasmarha, ezen belül is a biotéj előállítását biztosító tehén. A biohústermelést biztosítja a sertéstartás. Jelentős a kecsketartás (533 darab) ebben a gazdaságcsoportban, de a valamilyen formában és mértékben biogazdálkodással/is foglalkozó gazdaságokban összesen 2930 darab a kecskeállomány. Ugyanebben a gazdaságkörben jelentős a juhállomány és a biotojás-termelést biztosító tyúkfélék száma is.

Az állattartó biogazdaságok a jelenlegi állományból mind többet igyekeznek a jogszabályilag ellenőrzött tartás- és tenyésztéstechnológiába bevonni, hiszen potenciálisan a

jelenleg ellenőrzött módon tenyésztett állomány többszöröse áll rendelkezésre a gazdaságokban.

A biogazdaságokban foglalkoztatottak száma és a biogazdaságokat irányító gazdálkodók iskolai végzettségi adatai az ökolgazdaságok 95 százalékát kitevő egyéni gazdaságokra vonatkoznak. Az ezekhez a biogazdaságokhoz tartozó 14 éven felüli foglalkoztatottak száma 4053 fő. Az átállási időszakban levő gazdaságokkal együtt 7341 fő tartozik ide. A gazdaságokhoz tartozók nemek szerinti megoszlását vizsgálva a nők aránya, 49 százalék. A biogazdaságot irányítók iskolai végzettsége az egyes gazdaságcsoportokban a következő arányok szerint alakult.

7. tábla

<i>A biogazdaságokat irányítók iskolai végzettsége</i>			
Iskolai végzettség	Összes biogazdaságban	Ellenőrzött biogazdaságban	Összes egyéni gazdaságban
	százalék		
Nincs	0,6	0,7	1,6
Alapfokú	33,0	21,8	55,2
Középfokú	48,5	50,4	37,0
Felsőfokú	17,9	27,1	6,2
<i>Összesen</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>

Az ellenőrzött biogazdálkodást folytató gazdaságokban valamivel magasabb a középfokú és főként a felsőfokú végzettségük aránya, az előbbieknél közel két, az utóbbiaknál mintegy 9 százalékpont a különbség. A biogazdálkodásban – és különösen az ellenőrzött biogazdálkodásban – részt vevők egyértelműen a magasabb iskolai végzettségűekből kerülnek ki.

A biogazdaságok géphasználata az összes gazdaság országos átlagánál kedvezőbbnek mondható. A 100 biogazdaságra jutó traktorok száma az egyéni gazdaságokban 27,4 darab (az összes gazdaságban 9,1 darab), amelyek elsősorban kis (8 kilowattnál kisebb) és közepes teljesítményű (8–40 kilowatt közötti) traktorok. A 40 kilowattnál nagyobb teljesítményű traktorok aránya e gazdaságkörben 48 százalék.

Az ÁMÖ szerint vizsgált biogazdaságok mezőgazdasági jellegű főtevékenységük mellett egyéb élelmiszer-ipari, elsősorban feldolgozó tevékenységet is folytatnak. Legtöbbször borkészítéssel, gyümölcs-, zöldség-, tej- és húsfeldolgozással foglalkoznak, de jelentős e gazdaságkörben a kereskedelmi jellegű tevékenység is. A feldolgozó tevékenységekre berendezkedett gazdaságokban megvan a feltétele annak, hogy a megtermelt és előállított ökotermékek mind nagyobb arányban kerüljenek – ellenőrzött módon – még saját gazdaságon belül feldolgozásra.

Országosan 31 biogazdaság foglalkozik falusi turizmussal, szálláskiadással, ami szervesen kapcsolódhat a biotermékekre, bioélelmiszerekre alapozott vendéglátással.

Természetesen a cél mind nagyobb területek bevonása az ellenőrzött módon történő termelésbe. Ez tendenciájában kedvezően alakul, hiszen 2001-ben az ellenőrzésbe vont összes terület (79,2 ezer hektár) már 36 százalékát tette ki az összeírás szerinti biogazdaságok által használt területnek (a 217 ezer hektárnak) és 44 százalékát az ellenőrző szervezet által regisztrált gazdaságok területének (a 181 ezer hektárnak).

8. tábla

Az ellenőrzött és az összeírás szerinti biogazdaságok száma és területe

A biogazdaságok	Az ÁMÖ szerinti		A 140/1999 Korm. és 2/2000 FVM-KöM rendeletek szerint ellenőrzött	
	biogazdaságok			
	2000	2001	2000	2001
Száma	3 300	–	736	1 093
Általuk használt terület (ezer hektár)	217,4	–	181,4	–
Az összes használt területből ellenőrzött terület (ezer hektár)	–	–	47,2	79,2

A BIOGAZDÁLKODÁS HELYZETE EURÓPÁBAN

A világon a biotermelésből származó forgalom évről évre dinamikusan nő. Addig, amíg 1997-ben a biotermékek forgalma alig érte el a 12 milliárd dollárt, 2000-re megközelítette a 20 milliárdot.

9. tábla

*A biogazdálkodás mérete, megoszlása az Európai Unió országaiban és Magyarországon, 2000**

Ország	Biogazdálkodást folytató gazdaságok (farmok)		Biogazdálkodásba vont terület			
	száma	megoszlása (százalék)	nagysága (hektár)	megoszlása (százalék)	a mezőgazdasági terület százalékában	átlagos nagysága (hektár)
Ausztria	19 031	14,8	271 950	7,3	8,0	14,3
Belgium	628	0,5	20 263	0,5	1,5	32,3
Dánia	3 466	2,7	165 258	4,4	6,2	47,7
Finnország	5 225	4,1	147 423	4,0	6,8	28,2
Franciaország	9 260	7,2	370 000	9,9	1,3	40,0
Németország	12 732	9,9	546 023	14,7	3,2	42,9
Görögország	5 270	4,1	24 800	0,7	0,7	4,7
Írország	1 014	0,8	32 355	0,9	0,8	31,9
Olaszország	49 790	38,7	1 040 377	28,0	7,0	20,9
Luxemburg	51	0,0	1 030	0,0	0,8	20,2
Hollandia	1 391	1,1	27 820	0,7	1,4	20,0
Portugália	763	0,6	50 002	1,3	1,3	65,5
Svédország	3 329	2,5	171 682	4,6	6,3	51,6
Spanyolország	13 424	10,4	380 838	10,2	1,5	28,4
Egyesült Királyság	3 182	2,5	472 515	12,7	2,6	148,5
<i>Európai Unió összesen</i>	<i>128 556</i>	<i>100,0</i>	<i>3 722 336</i>	<i>100,0</i>	<i>2,9</i>	<i>29,0</i>
Magyarország**	741		47 221		0,8	63,7

* Német ökológiai alapítvány (SOL) adatai. (Agrár Európa 2001. szeptember)

** Biokontroll Hungaria Kht. adata: Mezőgazdasági és kiskerti termelők, méhészek, vadon termő növények begyűjtői együtt.

A fejlődés és a növekedés üteme szinte egyedülállóan magas, országonként változóan, 6–40 százalék közötti. Az ökopiacok felvevőképessége szinte korlátlan, s ezért, bár a

világ fejlett területein (Egyesült Államok, Európa) látványosan nő a biotermékek előállítására, a trópusi és délszaki területről származó termékimportot is fogadni képes. A fizetőképes kereslet az egészséges ökotermékek, élelmiszerek iránt ugrásszerűen megnőtt, a világ nagy kereskedelmi multinacionális cégei külön ökopiaci részlegeket alakítottak ki, marketingtevékenységük a világ csaknem valamennyi ökotermeléssel foglalkozó országára kiterjed.

A biotermékek iránti fogyasztói igény, a természetes alapanyagú, egészséges termékek irányába tolódott. A műtrágya- és vegyszermentes zöldség- és gyümölcsfélék a génmanipulációtól mentes növényfélések, élelmiszeripari adalékanyagok nélküli táplálékok iránti kereslet ugrásszerűen megnőtt. Tekintettel az ilyen jellegű biotermékek relatíve magasabb árára, ezek elterjedése inkább a magasabb életszínvonalú országokra (Európai Unió országai, Észak-Amerika, Japán) koncentrálódik. Becslések szerint ezen régiókban az évtized végére 100 milliárd dollárt is meghaladó lesz a bioélelmiszerek kereskedelmi forgalma.

Az ökológiai gazdálkodás Európában az elmúlt évtizedben jelentősen fejlődött. Amíg 1986-ban mindössze 120 ezer hektáron folyt ellenőrzött ökológiai gazdálkodás, addig 2000-ben már 3,7, 2001-ben 4 millió hektárt meghaladó területen folytatnak biotermelést az Európai Unió tagországaiban. A tervek szerint évi 20 százalékos növekedés várható a termelési kapacitást illetően, 2005-re pedig várhatóan 10 százalékot fog képviselni a biotermékek aránya az összes mezőgazdasági termék volumenéből.

Magyarország – mint EU-csatlakozásra váró ország – a 2000. évi 47,2 ezer hektár ellenőrzött biotermelésbe vont területével hasonló vagy megközelítőleg azonos pozíciót foglal el, mint Portugália. Mezőgazdasági területéből való részesedése (0,8%) tekintetében Luxemburggal és Írországgal azonos arányt képvisel, a terület abszolút nagysága alapján viszont megelőz egy sor EU-tagországot, így Belgiumot, Görögországot, Írországot, Luxemburgot és Hollandiát is.

SUMMARY

The paper is a part of the thematic series of publications of the Hungarian Central Statistical Office. The series were carried out from the result of the General Agricultural Census (GAC 2000). This census was the sixth in the series of the Hungarian agricultural censuses.

During the census period 2,1 million households (two third of the total) were visited by the enumerators. Nearly 960 000 reached the farm size threshold. Among them 3300 – 0,3 per cent of the questioned farmers – performed organic farming in some form. 1839 of the total organic farms had practically organic cultivation in the plant growing and animal husbandry, the others were in the transition period. Most of these farms and enterprises implement organic farming only on a hobby level and not in a controlled and declared form but they have an intention to turn into controlled organic farming. In Hungary in 2000 736 enterprises performed legally controlled organic farming, in 2001 1093 in the agricultural and small garden production and in the total agriculture. Besides the producers, the people collecting wild plants and those who deal with preparation and putting them into commerce were together already 1240 registered in 2001 by the Biokontroll Hungaria P.C.

The organic farms operated on 217,4 hectares in 2000, of which 22 per cent was the controlled land area (47,2 hectare). In 2001 the controlled, cultivated land area covered 79,2 hectares (36 per cent of the total land area of bio-farms).

The most important organic products of Hungary are the cereals, namely the durum wheat. This is put on the market as milling product (organic bread flour) or as organic paste. Further important items are the spring barley, among the oil-plants the sunflower, rape and the oil-pumpkin. From the leguminous plants farmers grow first of all soybean, garbanzo and peas. Vegetables represent the most part of the domestic demand. As for the

animal products the organic chicken, beef and pig play important role. From the dairy-products the cow and goat's milk, cheese and curd are the most popular organic products.

The Hungarian organic farms deliver the 95-97 per cent of their exports of their qualified and registered trade marked products to Western Europe.

The long range plan is to augment the controlled organic land area up to 300-350 thousand hectares until 2006.

TÖRTÉNETI DOLGOZATOK

A JÓLÉTI KIADÁSOK MAGYARORSZÁGON NEMZETKÖZI ÖSSZEHAISONLÍTÁSBAN, 1918–1990

TOMKA BÉLA

A tanulmány a jóléti kiadások alakulását vizsgálja Magyarországon és Nyugat-Európában hosszú távú összehasonlításban, elsősorban a fejlődés konvergens és divergens vonásaira figyelve. A különböző jelzőszámok azt mutatják, hogy Magyarország mindvégig elmaradt ezen a téren Nyugat-Európa mögött, s a XX. század második felében a különbség nagyobb, mint azt a szórványos irodalom feltételezi. A második világháború előtti adatok inkább csak hipotetikusnak tekinthetők annak megállapítását, hogy a magyarországi társadalombiztosításra és társadalmi biztonságra fordított kiadások a nyugat-európai szinthez konvergáltak az 1930-as években. Az 1948 után berendezkedő kommunista rezsim¹ feltűnő vonása a mérsékelt jóléti erőfeszítés mind a két világháború előtti időszakhoz viszonyítva, mind pedig nemzetközi összehasonlításban. A társadalombiztosítási, a társadalmi biztonságra fordított és a szociális kiadások GDP-hez viszonyított aránya terén Magyarország az 1970-es évek végéig távolodott Nyugat-Európától. E kiadások tekintetében Magyarország 1980-ban távolabb állt Nyugat-Európától, mint 1930-ban. A kiadásoknak ez irányú mozgása jelentősen megváltozott azonban az 1980-as években, amikor a jóléti kiadások több típusa közeledett a nyugat-európai szinthez.

TÁRGYSZÓ: Jóléti kiadások. Nemzetközi összehasonlítás. Gazdaságtörténet. Társadalomtörténet.

A jóléti államok fejlődésének egyik legfontosabb mutatója a jóléti célokra fordított kiadások alakulása (*Pryor*; 1968, *Kohl*; 1985). A kiadások nagyságának módosulása sokat elárul a jóléti erőfeszítések változásáról, bár vizsgálatát mindenképpen szükséges kiegészíteni más, például a kiadások szerkezetére, a szociális jogokra és a jóléti intézmények egyéb sajátosságaira vonatkozó szempontokkal is. Jelentősége ellenére a XX. századi magyarországi jóléti kiadások hosszú távú alakulásával eddig keveset foglalkozott a kutatás. Ez azonban általában is érvényes a jóléti szféra történetére, s különösen az összehasonlító vizsgálatokra, jóllehet ez utóbbi módszer mással alig pótolható segítséget nyújthat a fejlődés sajátosságainak megismeréséhez.

Leginkább az 1960 utáni időszak magyarországi jóléti rendszerének nemzetközi összehasonlítása váltott ki figyelmet (a kivételekre lásd például *Kovrig*; 1944, *Zimmermann–Melinz*; 1994, *Zimmermann*; 1997, *Szikra*; 2000, *Haney*; 2000), de az összehasonlítások módszertani problémáinak megoldására a kiadások volumenének alakulása terén is csak a 80-as évekre

¹ A szerző tanulmányában a kommunista országok, kommunista rezsim stb. kifejezést használja, ami a szerkesztőség véleménye szerint nem felel meg a magyar szakirodalomban meghonosodott terminológiáknak. Az eredeti szöveg a szerző kifejezett kérésére maradt meg a cikkben.

vonatkozóan történt jelentősebb kísérlet (Ferge; 1987, 1992, Andorka; 1990, Gács; 1985, Tóth–Csaba; 1998). A nemzetközi irodalomban több összehasonlító munka – szintén többnyire az 1960 utáni időszakra vonatkozóan – lényegében csupán a keleti blokk részeként, érintőlegesen foglalkozott Magyarországgal (például Castles; 1986). Ha az összehasonlító szempontokat nem érvényesítő tanulmányokat is figyelembe vesszük, természetesen az előbbinél gazdagabbak a magyar jóléti rendszert témául választó kutatások. A század első felének jóléti rendszerét illetően azonban így is csak néhány történeti feldolgozással találkozhatunk (Gyáni; 1994, 1999, Ferge; 1986, Kövér–Gyáni; 1998, Valuch; 2001), s a történeti szempont nyilvánvalóan másodlagos volt mind a jólétre vonatkozó közgazdaságtani, mind pedig a szociológiai kutatásokban. Utóbbiak – már csak a szakma kései magyarországi kialakulásából adódóan is – leginkább a 60-as évektől kezdődő idősakkal foglalkoznak.

E hiányokat figyelembe véve a következőkben arra teszünk kísérletet, hogy a magyarországi jóléti kiadások 1918 és 1990 közötti fejlődését nyugat-európai összehasonlításban vizsgáljuk. Ennek során mindenekelőtt azt követjük figyelemmel, hogy mennyiben és milyen időszakokban közeledett a magyar fejlődés a kontinens nyugati felében megfigyelhető trendekhez.

A jóléti állam, illetve a jóléti szolgáltatások különböző definíciói között jelentős eltérések lehetnek, s a változó meghatározások nyilvánvalóan eltérő eredményekre vezetnek a jóléti kiadások számításai során is. Az eltérő kritériumok alapján meghatározott kiadások alig összevethetők – például míg egyesek a legtágabban értelmezett jóléti rendszerre vonatkoznak, mások kizárólag a központi kormányzati kiadásokat tartalmazzák, vagy amíg egyes számítások figyelembe veszik az oktatási kiadásokat, mások ezt nem teszik. A különbségek annyiban természetesnek tekinthetők, hogy a különböző számítások más célokat szolgálhatnak. Még az azonos definíció alkalmazásának szándéka sem biztosíték az adatok maradéktalan összevethetőségére, mivel az egyes országok és korok adatszolgáltatói mást értettek bizonyos fogalmakon. Ráadásul vannak olyan időszakok, melyekről eleve keveset tudunk vagy semmiféle információval nem rendelkezünk. Különösen kevés azonos szempontok alapján gyűjtött, s így összehasonlításokra alkalmas adat érhető el a XX. század első felének kiadásairól, így ebben a korai szakaszban a szokásosnál is nagyobb óvatosság indokolt az adatok felhasználásában. A jobb összehasonlíthatóság érdekében a kiadásokat célszerű a nemzeti gazdasági kibocsátás valamilyen mutatója – például a GDP – arányában meghatározni. Azonban a gazdasági kibocsátásról szintén változó módszertan szerint számított, s – például éppen Magyarország esetében – ugyancsak hiányos adatokkal rendelkezünk, ami tovább nehezíti az összehasonlításokat. Ezért a legcélszerűbb eljárásnak az tűnik, ha több jóléti kiadástípust párhuzamosan vizsgálunk, s lehetőség szerint minden esetben jelezzük a számítások fontosabb módszertani sajátosságait.

A következőkben négy területen követjük nyomon a kiadások alakulását Nyugat-Európában és Magyarországon. Elsőként a legfontosabb *társadalombiztosítási* programok (baleset-, nyugdíj-, betegség- és munkanélküli-biztosítás) és a *közegészségügy* közkiadásait (public expenditure) vesszük szemügyre. (Lásd az 1. és a 2. táblát.) A XX. század első évtizedeiben kiegészítik ezeket az adatokat a szociális transzferek (egészségügy, nyugdíjak, lakás, munkanélküliség) *állami kiadásainak* következőként elemzett mutatói. (Lásd a 3. táblát.) Nem kerülhet meg az ILO adatgyűjtése a *szociális biztonságot* (social security) szolgáló kiadásokról. Ez a második világháború utáni időszakra szolgáltat információkat, egy az előzőknél bővebb definíció alapján, a négy fő társadalombiztosítási

program és a közegészségügy kiadásai mellett a családi, anyasági, rokkantsági és özvegyeségi-árvasági juttatásokat is figyelembe véve. (Lásd a 4. és az 5. táblát.) Végül ennél is szélesebb körű az OECD *szociális kiadásokra* (social expenditures) vonatkozó adatgyűjtése, mely az ILO által átfogott programok mellett az oktatással és a lakhatással kapcsolatos kormányzati kiadásokat és a szociális célú beruházásokat is felöleli. (Lásd a 6. táblát.) Az ILO, az OECD publikációi és a felhasznált egyéb kiadványok általában nem tartalmazzák Magyarország adatait, illetve – véleményünk szerint – helyenként tévesek a közölt adatok, így Magyarországra vonatkozóan több esetben magunk igyekeztünk elvégezni a számításokat. Eközben az összehasonlítások lehetővé tétele érdekében igyekeztünk a számítások nemzetközi gyakorlatnak megfelelő módszereit érvényesíteni, bár ez a később jelzett okok miatt nem mindenütt sikerülhetett maradéktalanul.

1. tábla

A társadalombiztosítási kiadások alakulása a GDP százalékában, 1900–1990

Ország	1900.	1910.	1920.	1930.	1940.	1950.	1960.	1970.	1980.	1990.
	évben									
Magyarország „A”				5,2		3,2	5,0	7,5	11,5	14,5
Magyarország „B”				1,6	2,7					
Németország/NSZK	1,0	2,6		5,2	4,3	7,3	10,0	12,0	17,4	17,2
Egyesült Királyság				4,6		7,1	7,9	9,6	10,0	9,9
Franciaország						4,8	6,0	12,2	15,9	17,6
Hollandia				1,5		3,7	7,3	13,9	20,2	20,9
Belgium						6,1	8,6	11,1	17,3	
Ausztria				4,4		6,5	8,6	11,9	13,6	16,2
Svájc				1,4		4,0	5,4	8,2	10,4	11,4
Írország				2,8		5,5	6,6	8,5	15,9	15,7
Svédország				1,1		5,2	7,8	13,8	21,7	28,6
Dánia				2,6		5,9	8,1	11,5	17,9	17,4
Finnország				0,7		1,9	4,6	8,7	11,6	12,1
Norvégia				1,0		3,6	6,6	11,7	15,9	
Olaszország						3,3	6,5	11,5	13,1	18,5

Megjegyzés. Magyarország „A”: állami alkalmazottak nyugdíjkiadásával együtt. Magyarország „B”: állami alkalmazottak nyugdíjkiadásai nélkül. A négy alapvető társadalombiztosítási programra (baleset-, betegség-, nyugdíj- és munkanélküliség) fordított, valamint Nyugat-Európában 1950 és 1970 között a közegészségügyi kiadások alakulása. A nyugat-európai országok kiadásai nem tartalmazzák a közalkalmazottak külön ellátásait, a hadigondozottak ellátásait és a közsegélyezést; Magyarország 1950–1990: az összes egészségügyi folyó kiadás, beleértve a közegészségügyet is, de az egészségügyi beruházások nélkül. Nyugat-Európa 1980–1989: közegészségügyi kiadások nélkül. Németország 1950-től: NSZK; Németország 1913: szegénységylekkel együtt. Németország 1930–1940: saját számítás a következő munka alapján: *Bevölkerung...*; 1972. 219–224., 260. old. Dánia, Írország és az Egyesült Királyság április 1. és március 31. közötti pénzügyi évre vonatkozó adatai a megelőző év GDP-jének arányában. Nyugat-Európa 1989: saját számítás a következő munka alapján: *The cost of ...*; 1996. (Németország – 108., 164. old.; Egyesült Királyság – 109. 165. old.; Franciaország – 107. 164. old.; Hollandia – 108. 165. old.; Ausztria – 107., 163. old.; Svájc – 109., 164. old.; Írország – 108., 165. old.; Svédország – 109., 164. old.; Dánia – 107., 163. old.; Finnország – 107., 164. old.; Norvégia – 108., 165. old.; Olaszország – 108., 165. old.) Eltérő időpontok: Németország – 1913., 1938.; Egyesült Királyság – 1979–1980.; Franciaország – 1952., 1972.; Svájc – 1951.; Írország – 1929., 1953.; Nyugat-Európa – 1989.; Magyarország – 1939., 1989.

Források: 2. tábla (Magyarország 1930–1990). *Flora*; 1981. 359. old. (Németország 1913). *Bevölkerung...*; 1972. 219–224., 260. old. (Németország 1930–1938). *Alber*; 1987. 60. old. (Németország 1900, Nyugat-Európa 1930). *Flora*; 1983. 456. old. (Nyugat-Európa 1950–1970). *Fischer*; 1987. 217. old. (Nyugat-Európa 1980). *The cost of ...*; 1996. 108., 164. old. (Németország 1989), 109., 165. old. (Egyesült Királyság 1989), 107., 164. old. (Franciaország 1989), 108., 165. old. (Hollandia 1989), 107., 163. old. (Ausztria 1989), 109., 164. old. (Svájc 1989), 108., 165. old. (Írország 1989), 109., 164. old. (Svédország 1989), 107., 163. old. (Dánia 1989), 107., 164. old. (Finnország 1989), 108., 165. old. (Norvégia 1989), 108., 165. old. (Olaszország 1989).

A századfordulón a *társadalombiztosítási* – és általában a szociális – kiadások terén a szakirodalom rendszerint Németországot tartja az éllovasnak, ahol 1900-ban a bruttó hazai termék mintegy 1 százalékát költötték e szolgáltatásokra, az első világháború előtt pedig 2,6 százalékát fordították társadalombiztosításra és szegénységélyekre (*Flora*; 1981. 359. old.). (Lásd az 1. táblát.) Mindazonáltal 1930 az első időpont, amikor viszonylag nagy számú és egyszersmind összehasonlítható adattal rendelkezünk a nyugat-európai társadalombiztosítási kiadásokról. Ekkor továbbra is Németországban költötték a legtöbbet – a GDP 5,2 százalékát – ilyen célokra.² Az Egyesült Királyság állt a második helyen 4,6 százalékkal, s mögötte nem sokkal lemaradva Ausztria következett 4,4 százalékos arányával. Írország és Dánia a középmezőnyhöz tartozott (2,8–2,6%), a többi skandináv országban azonban ekkor még a nemzeti termék lényegesen kisebb, 0,7 százalék (Finnország) és 1,1 százalék (Svédország) közötti részét fordították társadalombiztosításra. (Lásd az 1. táblát.)

2. tábla

A társadalombiztosítási kiadások, illetve ellátások alakulása Magyarországon, 1930-1990
(milliárd pengő, illetve forint)

Kiadás, ellátás	1930.	1940.	1950.	1960.	1970.	1980.	1990.
	évben						
1. Társadalombiztosítási nyugellátás	0,004	0,062	0,927	4,427	12,985	55,979	156,4
2. Nyugellátás állami alkalmazottak nyugdíjaival együtt	0,229		0,927	4,427	12,985	55,979	156,4
3. Táppénz	0,081	0,083	0,249	1,656	3,750	8,534	21,4
4. Balesetbiztosítás	0,017	0,014					
5. Egészségügyi kiadások			0,595	3,782	8,329	17,8	71,0
6. Munkanélkülibizt.	-	-	-	-	-	-	0,8
2+3+4+5+6 Összesen (1)	0,327	-	1,771	9,865	25,064	82,313	249,6
1+3+4+5+6 Összesen (2)	0,102	0,158	1,771	9,865	25,064	82,313	249,6
GDP (folyó áron) (3)	6,304	5,913	55,8	196,7	332,5	718,5	1722,8
(1)/(3)x100	5,2	-	3,2	5,0	7,5	11,5	14,5
(2)/(3)x100	1,6	2,7	3,2	5,0	7,5	11,5	14,5

Megjegyzés. A négy alapvető társadalombiztosítási programra (baleset-, betegség-, nyugdíj- és munkanélküli-biztosítás) fordított, valamint 1950 és 1990 között az összes egészségügyi folyó kiadás, beleértve a közegészségügyet is, de az egészségügyi beruházások nélkül. Nyugellátás: öregségi, rokkantsági, özvegyeségi és árvasági biztosítás. 1950–1980: gyógyszerek állami térítésével együtt. A második világháború előtti kiadások csak 1930-ban és a jelzett módon tartalmazzák a közalkalmazottak ellátásait. A második világháború után az állami alkalmazottak ellátása a társadalombiztosításon keresztül történt. Eltérő időpont: 1940 helyett 1939 (trianoni terület); 1990 helyett 1989. Az 1950-es GDP saját becslés a következő munka alapján: *Statistical Yearbook*; 1961. 486. old. Az 1950-es NMP 46,5 milliárd forint volt, melynél 20 százalékkal nagyobb GDP értéket valószínűsítettünk. 1930–1940: Net National Product.

Forrás: *Eckstein*; 1955. 165. old. (NNP 1930–1940). *Magyar statisztikai évkönyv*; 1941. 59. old. (társadalombiztosítási kiadások 1939). *Statisztikai évkönyv*; 1971. 74–75. old. (GDP 1960), 419. old. (társadalombiztosítási és egészségügyi kiadások 1950–1970). Népeség- és társadalomstatisztikai zsebkönyv; 1986. 208. old. (társadalombiztosítási kiadások 1950–1980). *Magyar statisztikai évkönyv*; 1981. 89. old. (GDP-adatok 1970–1980), 387. old. (társadalombiztosítási kiadások 1980). *International Survey of...*; 1933. 361–390. old. (1930-as társadalombiztosítási kiadások). *A magyar állam zárszámadása...*; 1932. 60–153. old. (állami alkalmazottak nyugdíjai Magyarországon 1930). *Magyarország nemzeti számlái*; 1993. 4. old. (1989-es GDP-adatok). *A Világbank szociálpolitikai jelentése...*; 1992. 54. old. (társadalombiztosítási adatok 1989).

Eltérő eredményt kapunk, ha csak a *kormányzati szociális kiadásokat* vesszük figyelembe, azaz ha a munkaadók és munkavállalók által finanszírozott társadalombiztosítási

² Saját számítás a következő munka alapján: *Bevölkerung...*; 1972. 219–224., 260. old., *Alber J.* adatai szerint Németországban 1930-ban a GDP 7,8 százalékát fordították társadalombiztosításra. (*Alber*; 1982. 60. old.)

szolgáltatásokat nem számítjuk bele a kiadásokba, ugyanakkor a más jellegű szociális kiadásokat (például segélyeket) igen. P. Lindert vonatkozó számításai szerint 1900-ban a kormányzati jóléti kiadások aránya Dániában a GNP 1,41 százaléka, a sorban következő Norvégiában 1,24 százaléka volt, de az Egyesült Királyság és Svédország mutatója is meghaladta a társadalombiztosítási kiadásokban ekkor vezető Németországot (0,59%) (Lindert, 1992. 10. old.).³ A növekedés a következő évtizedekben minden vizsgált országban dinamikus volt, de Németországban a leggyorsabb, így 1930-ra itt már a kormányzati szociális kiadások terén is a legmagasabb, közel 5 százalékos arány látható. Írország sem sokkal maradt el ettől, míg a középmezőnybe az Egyesült Királyság és a skandináv országok tartoztak. (Lásd a 3. táblát.) Meg kell azonban jegyeznünk, hogy Lindert nem számítja a kormányzati szociális kiadások közé az állami alkalmazottaknak fizetett nyugdíjakat és egyéb szociális juttatásokat, mivel ezeket a munkabér részének tekintti. Valóban szólnak ugyan érvek ezen eljárása mellett, a közalkalmazotti juttatások figyelembevétele azonban néhány ország – s mint később látni fogjuk, köztük Magyarország – esetében alapvetően megváltoztatná a kiadások nagyságát.

3. tábla

Az állami szociális kiadások alakulása a GNP százalékában, 1890–1930

Ország	1890.	1900.	1910.	1920.	1930.
	évben				
Magyarország					0,64
Németország	0,53	0,59			4,96
Egyesült Királyság	0,83	1,00	1,39	1,42	2,61
Franciaország	0,54	0,57	0,81	0,64	1,08
Hollandia	0,30	0,39	0,39	1,10	1,15
Belgium	0,22	0,26	0,43	0,52	0,56
Ausztria					1,20
Svájc					1,17
Írország					3,87
Svédország	0,85	0,85	1,03	1,14	2,60
Dánia	1,11	1,41	1,75	2,71	3,40
Finnország	0,71	0,78	0,90	0,85	2,97
Norvégia	0,95	1,24	1,18	1,09	2,39
Olaszország					0,10

Megjegyzés. Az egészségügyi, nyugdíj-, munkanélküli- és lakásprogramok kormányzati kiadásai. Állami alkalmazottak nyugdíj- és egyéb juttatásai nélkül. Magyarország 1930: saját számítás Lindert módszerével és forrásai alapján.

Forrás: Lindert, 1994. 10. old. (Nyugat-Európa 1890-1930). Lindert, 1992. 50-84. old. (módszertani és technikai részletek).

Visszatérve a társadalombiztosítási kiadásokhoz, 1950-től teljesnek mondható, egy-szersmind az előzőknél jobb minőségű, konzisztensebb idősorokkal rendelkezünk a négy fő programra fordított kiadásokról a vizsgált nyugat-európai országokban. A század közepi adatok mindenütt jelentősen meghaladták a két évtizeddel korábbiakat – kivéve a háborús károk által is fokozottan sújtott Németországot, amely nem tudta elérni a század első felének viszonylag magas szintjét. Igaz, adataink ekkortól már a közegészségügyi kiadá-

³ Lindert az állami alkalmazottaknak fizetett nyugdíjak kiadásait nem veszi figyelembe.

sokat is tartalmazták.⁴ A növekedés az 50-es években is folyamatos, bár általában a megelőző két évtizedénél kisebb ütemű volt Nyugat-Európában. Az igazán gyors növekedés azonban a 60-as években és a 70-es évek első felében látható. Az utóbbi időszakban például több országban (Olaszország, Írország, Svájc, Németország) rövid néhány év alatt közel másfélszeresére emelkedett a társadalombiztosítási és közegészségügyi kiadások GDP-hez viszonyított aránya. Bár a 70-es évek közepéig a növekedés általános volt, a kiadások dinamikája és az elért szint eltért az egyes országokban. 1975-ben a megelőző évtizedekben Hollandiával és Olaszországgal együtt a kiadásait leggyorsabban növelő Svédország már GDP-jének közel kétszer olyan magas arányát költötte társadalombiztosításra és közegészségügyre, mint az Egyesült Királyság. A legdrámaibb éppen az Egyesült Királyság relatív helyzetének megváltozása volt: 1950-ben még Németországgal közel azonos aránnyal az élen állt, de a kiadások relatív stagnálása következtében a 70-es évek közepén már a legkevesebbet költötte társadalombiztosításra a GDP arányában a vizsgált nyugat-európai országok között.

A 70-es évek közepe egyfajta korszakhatárnak is tekinthető: ez időtől már a legtöbb országban lassultak a kiadások növekedési ütemei. Sőt, a 80-as évtized második felében már több országban stagnált, illetve csökkent a társadalombiztosítási kiadások relatív aránya. A legjelentősebb visszaesést Írországban és a 80-as évek elején még a legdinamikusabban növekvő Finnországban, valamint az Egyesült Királyságban láthatjuk. Így a 80-as évek végének nyugat-európai átlaga elmaradt az 5 évvel korábitól, s csak kismértékben haladta meg a tíz évvel korábbi szintet. (Lásd a Függelék.) Mindez további Nyugat-Európán belüli differenciálódással párosult: a vizsgált időszak végén Svédország 28,6 százalékos kiadási arányával messze megelőzte a második legmagasabb aránnyal rendelkező Hollandiát (20,9%), míg a legkevesebbet az Egyesült Királyság (9,9%) és Svájc (11,4%) fordította társadalombiztosításra a GDP arányában. (Lásd az 1. táblát.)

Ezeknek az 1. táblában közölt adatoknak az összehasonlíthatóságát azonban az említeteken túl is több tényező nehezíti. Az egyik legfontosabb ezek közül, hogy a közalkalmazottak speciális programjai nem szerepelnek az adatgyűjtésben, ami eltérően érinti az egyes országokat, attól függően, hogy ilyen programok léteztek-e ezekben, s ha igen, milyen súlyt képviseltek. Így azon országok (például NSZK, Ausztria) adatai, ahol ezek a programok nagy szerephez jutnak – mivel a lakosság egy részének ezen keresztül finanszírozzák teljes társadalombiztosítási ellátását – a valóságosnál kisebbnek tűnnek fel.

A szűken vett társadalombiztosítási kiadásoknál jobb összehasonlításra ad lehetőséget az ILO adatgyűjtése az ún. *szociális biztonság*ra fordított kiadásokról. (Lásd a 4. táblát.) Az ILO ezen bővebb definíciója a négy alapvető társadalombiztosítási szolgáltatás és a közegészségügy mellett a családi és anyasági, a közszolgálatban állóknak adott társadalombiztosítási, a segélyezés bizonyos formáira fordított kiadásokat (például járulékfizetéshez nem kötött nyugdíjakat) és a hadiáldozatoknak nyújtott juttatásokat is figyelembe veszi. Ezzel a definícióval az összehasonlítások módszertani problémái közül kétségkívül többet kiiktattunk, bár néhány statisztikai ellentmondás fennmarad, hiszen bizonyos or-

⁴ 1950 és 1977 között a közegészségügyi kiadások magukban foglalták az ingyenes kórházi-orvosi ellátást, s a szokásos közegészségügyi kiadásokat. 1978-tól szűkebb definíció érvényes a közegészségügyre. Azokban az országokban, ahol állami egészségügyi rendszer működött (Egyesült Királyság, Olaszország, Dánia, Finnország, Írország, Norvégia, Svédország), e rendszerek költségei 1977-ig szintén a közegészségügyi kiadások között, 1978-tól már a társadalombiztosítási kiadások között szerepeltek. (*The cost of social...*, 1985. 78. old.)

szágek esetében az ILO-statisztika több százalékponttal alábecsüli a kiadásokat más hasonló elveket érvényesítő adatgyűjtésekhez képest.⁵ Mindazonáltal az ILO-definíció szerint számított szociális biztonságra fordított kiadások terén is a szűken vett társadalombiztosításhoz hasonló – bár összességében annál valamivel kisebb – növekedési dinamikát láthatunk a második világháború utáni évtizedekben, mérsékelt növekedéssel a periódus elején és végén, s gyors növekedéssel a 60-as és 70-es években.

4. tábla

A szociális biztonságra fordított kiadások alakulása
a GDP százalékában, 1950-1990*

Ország	1950.	1960.	1970.	1980.	1990.
	évben				
Magyarország	3,8	5,8	8,9	14,2	18,4
Németország/NSZK	14,8	15,0	17,0	23,8	22,7
Egyesült Királyság	10,0	11,0	13,8	17,7	17,3
Franciaország	12,6	13,4	15,3	26,8	27,1
Hollandia	7,1	11,1	20,0	28,6	28,5
Belgium	12,5	15,3	18,1	25,9	25,6
Ausztria	12,4	13,8	18,8	22,4	24,8
Svájc	6,0	7,5	10,1	13,8	14,4
Írország	8,9	9,6	11,6	21,7	18,9
Svédország	8,3	11,0	18,8	32,0	35,9
Dánia	8,4	11,1	16,6	26,9	28,4
Finnország	6,7	8,7	13,1	18,6	21,4
Norvégia	5,7	9,4	15,5	20,3	
Olaszország	8,5	11,7	16,3	18,2	23,4

* Az ILO definíciója szerint szociális biztonságra fordított kiadások (lásd a szövegben).

Megjegyzés. Dánia, Írország és az Egyesült Királyság április 1. és március 31. közötti pénzügyi évre vonatkozó adatai a megelőző év GDP-jének arányában vannak kifejezve. Eltérő időpontok: Németország – 1989; Egyesült Királyság – 1974/1975, 1979/1980, 1989; Franciaország – 1952, 1989; Hollandia – 1989; Ausztria – 1989; Svájc – 1951, 1989; Írország – 1953, 1989; Svédország – 1989; Dánia – 1974/1975, 1989; Finnország – 1989; Olaszország – 1989.

Forrás: 5. tábla (Magyarország 1950–1990). *Flora*; 1983. 456. old. (Nyugat-Európa 1950–1970). *The cost of...*; 1985. 57–58. old. (Nyugat-Európa 1980). *The cost of...*; 1996. 74–75. old. (Nyugat-Európa 1989). *World Labour Report*; 2000. 313. old. (Belgium 1990).

Az egyes országok által bejárt út is nagyon hasonló volt a társadalombiztosításnál megfigyelthez. A legmagasabb kiadási aránnyal 1950-ben az NSZK rendelkezett, s szintén sokat fordított ilyen célokra ekkoriban Franciaország, Belgium és Ausztria is. A legkevesebbet költők között ekkor a skandináv országok, Hollandia, valamint Svájc található. A leggyorsabb növekedési ütem – az említett Svájc kivételével, amely az

⁵ Ez a különbség Németország esetében például 1983-ban 4,8 százalékpontos, Nagy-Britannia esetében 3,7 százalékpontos az Európai Közösség (EC) statisztikájához képest. Finnország esetében 1984-ben 3,4 százalékpontos, Norvégia esetében a 80-as évek végén szintén mintegy 7-8 százalékpontos az eltérés az ún. „Nordic statistics”-hez viszonyítva. (*Nordic social-statistical ...*; 1990., *Kosonen*, 1994. 52. old.) Nem tudjuk kiiktatni a jóléti juttatások eltérő adóztatásának problémáját sem, ami pedig szintén több százalékponttal befolyásolhatja a nettó szociális kiadások színvonalát. Erre vonatkozóan csak az utóbbi egy-két évtizedben és néhány ország esetében készültek számítások. Példaként megemlíthetjük, hogy 1990-ben Hollandiában az ilyen adók a GDP 5,1 százalékára rúgtak. 1993-ban Hollandiában a GDP 5,9, Svédországban 5,3, Dániában 3,9, ugyanakkor Németországban csak 2,6, az Egyesült Királyságban pedig 0,2 százalékát tették ki. Ez lényegesen csökkentette például az Egyesült Királyság és Hollandia szociális kiadásai közötti különbséget. (*Net public...*; 1997. 14. old.) Hasonló módszertani problémákra lásd: *Adema*; 1998. 20–23. old.

50-es évek közepétől a vizsgált korszak végéig a legkisebb kiadási arányt mutatta fel – éppen az utóbbi országcsoportnál mutatkozott. A hagyományosan sokat költőket (NSZK, Belgium, Ausztria) Hollandia a 60-as évek végétől előzte meg, majd egy évtized múlva már Svédország került az élre. Az 1950 és 1990 közötti időszak egészét tekintve Svédországban volt a legnagyobb a növekedés, de Hollandia és Dánia sem sokkal maradt el ettől. Magas növekedési ütemet figyelhetünk meg Franciaországban is. Ezzel szemben a legkevesbé az Egyesült Királyságban emelkedett a szociális biztonságot szolgáló kiadások aránya, de az NSZK is mérsékeltebb növekedési ütemmel rendelkezett. Így a 80-as évek végén Svédország 35,9 százalékos kiadási aránya volt a legmagasabb, lényegesen megelőzve a nagyjából azonos szinten mozgó Hollandia (28,5%) és Dánia (28,4%) mutatóját. (Lásd a 4. táblát.)

5. tábla

*A szociális biztonságra
fordított kiadások* alakulása Magyarországon, 1950–1990
(milliárd forint)*

Kiadás	1950.	1960.	1970.	1980.	1990.
	évben				
Táppénz	0,249	1,656	3,750	8,534	21,4
Munkanélküli-ellátás	-	-	-	-	0,8
Nyugdíjellátások	0,927	4,427	12,985	55,979	156,4
Családi pótlék	0,303	1,391	2,810	13,561	52,8
Anyasági juttatások	0,070	0,179	1,952	5,808	15,1
Egészségügyi ellátás	0,595	3,782	8,329	17,800	71,0
Összesen (A)	2,144	11,435	29,826	101,68	317,5
GDP (B)	55,8	196,7	332,3	718,5	1722,8
(A)/(B)x100	3,8	5,8	8,9	14,2	18,4

* Lásd a 4. táblánál. Az összes egészségügyi folyó kiadás, beleértve a közegészségügyet is, de az egészségügyi beruházások nélkül.

Megjegyzés. 1950–1980: gyógyszerek állami térítésével együtt. Eltérő időpont: 1990 helyett 1989. A nyugellátás nemcsak az időskori nyugdíjakat tartalmazza, hanem a rokkantsági, özvegyeségi, és árvasági ellátásokat is. A balesetbiztosítási kiadásokat a táppénzkiadások és az egészségügyi ellátás tartalmazzák. Anyasági juttatások: terhességi, gyermekágyi és anyasági segélyek, gyed, gyed. Az 1950-es GDP saját becslés a következő munka alapján: *Statistical Yearbook*; 1961. 486. old. Az 1950-es NMP 46,5 milliárd forint volt, melynél 20 százalékkal nagyobb GDP értéket valószínűsítettünk.

Forrás: *Statisztikai évkönyv*; 1971. 74–75. old. (GDP 1960), 419. old. (egészségügyi kiadások 1950–1970). *Magyar statisztikai évkönyv*; 1981. 89. old. (GDP-adatok 1970–1980), 387. old. (egészségügyi kiadások 1980). *Népesség- és társadalomstatisztikai zsebkönyv*; 1986. 208. old. (táppénzkiadások, nyugdíjkiadások, családi pótlék, anyasági juttatások 1950–1980). *A Világbank szociálpolitikai jelentése...*; 1992. 54. old. (Eredeti angol kiadás: International Bank for Reconstruction and Development: Hungary: Reform of social policy and expenditures. Washington DC., 1992.) (az összes kiadás 1989); *Magyarország nemzeti számlái*; 1993. 4. old. (GDP 1989).

A társadalombiztosítás központi szerepe miatt különös figyelmet érdemel a szociális ellátórendszerek között, s magunk is elsősorban ennek fejlődésére koncentrálnunk munkánkban. Tény azonban az, hogy e terület – még a közegészségügyre fordított összegekkel, valamint a családi és anyasági támogatásokkal együtt is – csak az összes jóléti célú kiadás egy részét jelenti. Tágabb értelemben a szociális segélyek, a közoktatásra, a lakástámogatásra fordított kiadások, valamint a folyó kiadások mellett az előző statisztikában nem szereplő szociális célú beruházások szintén a *szociális kiadások* közé sorolhatók. Ezért célszerűnek látszik az ilyen tágabb definíciót használó OECD utóbbi évtizedekre

vonatkozó adatgyűjtését is megismernünk.⁶ A XX. század első felére ezen adataink is nagyon hiányosak, de a század második felében lényegében teljesnek mondhatók. (Lásd a 6. táblát.)

Ha ezzel az átfogóbb definícióval dolgozunk, a kiadások GDP-hez viszonyított aránya mindenütt jelentősen, a szűken társadalombiztosításra vonatkozókhöz képest helyenként két-háromszorosára is megemelkedik. Így volt ez már a XX. század elején is. Németország 1913-ban GDP-je 6,1 százalékát fordította szélesebb értelemben vett jóléti célokra – vagyis társadalombiztosításra, oktatásra, közegészségügyre –, ami a legmagasabb szint volt ekkoriban Nyugat-Európában. A századelőn ugyancsak viszonylag magas kiadási aránnyal rendelkezett Svájc, az Egyesült Királyság és Írország is (*Pierson*; 1991. 111. old.).

A két világháború között folyamatosan nőtt a szociális kiadások aránya, s – Finnország és Olaszország kivételével – minden országban 5 százalék fölé emelkedett. A második világháború utáni fejlődés ez esetben is csak kevéssé tér el a társadalombiztosításnál megfigyelttől: nagyjából ugyanakkor látható a leggyorsabb növekedés és a legnagyobb és legalacsonyabb kiadásokkal rendelkező országok is közel azonosak voltak. Az 1945 utáni néhány évben több országban élénk jóléti törvénykezést láthatunk, s ez kihatott a jóléti kiadásokra is. Nagy-Britannia nyilvánvaló példa erre, de például Finnországban is – ahol a két világháború között igen szerények voltak a jóléti juttatások – 1945 és 1950 között évente átlagosan 22,2 százalékkal emelkedtek a szociális kiadások, s Írországban szintén hasonlóképpen nagy volt ekkoriban a szociálpolitikai aktivitás (*Pierson*; 1991. 136. old.). Ezzel szemben az 1950-es évtizedet a viszonylagos stagnálás időszakának tekinthetjük ebből a szempontból, mivel a gazdasági növekedés ugyan igen gyors volt ekkoriban, de az erőforrásoknak csak mérsékelten növekvő arányát fordították jóléti célokra. Hozzávetőlegesen 1960-tól ismét egy újabb szakaszt láthatunk, mely körülbelül az 1970-es évek közepéig tartott, s ami a nyugat-európai szociális kiadások leggyorsabb növekedését eredményezte az egész vizsgált időszak során. A legdinamikusabb – évi 8 százalék feletti – reálérték-növekedés ekkor Dániában és Norvégiában következett be, míg a leglassúbb – 4 százalék alatti – az Egyesült Királyságban és Ausztriában (*The future...*; 1988. 11. old.).

A 70-es évek közepétől a 80-as évek közepéig mintegy a felére csökkent a növekedés átlagos üteme. (Lásd a 6. táblát.) A szociális kiadások relatív – GDP-hez viszonyított – arányai korszakunkban a 80-as évek elején-közepén érték el tetőpontjukat a legtöbb országban. 1980-ban Hollandia és Svédország vezetett 40 százalék körüli szinttel, ugyanakkor a legkevesebbet Svájc és Nagy-Britannia költötte e célokra – a nyugat-európai átlag pedig 30 százalék körül volt ekkor.

Összességében a 80-as években is tovább nőttek a kiadások, de a korábbi évtizedek folyamatos és minden országra kiterjedő növekedését egy komplexebb minta váltotta fel: míg Finnországban és Norvégiában igen gyorsan nőtt a kiadások aránya ebben az évtizedben is, addig más országokban inkább stagnált, sőt több helyen – különösen az évtized második felében – kissé csökkent (Egyesült Királyság, Írország, Hollandia, Belgium). (Lásd a 6. táblát.)

⁶ Az OECD adatai ugyanakkor nem tartalmazzák a közalkalmazottaknak nyújtott speciális jóléti juttatásokat, például a részükre folyósított állami nyugdíjakat, nyilván abból a szokásos megfontolásból, hogy ezek a jövedelem részét képezik. (*Jelentés...*; 1991. 57. old.).

6. tábla

A szociális kiadások alakulása* a GDP százalékában, 1950–1990

Ország	1950.	1960.	1970.	1980.	1990.
	évben				
Magyarország		11,3	13,9	19,6	27,8
Németország/NSZK	19,2	21,7	24,7	31,0	27,4
Egyesült Királyság	14,8	15,1	20,0	24,5	24,6
Franciaország		13,4	16,7	28,3	31,4
Hollandia	13,3	18,9	28,7	40,2	35,1
Belgium		18,3	23,4	36,0	31,6
Ausztria		20,4	24,8	32,6	29,2
Svájc	7,4	8,8	12,5	19,7	22,5
Írország	14,7	14,0	19,8	29,0	24,3
Svédország	11,3	15,2	25,9	37,9	40,1
Dánia	10,4	14,4	22,6	32,8	35,3
Finnország	10,5	12,7	17,2	24,8	31,4
Norvégia	9,2	13,7	21,1	26,1	34,0
Olaszország		16,5	21,3	27,0	26,2

* Az OECD definíciója szerinti szociális kiadások: jövedelempótló támogatások (táppénz, nyugdíj stb.), oktatási, egészségügyi és lakáskiadások együtt.

Megjegyzés. Nyugat-Európa 1950–1990: közalkalmazottaknak nyújtott szociális juttatások nélkül. Magyarország 1960–1989: közalkalmazottaknak nyújtott szociális kiadásokkal együtt. Magyarország 1960: lakáskiadások nélkül. Eltérő időpontok: Magyarország – 1989; Dánia – 1951/1952, 1960/1961, 1970/1971; Magyarország 1970, 1980, 1989: saját számítások.

Forrás: Gács; 1985. 1228. old. (Magyarország 1960). *Magyarország nemzeti számlái*; 1993. 85. old. (Magyarországi társadalmi juttatások 1970). *Beruházási Évkönyv*; 1981. 18. old. (Magyarországi szociális beruházások 1970). *Népgazdasági mérlegek*; 1989. 66. old. (Magyarországi szociális tőkeállomány értékcsökkenése 1970). *A lakosság jövedelme...*; 1984. 21. old. (Magyarországi vállalatok, szövetkezetek által finanszírozott szociális juttatások, 1970). *A Világbank szociálpolitikai jelentése*; 1992. 54. old. (Magyarország 1980–1989). *Alber*; 1987. 325. old. (Németország 1950–1980). *Social Expenditure*; 1985. 80. old. (Franciaország, 1960–1990). *Parry*; 1987. 393. old. (Egyesült Királyság 1950–1980). *Roebroek-Berben*; 1987. 720. old. (Hollandia 1950–1980). *Berghman-Peeters-Vranken*; 1987. 815. old. (Belgium 1950–1980). *Weigel-Amann*; 1987. 584. old. (Ausztria 1950–1980). *Gross-Puttner*; 1987. 648. old. (Svájc 1950–1980). *Maguire*; 1987. 464. old. (Írország 1950–1980). *Olsson*; 1987. 42. old. (Svédország 1950–1980). *Johansen*; 1987. 234. old. (Dánia 1950–1980). *Alestalo-Uusitalo*; 1987. 167. old. (Finnország 1950–1980). *Kühnle*; 1987. 110. old. (Norvégia 1950–1980). *Ferrera*; 1987. 517. old. (Olaszország 1950–1980). *Social Expenditure Statistics*; 1996. 19. old. (szociális kiadások, Nyugat-Európa 1990). *Statistical Yearbook*; 1993. 416–418. old. (oktatási közkiadások, Nyugat-Európa 1990). *National Accounts*; 1999. (GDP, Nyugat-Európa 1990).

A különböző vizsgált mutatók azt tanúsítják, hogy a jóléti ráfordítások gazdasági kibocsátáshoz viszonyított aránya terén a nyugat-európai társadalmak közötti különbségek jelentősek voltak a század első felében, de az eltérések 1950-re lényegesen mérséklődtek, s ez az egységesülési folyamat tovább haladt előre a következő két évtizedben is. A szórási együttható ezt követően – nagyjából a 70-es évek elejétől-közepétől – eltérően viselkedett a különböző kiadástípusoknál. A szűken vett társadalombiztosítási kiadások esetében megfordult a trend, s jelentősen nőtt a szórás egészen a vizsgált korszak végéig (*Alber*; 1982. 161. old.). Ez jelentős divergenciát jelzett, de még ezzel együtt is 1990-ben a vizsgált nyugat-európai országsoporton belüli eltérések valamivel kisebbek voltak, mint 1950-ben, s messze elmaradtak a két világháború közötti különbségektől. Ezzel szemben az eleve kisebb kiinduló eltérések jellemezte – ILO-definíció szerinti – szociális biztonságra fordított kiadások esetében a relatív szórás korszakunk végén látható emelkedése már csak kismérvű volt. A legtágabb – az OECD által alkalmazott – definíció alapján számított szociális kiadások esetében az előző két mutatótól eltérően a 70-es és a 80-as években is tovább folytatódott az egységesülési tendencia, így az egyes országok

közötti eltérések nagyságát jelző szórási együttható 1990-ben már csak a négy évtizeddel korábbiak a fele volt. (Lásd a Függelék.)

Magyarország jóléti kiadásaira vonatkozóan csak kevés adattal rendelkezünk a század első feléből. Az azonban a fellelhető források alapján is nyilvánvalónak tűnik, hogy 1930-ban a szűken vett *társadalombiztosítási kiadások* a gazdasági kibocsátáshoz viszonyított 1,6 százalékos arányukkal elmaradtak a vizsgált nyugat-európai országok nagy szórás melletti, mintegy 2,5 százalékos átlagától – Olaszországról, Franciaországról és Belgiumról nincs adatunk ebből az időből –, de megelőzték a legalacsonyabb szinten álló országokat, mint Finnország, Norvégia, Svédország és Svájc. (Lásd az 1. és a 2. táblát.)

Az állami szerepvállalás terén – Peter Lindert már idézett és általunk kiegészített adatgyűjtése alapján – ennél is nagyobb volt az elmaradás, feltéve, hogy az állami alkalmazottaknak nyújtott szociális támogatásokat nem vesszük figyelembe. Ez esetben Magyarországon 1930-ban az állami szociális transferek a GNP 0,64 százalékát tették ki. Ez csak Belgium és Olaszország megfelelő korabeli adatánál volt magasabb arány az általunk vizsgált országok körében (Lindert; 1992. 10. old.).⁷ (Lásd a 3. táblát.)

Bár az 1930-as adatokban ez még nem jelentkezett, az 1927-es nyugdíjbiztosítási reform fontos fejleménynek, kisebbfajta áttörésnek tekinthető a nem mezőgazdasági népesség társadalombiztosításában Magyarországon. Már a kortárs *Kovrig Béla* meggyőzően bizonyította, s az ILO korabeli kiadványai is azt tanúsítják, hogy a nyugellátásokat nemzetközi összehasonlításban is magas szinten állapította meg ez a reform, bár csak az újonnan nyugdíjba vonultak, illetve a járulékfizetők részére (Kovrig; 1944., 1954, *International survey...*; 1933., Tomka; 2002.). Ennek következtében ettől kezdve a jóléti kiadások növekedése mintegy be volt programozva a rendszerbe, hiszen várható volt a jogosultságok fokozatos „beérése”, jóllehet a várakozási idők következtében a reform hatása inkább csak a 30-as évek végétől jelentkezett a társadalombiztosítási kiadásokban. A kiadások a nagy válság néhány évében ugyan stagnáltak, de aztán dinamikusabban nőttek: a gazdasági kibocsátás arányában kifejezve 1935-ben 2,3 százalékot, majd 1940-ben 2,7 százalékot tettek ki. Ebből az évtizedből nemzetközi összehasonlító adataink Németországra vonatkozóan vannak, ahol hozzávetőleg ugyanezen időszakban – 1930-1938 között – csökkent a társadalombiztosítási kiadások bruttó hazai termékhez viszonyított aránya. Ennek következtében a 30-as években lényegesen szűkült a rés a magyar és a német kiadási szint között. (Lásd az 1. táblát.)

A második világháború utáni időszakban már a magyarországi jóléti ráfordításokról is lényegesen több adattal rendelkezünk. Mindazonáltal a magyarországi adatok nyugat-európaiakkal való összevetése ekkor is több tekintetben nehézségeket támaszt. A nehézségek első csoportját az jelenti, hogy míg Nyugat-Európában a jóléti kiadásokat a GDP-hez vagy GNP-hez szokás viszonyítani, addig Magyarországon évtizedekig csak a nemzeti jövedelemre (Net Material Product – NMP) vonatkozó hivatalos adatokat közöltek. Ez utóbbi a kommunista gazdaság szemléletből adódóan csak az ún. anyagi ágak termelését foglalta magában, következésképpen az ennek százalékában kifejezett jóléti kiadások a nyugat-európai adatokkal közvetlenül nem összevethetőek. Az eddigi történeti számítások – beleértve az ILO kiadványokat és más fontos munkákat – meglepő módon többnyi-

⁷ Magyarországra vonatkozóan saját számítás Lindert definíciója és forrásai alapján, melynek eredménye lényegesen meghaladja az általa közölt 0,1 százalékos adatot. A korrekciót az tette szükségessé, hogy Lindert nem következetesen veszi figyelembe a községek-városok, s az állam mint munkaadó szociális kiadásait. (Lindert; 1992. 10. old.)

re mégis korrigálatlanul használták ezeket a nemzetközi összehasonlítások céljaira is (*The cost of social...*; 1985. 112. old.; *Ferge*; 1987. 53. old.). Könnyíti azonban helyzetünket, hogy utólag készültek történeti GDP-számítások Magyarországra vonatkozóan is. Ezek megbízhatósága ugyan nem kifogástalan, de segítségükkel kiszámíthatjuk a nyugat-európai adatokkal közvetlenül összevethető magyarországi indikátorokat is. Több esetben magunk készítettünk becslést a hiányzó adatra.⁸

A társadalombiztosítási és a közegészségügyi kiadások együttesen a becsült GDP 3,2 százalékát tették ki 1950-ben Magyarországon.⁹ (Lásd a 2. táblát.) Ez az arány közvetlenül nem összevethető a világháború előtti magyar adatokkal. Egyrészt azért nem, mert már a közegészségügyi kiadásokat (járványügy stb.) is tartalmazza, másrészt pedig azért, mert a világháború előtti adatoktól szintén eltérően magában foglalja az állami alkalmazottak/közalkalmazottak nyugdíj- és egyéb jóléti kiadásait is. Az utóbbiak különválasztására a többi réteg juttatásaitól nincs lehetőség, így a jobb összehasonlíthatóság lehetővé tétele érdekében a világháború előtti évekre végeztük el a korrekciót.

Ha figyelembe vesszük az állami alkalmazottak (köztisztviselők, tanárok, vasutasok, állami üzemek alkalmazottai stb.) illetve hozzátartozóik nem társadalombiztosítási nyugdíjait, a korábbinál lényegesen magasabb szociális kiadási arányokat kapunk a világháború előtt. 1930-ban az előbbi célokra 224,7 millió pengőt fordítottak az állami költségvetésből (*A magyar állam zárszámadása*; 1932. 60–153., 36–310. old.). Ezzel a korabeli társadalombiztosítási kiadásokat lényegesen meghaladó összeggel együtt a kiadások 326,7 millió pengőre rúgtak, s az NNP 5,2 százalékát tették ki.¹⁰ Ez az arány a következő válságévekben a nemzeti termék zsugorodásával tovább emelkedett. 1932-ben például együttesen 380,27 millió pengőt tett ki a nyugdíjakra – köztük az állami alkalmazottak ellátásaira –, az egészségbiztosításra és balesetbiztosításra fordított összegek aránya, ami azt jelenti, hogy az ekkor 4,900 milliárd pengős NNP 7,7 százalékát fordították ilyen célokra.¹¹ Ha tehát az 1930-as évekbeli számításoknál az 1950 utáni időszakkal megközelítőleg azonos definíciót használunk, azt mondhatjuk, hogy a 30-as években a társadalombiztosítási kiadások aránya lényegesen magasabb volt Magyarországon, mint a kommunista periódus első évtizedeiben. Ezt a szintet a 70-es évek elejéig nem érte el ismét Magyarországon a nyugdíjakra, egészségügyre és más jóléti szolgáltatásokra, valamint közegészségügyre fordított kiadások GDP-hez viszonyított aránya.¹²

Különösen alacsonynak tekinthetjük az 50-es évek társadalombiztosítási kiadásnövekedésének mértékét, ha figyelembe vesszük, hogy időközben a jogosultak aránya jelentősen emelkedett, egyrészt azért, mert a 20-as évek végén átalakított nyugdíjrendszer jogosultságai ekkorra értek be, másrészt a második világháború után több lépcsőben jelentő-

⁸ Magunk részéről *A. Eckstein* és a KSH részben retrospektív GDP-adatait használtuk; NNP 1930–1940: *Eckstein*; 1955. 219. old.; Az 1950-es GDP saját becslés a következő kiadvány alapján: *Statistical Yearbook*, 1961. 486. old.; Az 1950-es NNP 46,5 milliárd forint volt, melynél 20 százalékkal nagyobb GDP értéket valószínűsítettünk; A magyarországi GDP-adatok forrásai még: *Statisztikai évkönyv*; 1971. 74–75. old.; *Magyar statisztikai évkönyv*; 1981. 89. old.; *Magyarország nemzeti számlái*; 1993. 4. old.

⁹ Ugyanezek a kiadások a NMP 3,8 százalékára rúgtak 1950-ben.

¹⁰ Az összegek a megadott célokra fizetett járulékok és állami hozzájárulások összegét jelzik. (*Bikkal*, 1934. 389. old.) A közalkalmazottak nyugdíjára: *Hollós*; 1940. 3–55. old.; *Bikkal*; 1934. 389. old.; *Eckstein*; 1955. 165. old. Az Eckstein által alkalmazott mutató, az NNP annyiban különbözik az GNP-től, hogy a tőkeállomány értékcsökkenését is tartalmazza. Így Eckstein NNP-eredményei az 1930-as években csak kismértékben térnek el a GNP-től, illetve a GDP-től.

¹¹ A közegészségügy kiadásai nélkül. (*Bikkal*; 1934. 389. old.; *Eckstein*; 1955. 165. old.; *Béry-Kun*; 1934. 65. old.)

¹² A GDP helyett ezúttal is az annál valamivel – a tőkeállomány értékcsökkenésének összegével – alacsonyabb NNP-vel számoltunk, ami azonban nem módosítja lényegesen az eredményt.

sen kiterjesztették a jogosultságokat. A juttatások színvonalának és a jogosultság szabályozásának alakulását másutt részletesen is bemutatjuk (Tomka; 2002).

A magyarországi társadalombiztosítási kiadások relatív szintje az 1950–1960-as években nyugat-európai összehasonlításban is mérsékeltnek volt mondható: megközelítőleg a nyugat-európai átlag kétharmada körül mozgott. A 70-es években csökkent valamelyest a Nyugat-Európától való távolság, bár ebben közrejátszik az is, hogy a magyarországi adatoktól eltérően a nyugat-európaiak 1978-tól már nem tartalmazzák a közegészségügyre fordított kiadásokat. Ha ezt az eltérést figyelembe vesszük, a 70-es évek magyarországi közeledési dinamikája is alacsonyabb. A 80-as években először valamelyest lassult a magyarországi növekedés, de az évtized végén ismét gyors emelkedést láthatunk: például 1989 és 1990 között – tehát egyetlen év alatt – 14,5 százalékról 15,8 százalékra emelkedett a kiadások GDP-hez viszonyított aránya. Ez azonban már szoros kapcsolatban állt az ún. transzformációs válsággal, amely egyrészt a nemzeti termék visszaesésével járt, másrészt – a nyílt munkanélküliség megjelenésével – megnövelte a szociális juttatások iránti igényt. A növekedés, párosulva a társadalombiztosítási kiadások növekedésének Nyugat-Európában megismert lelassulásával – sőt a kiadások helyenkénti stagnálásával vagy visszaesésével – a 80-as években a kommunista periódusban először eredményezett számottevő konvergenciát Magyarország és Nyugat-Európa között ezen a területen. Ezzel együtt azonban a magyarországi társadalombiztosítási kiadások az átlagos nyugat-európai kiadási szintet még a 80-as évek végén sem érték el. (Lásd az 1. táblát és a Függelékét.)

Mint erre más tekintetben részben már utaltunk, két vonatkozásban jelentős eltérés van az idézett második világháború utáni magyarországi és a nyugat-európai társadalombiztosítási adatok számítási módszerei között. Egyrészt a közalkalmazottak speciális állami társadalombiztosítási programjai, másrészt a hadirokkant/hadiözvegy-járadékok nem szerepelnek a nyugat-európai adatokban, ami rontja a Magyarországgal való összehasonlítás érvényességét. E problémákat jórészt kiküszöböli az ILO-nak az előbbinél tágabb definíciója alapján végzett, ún. szociális biztonságra fordított kiadásokra (társadalombiztosítás, családi-anyasági támogatások, rokkantsági/hadiözvegy-járadékok, közegészségügyi kiadások) vonatkozó számítása (*The cost of...*; 1985., és a sorozat többi kötete). Ezek a kiadások Magyarországon is nagy dinamikával nőttek a második világháború után, különösen a 70-es és a 80-as években, így összességében a GDP-hez viszonyított arányuk 1950 és 1990 között mintegy ötszörösére emelkedett. (Lásd az 5. táblát.) A megtöbbszöröződés azonban nem utolsósorban a nagyon alacsony bázis – az 1950-es 3,8 százalék – eredménye volt. Így a folyamatos növekedés ellenére a szociális biztonságot szolgáló kiadások relatív aránya csak korszakunk végén közelítette meg a 20 százalékot, s ezzel a nyugat-európai átlag mintegy négyötödét érte el. Ez azonban megintcsak részben már a magyar gazdaság korábban említett válságának eredménye volt, mivel a GDP – különösen pedig annak hivatalosan mért része – zsugorodni kezdett, s így növekedhetett gyorsabban a jóléti kiadások relatív szintje. (Lásd a 4. táblát.) Mindazonáltal az 50-es évek divergenciája után az említett leggyorsabb növekedési szakaszokban egyértelmű és gyors konvergencia volt megfigyelhető Magyarország és Nyugat-Európa között ezen a téren. (Lásd a Függelékét.)

Ha az OECD korábban megismert bővebb elszámolási rendszere alapján mérjük a szociális kiadások alakulását, az előzőektől némileg eltérő dinamikát láthatunk mind a magyarországi szint, mind pedig a magyarországi és a nyugat-európai szint közötti kü-

lönbségek alakulásában (*Social expenditure*; 1985., *Social expenditure statistics...*; 1996: 19. old., *National Accounts*; 1999., *Statistical Yearbook*; 1993. 416–418. old.).¹³ 1960-ban Magyarországon a GDP 11,3 százalékát fordították jóléti célokra, s ez 1970-re 13,9, 1980-ra 19,6, 1990-re pedig 27,8 százalékra emelkedett. A növekedés dinamikája tehát a 60-as években mérsékelt volt, de azt követően viszonylag gyors volt az emelkedés. A 80-as évek első felében azonban már ismét lassulást, szinte stagnálást láthatunk. Az évtized végén ismét gyorsulás következett be, ami ez esetben is egyértelműen a magyarországi válság hatását tükrözi: például 1989 és 1990 között egyik évről a másikra 25,4 százalékról 27,8 százalékra nőtt a kiadások aránya (Tóth; 1994.). (Lásd a 6. táblát.)

Összességében az 1960–1990 közötti időszakban a magyarországi szociális kiadások relatív szintje mindvégig jelentősen elmaradt a nyugat-európai átlagtól. 1960-ban a nyugat-európai átlag mintegy 70 százalékát érte el, ezután a különbség előbb gyorsabban, majd mérsékeltebben fokozódott, s így 1980-ban lényegesen nagyobb volt, mint két évtizeddel korábban. A 80-as évek második felének gyors növekedése ahhoz volt elegendő, hogy a magyarországi szociális kiadások relatív szintje elérje a nyugat-európai országok átlagának négyötödét. Emellett a nyugat-európai szórás folyamatos csökkenése is hozzájárult ahhoz, hogy a vizsgált periódus utolsó néhány éve kivételével a standardizált adatok jelentős divergenciát mutatnak Magyarország és Nyugat-Európa között. (Lásd a 6. táblát és a Függelékét.)

A magyarországi és a nyugat-európai jóléti kiadások második világháború utáni összehasonlításának van egy további, talán az eddigiekben tárgyaltaknál is nagyobb nehézsége (Tóth; 1994. 314–315. old.). Kérdéses ugyanis, hogy a kommunista országokban általában jellemző, s Magyarországon is jelentős összegeket felemészítő fogyasztói ártámogatásokat célszerű-e a szociális kiadásokhoz számítanunk, vagy sem. Egy kétségkívül elfogadható érvelés szerint a jóléti rendszerek nemzetközi vizsgálata során gyakran használt – s a mi eddigi összehasonlításainkban is fontos szerepet kapott – ILO- és OECD-statisztikák mindenekelőtt a nyugati országok jóléti rendszereinek filozófiáját követik, s megengedhetetlenül figyelmen kívül hagyják a szociális jogok eltérő szerkezetét a kommunista országokban (Therborn; 1995. 95. old.). Ezekben az országokban ugyanis a jóléti politika egyik fontos eszköze volt az alapvető fogyasztási javak és szolgáltatások árának állami támogatása. Ennek deklarált célja pedig – a jövedelmek vásárlóerejének megőrzése-emelése, illetve kiegyenlítése – hasonló volt a jóléti politika más eszközeivel elérni kívánt célokhoz. Véleményünk szerint azonban az ártámogatások jóléti kiadások közötti szerepeltetése is problematikus lenne, éppen mert ezeknek a támogatásoknak a filozófiája olyan nagy mértékben különbözött az eddigiekben ismertetett jóléti juttatások elveitől. Ha a jóléti szolgáltatások definícióját olyan tágra méretezzük, hogy ez az ártámogatásokat is magában foglalja, akkor már nem is a jóléti rendszereket, hanem egész társadalmi, gazdasági, politikai rendszereket kell összehasonlítani, ami pedig – ha az általa felvetett problémáktól el is tekintenénk – nem áll szándékunkban. E támogatások funkciója ugyanis nem egyszerűen a szociálpolitika volt, hanem annál összetettebb, például gyakran a gazdaságtalan termelés mesterséges fenntartása. Ezenkívül számos kutatási eredmény szerint mérsékelt szociálpolitikai hatással jártak, elsősorban azért, mert a gazdagabb rétegek átlagon felül részesedtek belőlük. Ráadásul

¹³ A nyugat-európai adatoktól eltérően a magyarországi adatok tartalmazzák a közalkalmazottaknak nyújtott szociális juttatásokat.

egyres területeken (például egészségügy) az erőforrások jelentős pazarlásához is vezettek (*Andorka–Tóth*; 1992. 442. old.).

Mindenesetre tény, hogy az ártámogatások nagy költségvetési kiadásokkal jártak a kommunista Magyarországon is, bár soha nem öltöttek akkora méreteket, mint például a 80-as években az NDK-ban, ahol az ártámogatásokra fordított összegek meghaladták a társadalombiztosítási kiadásokat is (*Therborn*; 1995. 95. old.). Az ártámogatások alakulása ezenkívül sajátos, a többi szociálpolitikai juttatásétól eltérő dinamikával rendelkező Magyarországon. Növekedése – lakástámogatások nélkül – az 50-es és a 70-es években, valamint a 80-as évek első felében volt a leggyorsabb, s – az 1986-1987-es csúcspont után – meredeken csökkent a jelentősége. Ha az ártámogatásokat is figyelembe vesszük a magyarországi jóléti kiadásoknál, akkor azt láthatjuk, hogy ezek GDP-hez viszonyított aránya 1960 körül elérte, illetve kissé meghaladta, majd egy visszaesés után a 70-es években ismét elérte a nyugat-európai átlagot, s a vizsgált korszak végéig megközelítően ezen a szinten maradt (*Barát*; 1994. 447. old.; *A Világbank szociálpolitikai jelentése*; 1992. 54. old.).

Összefoglalásként először azt kell megállapítanunk, hogy mind Magyarország, mind Nyugat-Európa vonatkozásában súlyos adathiány és jelentős módszertani problémák nehezítik a jóléti kiadások összehasonlítását, különösen a század első felében. A jóléti kiadások önmagukban már csak ezért sem lehetnek a jóléti állam fejlődésére vonatkozó összehasonlítások egyedüli forrásai. Mindazonáltal megállapítható, hogy ha a nemzetközi szervezetek (ILO, OECD) által, illetve a nemzetközi vizsgálatokban leggyakrabban alkalmazott definíciókat vesszük alapul, akkor Magyarország a vizsgált időszakban mindvégig jelentősen elmaradt Nyugat-Európától a GDP-arányos jóléti kiadásokat tekintve, s a század második felében a különbség nagyobb, mint azt eddig az erre vonatkozó irodalomban feltételezték (*Ferge*; 1987. 41–48. old.).

Megbízható hosszú távú adatsorok híján nehéz határozott kijelentést tenni a század első felére vonatkozóan a jóléti kiadások Nyugat-Európa és Magyarország közötti konvergenciájáról–divergenciájáról. A németországi trendet, a 20-as évek végének és a 30-as éveknek a korábbiakhoz képest megélnéknél magyarországi szociális törvénykezését, s az ekkoriban beinduló szociális programokat figyelembe véve is csupán feltételezhetjük, hogy a 30-as években Magyarország közeledett Nyugat-Európaéhoz a társadalombiztosítási, illetve a szociális kiadások terén.

A jóléti kiadások terén nem tekinthető igazi korszakhatárnak 1945 vagy más olyan év, amely a politikai változások szempontjából fontos választóvonal lehet. Feltűnő a berendezkedő kommunista rendszer csekély jóléti erőfeszítése mind a két világháború közötti Magyarországhoz viszonyítva, mind pedig nemzetközi összehasonlításban. A GDP-arányos társadalombiztosítási kiadások, a szociális biztonságra (ILO) fordított kiadások s a szociális kiadások (OECD) alakulása terén a század közepétől a 70-es évek elejéig távolodott Magyarország Nyugat-Európától. Sőt, például a társadalombiztosítás terén még 1980-ban is lényegesen távolabb volt Magyarország a kontinens nyugati felétől, mint 1930-ban.

Ha van korszakhatár a második világháború után a nyugat-európai és a magyarországi jóléti kiadások egymáshoz való viszonyában, akkor az a 70-es évek, de még inkább a 80-as évek lehetnek. A társadalombiztosításban és a szociális biztonságra fordított kiadások terén ugyanis a 70-es évektől ismét a különbségek mérsékelt csökkenését látjuk. A csökkenés a 80-as évek végén gyorsult fel, mindenekelőtt a – például a GDP

visszaesésében is jelentkező – fokozódó magyarországi gazdasági nehézségek nyomán, s a nyugat-európai kiadások stagnálásának is köszönhetően. Ugyanez a tendencia és dinamika azonban már nem volt érvényes az összes szociális kiadásra vonatkozóan, ahol mindenekelőtt a Nyugat-Európán belüli fokozódó egységesülés következtében a 70-es években és – az évtized utolsó néhány éve kivételével – a 80-as években is divergenciát láthatunk Magyarország és Nyugat-Európa között. A magyarországi változások ezen dinamikája erősítheti azt az elképzelést, hogy a kommunista rendszereket, mindenekelőtt a válságperiódusokban, legitimációs célok vezették a jóléti kiadások növeléséhez, de maga a jóléti politika nem tartozott a rendszerek prioritásai közé. Ezt a többi kommunista ország itt nem tárgyalt gyakorlata is alátámasztani látszik, hiszen ezekben – az NDK és Csehszlovákia kivételével – a jóléti kiadások növekedési dinamikája még a magyarországinál is alacsonyabb volt.

FÜGGELÉK

A jóléti kiadások különböző mutatói Magyarországon és Nyugat-Európában, 1930–1990

Év	Magyar adat (1)	Nyugat-európai átlag (2)	Nyugat-európai szórás (3)	Nyugat-európai relatív szórás	Standardizált magyar adat= = (1–2)/3
A társadalombiztosítási kiadások a GDP százalékában					
1930	(1,60)	2,53	1,67	0,66	(-0,56)
1940	(2,70)	4,30			
1950	3,20	4,99	1,62	0,32	-1,11
1960	5,00	7,23	1,47	0,20	-1,51
1970	7,50	11,12	1,86	0,17	-1,94
1980	11,50	15,45	3,59	0,23	-1,10
1990	14,50	16,86	5,10	0,30	-0,46
Az állami szociális kiadások a GNP százalékában					
1890		0,67	0,30	0,44	
1900		0,79	0,38	0,48	
1910		0,99	0,46	0,47	
1920		1,18	0,68	0,58	
1930	0,64	2,16	1,42	0,66	-1,07
A szociális biztonságra fordított kiadások a GDP százalékában					
1950	3,80	9,38	2,88	0,31	-1,94
1960	5,80	11,43	2,38	0,21	-2,36
1970	8,90	15,77	2,96	0,19	-2,32
1980	14,20	22,82	5,12	0,22	-1,68
1990	18,40	24,03	5,77	0,24	-0,98
A szociális kiadások alakulása a GDP százalékában					
1950		12,31	3,57	0,29	
1960	11,30	15,62	3,50	0,22	-1,24
1970	13,90	21,44	4,33	0,20	-1,74
1980	19,60	29,99	5,84	0,19	-1,78
1990	27,80	30,23	5,19	0,15	-1,32

Megjegyzés. A zárójelek az adatok összehasonlíthatóságának erős korlátait jelzik.

Forrás: A magyarországi adatokra lásd az 1–6. táblákat. A többi adat saját számítás ugyanezen táblák alapján.

FORRÁS- ÉS IRODALOMJEGYZÉK

- A lakosság jövedelme és fogyasztása, 1960–1980* (1984). Központi Statisztikai Hivatal. Budapest.
- A magyar állam zárszámadása az 1930-31. évről* (1932). Budapest.
- A Világbank szociálpolitikai jelentése Magyarországról* (1992). *Szociálpolitikai értesítő*, 2. sz. (Eredeti angol kiadás: *International Bank for Reconstruction and Development: Hungary: Reform of social policy and expenditures*. Washington, DC, 1992.)
- ADEMA, W. (1998): Uncovering real social spending. *The OECD Observer*, 211. sz. 20–23. old.
- ALBER, J. (1987): Germany. In: *Flora, P.* (szerk.): *Growth to Limits. The Western European Welfare States Since World War II*. 4. köt. De Gruyter. Berlin–New York.
- ALBER, J. (1982): *Vom Armenhaus zum Wohlfahrtsstaat*. Campus V. Frankfurt/M.
- ALESTALO, M. – UUSITALO, H. (1987): Finland. In: *Flora, P.* (szerk.): *Growth to Limits*. 4. köt. De Gruyter. Berlin–New York.
- ANDORKA R. (1990): The use of time series in international comparison. In: *Oyen, E.* (szerk.): *Comparative Methodology*. Sage. London. 203–223. old.
- ANDORKA R. – TÓTH I. GY. (1992): A szociális kiadások és a szociálpolitika Magyarországon. In: *Andorka R. – Kolosi T. – Vukovich Gy.* (szerk.): *Társadalmi riport*. TÁRKI. Budapest. 396–507. old.
- BARÁT M. (szerk.) (1994): *A magyar gazdaság vargabetűje*. Aula. Budapest.
- BERGHMAN, J. – PEETERS, J. – VRANKEN, J. (1987): Belgium. In: *Flora, P.* (szerk.): *Growth to Limits*. 4. köt. De Gruyter. Berlin–New York.
- Beruházási évkönyv, 1980* (1981). Központi Statisztikai Hivatal. Budapest.
- BÉRY L. – KUN A. (1934): *Magyarország évkönyve, 1934*. Budapest.
- Bevölkerung und Wirtschaft, 1872–1972*. (1972). Statistisches Bundesamt. Stuttgart.
- BIKKAL D. (1934): Társadalombiztosítás Magyarországon. *Közgazdasági Szemle*, LVIII. évf. 6–8. sz. 341–389. old.
- CASTLES, F. G. (1986): Whatever happened to the communist welfare state? *Studies in Comparative Communism*, XIX. évf. 3–4. sz. 213–226. old.
- ECKSTEIN, A. (1955): National income and capital formation in Hungary, 1900–1950. In: *Kuznets, S.* (szerk.): *Income and Wealth*. Series V. London. 152–223. old.
- FERGE ZS. (1986): *Fejezetek a magyarországi szegénypolitika történetéből*. Magvető Kiadó. Budapest.
- FERGE ZS. (1987): A szociálpolitika hazai fejlődése. In: *Ferge Zs. – Várnai Gy.* (szerk.): *Szociálpolitika ma és holnap*. Budapest. 40–61. old.
- FERGE ZS. (1992): Social policy regimes and social structure. In: *Ferge, Zs. – Kolberg, J. E.* (szerk.): *Social Policy in a Changing Europe*. Campus V. Frankfurt/M. 201–222. old.
- FERRERA, M. (1987): Italy. In: *Flora, P.* (szerk.): *Growth to Limits*. 4. köt. De Gruyter. Berlin–New York.
- FLORA, P. (1981): Solution or source of crises? In: *Mommsen W. J.* (szerk.): *The emergence of the welfare state in Britain and Germany, 1850–1950*. London. 343–389. old.
- FLORA, P. (szerk.) (1983): *State, economy, and society in Western Europe, 1815–1975*. I. Campus V. New York–Frankfurt/M.
- GÁCS E. (1985): Szociális kiadásaink nemzetközi összehasonlításban. *Statisztikai Szemle*, 63. évf. 12. sz. 1226–1236. old.
- GROSS, P. – PUTTNER, H. (1987): Switzerland. In: *Flora, P.* (szerk.): *Growth to Limits*. 4. köt. De Gruyter. Berlin–New York.
- GYÁNI G. (1994): A szociálpolitika múltja Magyarországon. MTA Történettudományi Intézet. Budapest.
- GYÁNI G. (1999): Könyörületesség, fegyelmelés, avagy a szociális gondoskodás genealógiája. *Történelmi Szemle*, XLI. évf. 1–2. sz. 57–84. old.
- HANEY, L. (2000): Familial welfare: Building the Hungarian welfare society, 1948–1968. *Social Politics*, 7. évf. 1. sz. 101–122. old.
- HOLLÓS I. (1940): *A közszolgálati alkalmazottak nyugdíjkérdése és a megoldási lehetőségek*. Budapest.
- International survey of social services. Studies and reports* (1933.). Series M. 11. sz. ILO. Geneva.
- Jelentés a társadalombiztosítás reformjáról* (1991). Fraternité Rt., Budapest.
- JOHANSEN, L. N. (1987): Denmark. In: *Flora, P.* (szerk.): *Growth to Limits*. 4. köt. De Gruyter. Berlin–New York.
- KOHL, J. (1985): Staatsausgaben in Westeuropa. Analysen zur langfristigen Entwicklung der öffentlichen Finanzen. Campus V. Frankfurt/M.
- KOSONEN, P. (1994): European integration: A welfare state perspective. Helsinki.
- KOVRIK B. (1944): *A munka védelme a dunai államokban*. Kolozsvár.
- KOVRIK B. (1954): *Magyar társadalompolitika. 1920–1945*. I. rész. New York.
- KÖVÉR G. – GYÁNI G. (1998): *Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig*. Osiris Kiadó. Budapest.
- KUHNLE, S. (1987): Norway. In: *Flora, P.* (szerk.): *Growth to Limits*. 4. köt. De Gruyter. Berlin–New York.
- LINDERT, P. (1992): *The rise of social spending, 1880–1930*. Agricultural History Center. University of California, Davis. Working Paper. 68. sz.
- LINDERT, P. (1994): The rise of social spending, 1880–1930. *Explorations in economic history*, 31. sz. 1–37. old.
- MAGUIRE, M. (1987): Ireland. In: *Flora, P.* (szerk.): *Growth to Limits*. 4. köt. Berlin–New York.
- Magyar statisztikai évkönyv* (1941). Központi Statisztikai Hivatal. Budapest.
- Magyar statisztikai évkönyv, 1980* (1981). Központi Statisztikai Hivatal. Budapest.
- Magyarország nemzeti számlái. Főbb mutatók. 1991*. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1993.
- National Accounts. Main aggregates, 1960–1997* (1999). I. OECD. Paris.
- Népesség- és társadalomstatisztikai zsebkönyv, 1985* (1986). Központi Statisztikai Hivatal. Budapest.
- Népgazdasági mérlegek, 1949–1987* (1989). Központi Statisztikai Hivatal. Budapest.
- Net public social expenditure* (1997). Working Papers. V. Occasional Papers, 19. sz. OECD. Paris.
- Nordic social-statistical committee* (1990): *Social security in the Nordic countries. Scope, expenditure and financing*.
- OLSSON, S. (1987): Sweden. In: *Flora, P.* (szerk.): *Growth to Limits*. 4. köt. De Gruyter. Berlin–New York.

- PIERSON, CH. (1991): *Beyond the welfare state?* Polity Press. Cambridge.
- PRYOR, F. (1968): *Public expenditures in communist and capitalist nations*. Homewood.
- RICHARD P. (1987): United Kingdom. In: *Flora, P.* (szerk.): *Growth to Limits*. 4. köt. Berlin–New York.
- ROENBROEK, J. – BERBEN, T. (1987): Netherlands. In: *Flora, P.* (szerk.): *Growth to Limits*. 4. köt. Berlin–New York.
- Social expenditure statistics of OECD members countries* (1996). Labour market and social policy occasional papers. 17. sz. OECD. Paris.
- Social expenditure, 1960–1990* (1985). OECD. Paris.
- Statistical Yearbook* (1961). United Nations. New York.
- Statistical Yearbook. 1993* (1993). UNESCO. Paris.
- Statistikai évkönyv, 1970* (1971). Központi Statisztikai Hivatal. Budapest.
- SZIKRA D. (2000): Modernizáció és társadalombiztosítás a 20. század elején. In: *Augusztinovics M.* (szerk.): *Körkép reform után*. Aula. Budapest. 11–27. old.
- The cost of social security*. Eleventh international inquiry, 1978–1980 (1985). És a sorozat további kötetei. ILO. Geneva.
- The future of social protection* (1988). OECD. Paris.
- THERBORN, G. (1995): *European modernity and beyond*. Sage. London.
- TOMKA, B. (2002): *Social security in Hungary in a long-run and comparative perspective: expenditures, social rights, and organization, 1918–1990*. Arbeitspapiere des Osteuropa-Institutes. Bd. 43. 2002. Freie Universität. Berlin.
- TÓTH I. GY. – CSABA I. (1998): A jóléti állam politikai gazdaságtana. In: *Tóth I. Gy. – Csaba I.* (szerk.): *A jóléti állam politikai gazdaságtana*. Osiris Kiadó. Budapest. 7–41. old.
- TÓTH I. GY. (1994): A jóléti rendszer az átmenet időszakában. *Közgazdasági Szemle*, XLI. évf. 3. sz. 313–340. old.
- VALUCH T. (2001): *Magyarország társadalomtörténete a XX. század második felében*. Osiris Kiadó. Budapest.
- WEIGEL, W. – AMANN, A. (1987): Austria. In: *Flora, P.* (szerk.): *Growth to Limits*. 4. köt. De Gruyter. Berlin–New York.
- World Labour Report 2000* (2000). Income security and social protection in a changing world. ILO. Geneva.
- ZIMMERMANN, S. – MELINZ, G. (1994): A szegényügy „szerves” fejlődése vagy radikális reform? Kommunális közjótékonyág Budapest és Bécsben (1873–1914). *Aetas*, 8. évf. 3. sz. 37–70. old.
- ZIMMERMANN, S. (1997): *Prächtige Armut. Fürsorge, Kinderschutz und Sozialreform in Budapest. Das „sozialpolitische Laboratorium” der Donaumonarchie im Vergleich zu Wien, 1873–1914*. Thorbecke. Sigmaringen.

SUMMARY

The study investigates the development of welfare expenditures in Hungary and in the Western European countries from a long-term comparative perspective and focusing on its convergent versus divergent features. Various indicators examined show that in terms of relative level of welfare expenditures Hungary was lagging behind Western Europe, and in the second half of the century the actual gap was much wider than it has been estimated before. Data regarding the pre-World War II. period provide sufficient ground to formulate a hypothesis that social insurance and social security expenditures in Hungary converged those of Western Europe in the 1930s. The most striking feature of the communist regime establishing itself is the moderate welfare efforts both compared to the efforts in Hungary in the interwar period and in international comparison. In terms of social insurance expenditures, social security expenditures and social expenditures relative to GDP, Hungary diverged from Western Europe until the end of the 1970s. Moreover, in 1980 Hungary was still more behind Western Europe than in 1930. The dynamics changed considerably in the 1980s, when some forms of welfare expenditures in Hungary converged to the Western European level.

STATISZTIKAI „EGYPERCESEK”

A BIZALMAS ADATOK KEZELÉSE ÉS A MAGÁNTITOK VÉDELME*

A „confidentiality problem circle”, azaz a bizalmasnak tekintendő személyes és üzleti adatok védelme és kezelése mind nagyobb szerephez jut az Eurostat intézményrendszerében. Jogászok, statisztikai módszertannal foglalkozó szakemberek és informatikusok egyre szélesebb köre dolgozik az európai közösség statisztikai szolgáltatásánál azon, hogy az adatszolgáltatók által, vagy a statisztikai feldolgozás során bizalmasnak minősített adatok ne kerüljenek azonosítható, visszakereshető módon az adatsorokba, illetve a publikációkba.

A kérdéskör tulajdonképpen azt a problémát veti fel, hogyan lehet egyensúlyt teremteni az adatszolgáltatók féltett személyes vagy üzleti információinak védelme és a statisztikai output színvonalának fenntartása között. Ez az egyensúly igen törekeny, és a legtöbbször csak elméleti jellegű. Hasonlóan a két egymásra helyezett biliárdgolyóhoz, amelyeknek a fizika elmélete szerint van egy képzeletbeli egyensúlyi holtpontja, az előbbi két tényező is csak pillanatnyi egyensúlyba hozható össze.

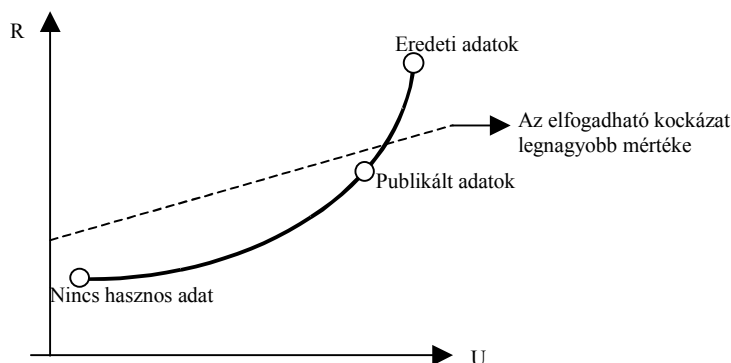
A „confidentiality” fogalom kétoldalú kapcsolatot tételez fel: egyrészt az adatszolgáltatónak kötelessége az adatok átadása, de nemzetközileg elfogadott szabályok szerinti joga van az anonimitásra és bizalmas adatoknak tiszteletben tartására, másrészt a statisztikusoknak kötelességük megvédeni azokat, ugyanakkor pedig végezni kell a munkájukat. Bizalmas adatnak pedig azt kell tekintenünk, amely alapján harmadik személy a statisztikai adatsorok segítségével közvetlenül vagy a további nyilvánosságra került adatok felhasználásával, logikai következtetéssel azonosítani tud valamely adatszolgáltatót. A beazonosíthatóságnak természetesen többféle forgatókönyve lehet: elképzelhető a statisztikai szolgálat rendszere elleni „külső támadás”, amely ellen informatikai eszközökkel védekezni kell, de elképzelhető a nem kellően kezelt táblából végzett dedukció is. (Például az adott gazdasági szektorban túl kevés a versenytárs, így egy cég a saját adatait kivonva a szektor adatából, megismerheti a táblában egyedül maradt adatszolgáltató adatait. E lehetőség miatt foglalták a magyar statisztikai törvény végrehajtási rendeletébe a 19.§-t, a nemzetközileg elfogadott publikációs szabályt, a háromnál kevesebb adatszolgáltató összesített adatai közzétételének tilalmát.) A szándékos magatartások mellett természetesen a véletlenül felismert információk is a korábban nem ismert, bizalmas adatok nyilvánosságra kerüléséhez vezethetnek.

Vajon valós-e a bizalmas adatok felfedésének kockázata? A válasz mindenképpen: igen. A modern jogállam alapvető kötelessége a magántitok védelme, a nemzeti statisztikai szolgálatoknak pedig fel kell építeniük, illetve fenn kell tartaniuk megbízhatóságuk és titoktartó képességük képzetét. Amennyiben erre nem képesek, a statisztika súlyos problémákkal szembesülhet. A jogosulatlanul nyilvánosságra kerülő adatok lehetséges hatása három rétegben jelentkezik: jogi következményei lehetnek a statisztikai szolgálattal – esetleg valamely dolgozójával – szemben, a szolgálat szakmai tekintélye csökkenhet, és – ami a mindennapi munka elvégzése szempontjából hosszabb távon különösen káros lehet – csökken a közbizalom. A közbizalom megrendülése pedig csökkenő válaszadási hajlandóságot, pontatlan vagy szándékosan torz válaszokat és adatszolgáltatói fegyelmezetlenséget von maga után.

Nem szabad azonban elfelejtenünk, hogy a „túlbiztosítás” minden esetben adatvesztéshez vezet, ezért meg kell keresni azt a pontot, ahol a két érdek egyensúlyba kerülhet. Az említett biliárdgolyós hasonlat azonban rámutat arra, hogy ez igen nehéz feladat. Neves szakemberek igen sokat foglalkoztak már a kérdés megválaszolásával.

* A szerző luxemburgi tanulmányútja e témával kapcsolatos tapasztalatainak összefoglalója.

Az Eurostat és az Európai Unió tagállamainak szakértői előszeretettel hivatkoznak ebben a témakörben az ún. Duncan-féle „R-U Confidentiality Map”-re,¹ mint elméleti háttérre, amelynek lényegét a következő ábra mutatja, és amelyen R a nyilvánosságra hozatal kockázatát (risk), U pedig a nyilvánosságra hozott adatok használhatóságát (utility) jelzi:

Duncan elmélete szerint meg lehet találni a görbén azt a pontot, ahol a nyilvánosságra hozott adatok kockázata még elviselhető, ugyanakkor a görbe növekedésének intenzitása a hasznosság irányában már nem számottevő. Duncan elméletéből az az elfogadott gyakorlat következik, amely szerint bizonyos statisztikai módszertani eszközök segítségével meg lehet előzni a beazonosítást és ezzel a védett vagy védendő adatok nyilvánosságra hozatalát. Ilyen módszerek lehetnek például a táblák szélső értékeinek egyesítése, tömbösítése vagy az osztályozási kategóriák teljes átalakítása, illetve (mikroadatok szintjén is) a kerekítés és a mesterségesen beültetett „zajok” alkalmazása stb.

A gyakorlatra rátérve pillanatnyilag az Eurostat adatainak felhasználhatóságával kapcsolatban az a kérdés, hogy milyen módszerrel engedélyezzék az adatkészletek nyilvánosságra hozatalát. A vita elsősorban arról folyik, hogy vajon az Eurostat szélesebb körű adatbázisainak nyilvánossá tétele, egyben az adatok módszertanilag kidolgozott korlátok közé, „maszkok” mögé szorítása a jobb megoldás (tehát egy nem nyilvános módszerrel módosítanak az adatok tartalmán), vagy az elérhető adatbázisok körének korlátozása vezet jobb eredményre (korlátozott hozzáférés az adatokhoz, korlátozott elemzési lehetőség, ellenőrzött outputadatok). A két felfogás gyakorlatilag merőben eltérő, hiszen az első esetben az adatbázisok tartalmának – sok esetben már az input tartalmának – „kezelésére”, veszélytelené tételére van szükség, míg a második esetben fontosabbak a hozzáférés biztonsági intézkedései.

Az EU közösségi statisztikai szolgálata a két út között nagyjából félfúton jár, jelenleg azonban inkább az utóbbi megoldás elsőbbsége érezhető az Eurostat szervezetében. A begyűjtött adatokhoz még az intézmény szakemberei is csak igen bonyolult eljárás útján juthatnak hozzá. Az adatvédelem az Unióban még sok tagállam gyakorlatánál is szigorúbb. Érvényesül a „négy szem” elve, tehát minden statisztikus szakembert, amikor adatokat használ az Eurostat adatbázisából, az adott állomány adataiért felelős informatikus adatgazda ellenőrzi. A hozzáférés engedélyezése előtt a kérelmet a jogi és az informatikai szekció is részletesen megvizsgálja, s az adatok csak az intézményen belül működő, a kérelemben meghatározott bizonyos PC-n tekinthetők meg, természetesen csak ahhoz a szűk szakterülethez igazítva, amellyel az adott dolgozó foglalkozik. Az érdeklődők adatokat nem menthetnek el a saját számítógépükre, és nem készíthetnek belőlük átalakított táblákat. Az adatgazdák felelőssége, hogy ilyen adatsorok, táblák kinyomtatásra is csak akkor kerüljenek, ha az szükséges. Követelmény az is, hogy ha az adatok nincsenek használatban, azokat elzártan tárolják, illetve hogy megsemmisítsék a papír alapú dokumentumokat, ha már nincs rájuk szükség. A felelős adatgazda felügyeli a jogosulatlan nyilvánosságra hozatal módszertani szabályainak betartását is.

A külsős adatkérőknek az Eurostaton belül mindössze hat, külön elzárt helyiségben működő, biztonságos PC-munkaállomás áll rendelkezésére, ahonnan semmilyen adatot nem vihetnek ki. Ugyancsak folyamatos a vita arról, hogy a szélesebb körű adatokat az Eurostat elsősorban pénzért vagy túlnyomórészt ingyenesen szolgáltat-

¹ Lásd például: King, J. (2002): Putting risks into context, TES presentation. Előadás. Elhangzott a luxembourgi TES-szemináriumon, 2002. október 1-jén.

sa-e ügyfeleinek, és ha ingyenesen szolgáltat adatokat, úgy azok milyen részletességűek legyenek stb. Ez a vita a magyar statisztikai szolgálatnál is igen időszerű.

A tapasztalatok azt mutatják, hogy a statisztikai adatok kutatói és felhasználói mindig szélesebb körű, részletesebb és pontosabb adatokat kívánnak annál, mint amit a közösségi statisztika publikációi alaphelyzetben fel tudnak kínálni. Ennek egyik oka az adatvédelem igen magas szintje. A szélesebb körű adatszolgáltatási igény-nyel kapcsolatban természetesen minden esetben felmerül az a szempont is, hogy a részletesebb adatok megkövetelik az adatszolgáltatói fejelem erősítését. Ez úgyszintén igen időszerű téma mind az EU-ban, mind Magyarországon. Az európai közösség gyakorlatában is jellemző ugyanis az olyan adatszolgáltatói hozzáállás, amely kötelezettségét nem teljesíti ugyan, de a statisztikai szolgáltatótól azonnal és lehetőleg ingyenesen kéri a számára szükséges legpontosabb, legrészletesebb adatokat.

Az Európai Unió Bizottságának 831/2002. számú, 2002. május 17-én elfogadott rendelkezése újabb fejezetet nyitott az Eurostat munkájában, mivel első alkalommal szabályozta a közösségi statisztikák bizalmas adatainak kutatási célokra történő felhasználását. Az új rendelkezés a következő alanyoknak kínálja fel a kutatás lehetőségét: egyetemeknek, illetve más felsőfokú oktatási intézményeknek, amelyeket az EU vagy valamely tagállam jogszabályainak megfelelően alapítottak; tudományos kutatóintézeteknek vagy szervezeteknek, amelyeket az EU vagy valamely tagállam jogszabályai szerint hoztak létre; végül olyan más szervezeteknek és intézményeknek, amelyeket az EU Bizottsága a 322/97. sz. rendelet követelményei szerint előzetesen minősített és megfelelőnek talált. Az Eurostat a felsorolt intézményeken kívül a tagállamok kormányserveinek, az EU Bizottsága által létrehozott kutatócsoportoknak, illetve az említett intézmények kutatóinak személyre szabva is adhat engedélyt a bizalmas adatok elérésére.

A kutatás feltételrendszere is közvetlenül meghatározott: az engedélyezéshez részletes kutatási tervet kell benyújtani, garantálva az alkalmazott tudományos módszerek konformitását, valamint pontosan meg kell jelölni, hogy konkrétan milyen adatokra van szükség, azokat milyen módszerrel elemzik és mennyi ideig lesz szükség az adatok elérésére. A jogokat és a kötelezettségeket írásos szerződésbe foglalja az Eurostat, és a kutatóknak súlyos szankciókat ír elő a szabályok megsértése esetére. Az adatokban érintett nemzeti statisztikai szolgálatokat minden esetben a megállapodás előtt értesíteni kell a kutatásiengedély-kérelem tárgyáról. A munkát mindig a „négy szem” alapelv jellemzi, tehát a kutatók folyamatosan az adatgazdák felügyelete mellett dolgoznak, az elsődleges eredményeket pedig az Eurostat vizsgálja felül a bizalmas adatok publikálásának kiküszöbölése végett, és megjelenés előtt a végső formát is a közösségi statisztikai intézmény véleményezi.

Ez az eljárás jelenleg az Eurostat négy adatbázisára terjed ki: az Európai Közösségi Háztartási Panel adataira, a munkaerő-felvétel adatállományára, a Közösségi Innovációs Adatgyűjtés eredményeire, illetve a szakképzési megfigyelések adataira. Ha az érintett nemzeti statisztikai szolgálatok előzetesen hozzájárulnak, akkor ezeken kívüli más adatbázisokhoz is hozzáférhetnek a kutatók. Az anonimizált mikroadatokat esetében az eddig váoltakhoz hasonló a megoldás.

Az EU Bizottsága mellett már egy ideje a statisztikai adatbiztonsággal foglalkozó szakmai különbizottság (European Confidentiality Committee) is működik. Ennek tagja valamennyi tagállam egy-egy képviselője, továbbá az EU Bizottság egy képviselője. Az új rendelkezés értelmében az Európai Bizottság minden évben összefoglaló jelentést küld a testületnek a kutatási célokra adott hozzáférési engedélyekről és az azokhoz kapcsolódó valamennyi részletes adatról, így a Bizottságnak mindig teljes áttekintése lesz a közösségi statisztikát érintő kutatásokról.

Az EU statisztikai szolgálatán belül jelenleg is folyik az informatikai fejlesztés a mikroadatokat adatbázisai-ban, illetve a táblázatszinten kezelt adatok állományában. A fejlesztés célja a nyilvánosságra hozatal szempontjából kényes alkotóelemek kiszűrése. Az ezt szolgáló CASC- (Computative Aspects of Statistical Confidentiality) projektet a holland statisztikai szolgálat irányítja, befejezése 2004-re várható. A fejlesztés eredménye az ARGUS-program két típusa, amellyel a nemzetközi módszertani elvek alapján ki lehet szűrni az olyan adatokat tartalmazó cellákat, amelyek alapján a bizalmasnak minősülő adatok nyilvánosságra hozatalának veszélye fennállhat. A szoftver azonban egyelőre a felhasználóbarát Excel-formátumú állományokat nem tudja kezelni.

A bizalmas adatok uniós kezelésével kapcsolatosan tovább folyik a statisztikai módszertani és jogi jellegű elméleti munka is, amelynek keretében a következő szakmai munkaértekezletre (az ENSZ és az Eurostat közös szervezésében) 2003 áprilisában kerül sor.

Összességében megállapítható, hogy akár a gazdaság, akár a társadalom jellemzői képezik a statisztikus részletes kutatásának tárgyát, mindig van némi „bizalmassági” kockázata a publikált információknak. Az adatvédelem elsőbbséget élvezhet ugyan, de mindenképpen megfelelő és igazolható szinten kell tartani azt, mert a

túlbiztosítás ellehetetleníti a munkát és annak eredményét. A legfontosabb talán az, hogy az adatszolgáltatók (is) tisztában legyenek adataik kezelésének statisztikai sajátosságaival és azzal a ténnyel, hogy – bár kizárólag statisztikai célokra – további felhasználási lehetőségei is vannak azoknak az adatsoroknak, amelyeket ők megküldenek. E felhasználás minden bizonnyal nyilvánosságot feltételez. Ne feledjük azonban, hogy a statisztika a demokratikus államok információs társadalmának egyik legfontosabb alapja. Átláthatóságot, elemezhetőséget, ezáltal hatalmas segítséget nyújt mind az állam, a politika, mind a civilszféra, a gazdasági élet számára, s ami a lényeg: mindig semleges alapállásból. Az ismeretek fejlesztése, bővítése, az adatok hatékony és a társadalom szempontjából értékes felhasználása pedig legalább olyan fontos, mint az adatok védelme. Ezt kell elfogadtatni az adatszolgáltatókkal is. Ezzel ismét az egyensúly fenntartásához érkeztünk tehát vissza, ami – mint tudjuk – igen nehéz feladata a statisztikának. A jogszabályok megkísérlik rendezni a vitás kérdéseket, de végső megoldást az egyensúly megtartására csak akkor fogunk találni, ha a statisztikai munkát társadalmi megegyezés és közmegegyezés kíséri.

Dr. Kárpáti József

EZREDFORDULÓ – MAGYAR VALÓSÁG – CENZUSOK

A Magyar Statisztikai Társaság (MST) „Ezredforduló – magyar valóság – censzusok” című konferenciáját 2002. október 14-15-én rendezte Balatonfüreden. A tanácskozást *dr. Soós Lőrinc*, az MST elnöke, a KSH elnökhelyettese nyitotta meg.

Az utóbbi években több fontos statisztikai összeírásra került sor, amelyekből sokirányú következtetéseket lehet levonni a magyar valóságról és jól prognosztizálható a jövő, fejtette ki a nyitóülés elnöke. A konferencia ez alkalommal az Európai Unióhoz való csatlakozással, a népességgel kapcsolatos kérdésekkel és a mezőgazdaság folyamataival foglalkozott.

A nyitóülésen *dr. Simai Mihály* akadémikus, egyetemi tanár, az MTA Világgazdasági Kutatóintézet professzorának előadása hangzott el. Dr. Simai Mihály „A világgazdaság agrárszektora és a magyar mezőgazdaság” című értekezése átfogó képet adott a hallgatóság számára. A mezőgazdaság az egész világon válságban van – mondotta a professzor. Mindegyre kevesebb embert foglalkoztat és csökken a nemzetgazdaságon belüli jelentősége, miközben fontos szerepe van a növekvő létszámú emberiség élelmiszer-ellátásában. A furcsa paradoxon azért is szembeötlő, mivel a világ fejletlenebb részén nő a népesség, éppen ott, ahol jelenleg sem valósítható meg az önellátás élelmiszerekből. A fejlődés időben és térben globális méretekben egyaránt egyenlőtlen volt: egyes térségekben időről időre a túltermelés, másutt a hiány okozott gondot.

Gazdasági és politikai, belső és külső tényezők hatására sajátosan alakult térségünk agrárszektornak helyzete. Különösen sok sajátos vonás jellemzi a magyar mezőgazdaságot. Az ágazat, az 1950-es évek elejére kialakult válságból kilábalva, az 1970-es és 1980-as években kiemelkedő eredményeket ért el, majd az 1990-es évek végére szembetűnő a lemaradása. Mint a mezőgazdasági censzusok adatai is tükrözik, számottevően megnőtt a kis- és törpegazdaságok aránya, az átlagos életkor a magyar mezőgazdaságban 55 év, az ott dolgozók 57 százaléka

alapfokú iskolai végzettséggel rendelkezik és csupán 6 százalék a felsőfokú végzettségűek aránya. Az EU-tagság küszöbén mindezek nem különösebben biztatók, hangsúlyozta az előadó.

Az új feltételek mellett a hagyományos agrárpolitikák sem számíthatnak sikerre. A XXI. század agrárpolitikája egyidejűleg általános vidékfejlesztési politika, jövedelempolitika, üzleti, környezeti és műszaki fejlesztési politika, amely az adott területen képes nemzeti és nemzetközi érdekek, célok és eszközök összehangolására is. Az alkalmazkodás mindehhez nem könnyű. A professzor úgy értékeli, hogy a 2000. évi Általános Mezőgazdasági Összeírás (ÁMÖ) eredményei jelentős segítséget nyújtanak a magyar agrárpolitika múltbelinél helyesebb orientációja számára, a helyzet megfelelő értékeléséhez, valamint reális alternatívák kidolgozásához.

A délutáni munkaülést *dr. Balogh Miklós*, az MST alelnöke, a KSH főosztályvezetője vezette. Első előadó *dr. Pete Nándor* a Külügyminisztérium EU Kereskedelempolitikai főosztályának, főosztályvezető-helyettese volt, aki „Az agrárcenzusok szerepe az EU-csatlakozási folyamatban” címmel tartott előadást, melyből megismerhettük a csatlakozási tárgyalások kronológiáját. A csatlakozási tárgyalások 31 fejezete közül a legnagyobb, legbonyolultabb éppen a mezőgazdaság. Közismert, hogy a közösségi költségvetés mintegy felét a Közös Agrárpolitika (KAP, azaz Common Agricultural Policy – CAP) finanszírozására fordítják. A Magyarországnak járó támogatások jelentős részére agrárgazdaságunk lenne jogosult, bár az is közismert, hogy az EU a mezőgazdasági támogatások kérdésében még nem alakította ki végleges álláspontját.

A 2000-ben végrehajtott általános mezőgazdasági összeírás, valamint a 2001-es szőlő- és gyümölcsültetvény-összeírás teljes körű képet adott a magyar mezőgazdaságról, a termelés szerkezetéről. A censzuseredmények, illetve egyéb statisztikai adatok közvetlen segítséget nyújtottak a magyar álláspont kidolgozására a tárgyalások során. A censzusok

eredményei a tagságra való felkészülést és az ahhoz kapcsolódó agrárpolitika formálását is segítik, fejtetten ki az előadó.

A mezőgazdasági tárgyalások 1998 szeptemberében kezdődtek. A közel másfél évig tartó, az agrárgazdaság minden területére kiterjedő átvilágítási tárgyalások során meghatározó szerepet játszottak a statisztikai adatok. Néhány esetben kiderült, hogy a rendelkezésre álló adatok nem elégítik ki az EU adatigényét, így a következő 2000–2001. évi censzusok előkészítésekor már ezek is bekerültek a megfigyelésbe.

Kritikus kérdés, hogy képesek leszünk-e taggá válásunkig a KAP keretében megkövetelt intézményrendszert létrehozni és megfelelően működtetni. Ugyanis ez egyik záloga annak, hogy a magyar termelők bekapcsolódhassanak az EU-piacba. Ebben is segítséget jelentenek a statisztikai adatok.

A következő előadást *dr. Kéri László*, az MTA Politikai Tudományok Intézetének tudományos főmunkatársa tartotta „A censzusok szerepe a társadalomkutatásban” címmel. A censzusok közül a népszámlálás hosszú idősorok alapján végzett kutatási lehetőségeit találta legérdekesebbnek, amelyek képet adnak a mindenkori társadalmi berendezkedésről, a népesség rétegződéséről. Ezek szűkebb szakmai érdeklődési köre, a politológia számára hiteles forrásul szolgálnak. Oktatási tevékenysége során az évkönyvek, a népszámlálási kötetek a legfontosabb segédeszközök – mondotta az előadó – olyanok, amelyek „szórakoztató” és nagy érdeklődést kiváltó előadások megtartását tették lehetővé, még a filmrendező szakos hallgatóság számára is. Befejezésül arra hívta fel a figyelmet Kéri László, hogy az EU-csatlakozás előtt a rendelkezésre álló adatokból most kellene helyzetelemzést készíteni azért, hogy majd a változásokat is rögzíteni lehessen.

Nagy várakozás előzte meg *Kamarás Ferenc*, a KSH statisztikai főtanácsadójának előadását, amely „Demográfiai kihívások Magyarországon” címmel hangzott el, és a KSH Népeségtudományi Kutató Intézetének „Életünk fordulópontjai” címet viselő kérdőíves vizsgálatának eredményeit is taglalta.

Az ország demográfiai helyzete évtizedek óta kíváncsisággal vegyes érdeklődést, nem ritkán ószinte aggodalmat váltott ki a társadalom jövője iránt felelősséget érző emberekben. A több mint két évtizede tartó folyamatos és jelentős népességfogyás, és ezzel párhuzamosan a népesség összetételében bekövetkezett változások, mind arra mutatnak, hogy az országnak eddigi története egyik legnagyobb kihívásával kell szembenéznie. Továbbra is sok az esetlegesség, nem látni olyan határozott tendenciát, amelyből akár csak a közeljövőre is követ-

keztetni lehetne. Egyelőre úgy tűnik, hogy a kedvezőtlen népesedési helyzetből történő tartós kilábalás esélye, lehetősége, továbbra is várat magára. A fontosabb népesedési dilemmákat a következő címszavakban foglalta össze: 1. Mintaváltás a házassági mozgalomban. (Elhalasztott házasságkötés, vagy alternatív partnerkapcsolatok?) 2. Stratégiaváltás a gyermekvállalásban. (Késői gyermekvállalás, vagy tudatos, esetleg akaratlan gyermektelenség?) 3. Bizonytalanság a halandóságban. (Lassú, de tartós javulás, vagy ingadozás, esetleg újabb visszaesés a mortalitásban?) 4. Romló népességstruktúra. (Előregedő népesség, kis családok, egyedül élők, egyszülős családok.) 5. Folyamatos népességfogyás. (Gyorsuló, mérséklődő, vagy esetleg megállítható népességszökkenés, rövid és hosszú távú következmények.) 6. A nemzetközi vándorlás kérdőjelei. (Reménysugár vagy zsákutca a népesedési gondok megoldására?)

A kérdésre adott részletes válaszok végkövetkezései további kérdéseket vetettek fel. A hosszabb távú tendenciák megváltozásának hatására bekövetkező események magyarázatára még csak-csak vannak válaszok a felkutatott tények alapján, de a miértekre és a távolabbi tendenciákra legfeljebb feltevélesek, semmint válaszok lehetnek.

„Költözünk vagy vándorolunk?” tette fel a kérdést előadása címében *dr. Illés Sándor*, a KSH Népeségtudományi Kutató Intézetének tudományos főmunkatársa. Az előadás végén elhangzott válasz szerint az ezredfordulón hozzávetőlegesen azonos súlya van a költözéseknek és a vándorlásoknak. Bizonyos emberek egész életükön át egy helyben maradnak, mások lakóhelyük határai között költöznek, esetleg vándorolnak a hazájukon belül, illetve a nemzetállamok között. Az előadó azonban nem az egyéni szintű döntések hátterét kívánta megvizsgálni, hanem arra tett kísérletet, hogy mennyiségi szempontból válaszoljon arra a kérdésre, vajon a két területi mobilitási forma közül melyik volt a jellemzőbb az ezredforduló idején.

A vándormozgalom statisztikai adatai alapvetően három forrásból, a népszámlálás (mikrocenzus) felvételeiből, a nyilvántartásokból, illetve a mintavételes felvételekből származnak. A népszámlálási típusú felvételek egy adott eszmei időpontra vonatkoznak állományi (stock) adatokat szolgáltatnak a vándorlókról, így a belföldi és a nemzetközi migrációról is. Elsősorban a migrációnak az eredményét képesek megmutatni a fogadó terület viszonylatában. A népszámlálások másik két forráshoz viszonyított előnye elsősorban a teljességük. Másik nagy előnye, hogy a vándorlók szinte minden lényeges egyéni, család-, háztartásjellemzőit, valamint la-

káviszonyait felveszi, és a lehető legszélesebb képet tudja nyújtani magukról a vándorlókról. Harmadik pozitívuma, hogy a leghosszabb idősorokat e forrás alapján lehet képezni, és akár évszázados tendenciák felvázolására is lehetőség nyílik. Hiányossága azonban, hogy a vándorlókhoz képest a vándorlásokról, vagyis magáról a folyamatról (annak mennyiségéről, távolságáról, irányáról) a népszámlálás nem nyújt teljes képet, továbbá, hogy az eszmei időpontja és a korábbi vonatkoztatási időpont közötti mozgásokat nem képes rekonstruálni és csak a vándorlások egyenlegét adja meg.

A 2001. évi népszámlálás előzetes eredményei az 1990-es években megfigyelt jellemző belső vándorlási folyamatokat tükrözik. Nevezetesen, két jellemző folyamatot lehetett kiemelni: először az általánosan tapasztalható keletről nyugatra tartó vándorlás folyamatát, majd pedig a szuburbanizációs folyamatot, mely Budapestre és kisebb mértékben a néhány, legalább százezres lélekszámú megyeszékhelyre vonatkozatható. A kibocsátó és fogadó megyék területi elhelyezkedése tükrözi a megyék közötti belső vándorlások nyugatra tartó fő irányát.

Az előadó a településen belüli költözéseket kiemelve részletesen beszámolt a KSH Népeségügyi Kutató Intézetében végzett kutatások eredményeiről, amelyeket az 1990-es évek második felében végeztek.

Az európai országok többségében a belföldi vándormozgalom nemzetközi összehasonlításának legfőbb gátja a településen belüli költözések és a települések közötti vándorlások egybemosása, világos és egyértelmű megkülönböztetésük hiánya. Bár Magyarország a legfejlettebb belföldi vándormozgalmi statisztikájú európai országok közé tartozik, a kötelező lakcím-bejelentési rendszeren alapuló térbeli mobilitási statisztikák és az ezekre épülő demográfiai elemzések az 1990-es évek végéig nem használták ki teljes mértékben a rendelkezésre álló lehetőségeket.

Alapvető kérdésként merült fel, hogy a térbeli mobilitás összes mennyiségén belül a településen belüli költözések mértéke milyen nagyságrendben és milyen irányokban változott. Magyarországon az 1980-as évek második felétől többen költöztek saját településükön belül, mint ahányan más helységekre vándoroltak el. A területi mobilitás mértékének megítélésénél azonban ez ideig csak a vándorlásokat vették figyelembe. Emiatt a magyar népesség meglehetősen immobilnak tűnt. A kutatás során sikerült igazolni, hogy az alacsony vándorlási szintet kiegészíti a vele hozzávetőlegesen azonos nagyságrendű településen belüli költözés. Amennyiben összeadjuk a két területi mobilitási formát, úgy az összegük alap-

ján már nem tekinthető általában immobilnak a magyar népesség az országhatárainkon belüli mozgások viszonylatában.

A konferencia második napjának munkautülését dr. Hunyadi László kandidátus, a Budapesti Közgazdaságtudományi és Államigazgatási Egyetem egyetemi tanára vezette.

Az első előadást Laczka Sándorné főosztályvezető, a MST főtitkára tartotta. „Az ezredforduló agrár-cenzusai” című előadásában a közelmúltban végrehajtott három mezőgazdasági összeírás céljairól, szükségességéről, az új technikák alkalmazásáról, az adminisztratív adatforrások szerepéről és a kommunikációs eszközök alkalmazásáról adott részletes áttekintést.

Elsőként a magyar agrárstatisztika hatodik teljes körű összeírásáról, az ÁMÖ 2000-ről adott tájékoztatást. Az összeírás során a háztartás (gazdaság) azonosító adatain túl a munkaerő-ráfordítás, a földhasználat, a növénytermesztés, az állatállomány, a gép-, eszköz- és épületállomány, valamint a mezőgazdasági tevékenységen kívüli termelőtevékenység legfontosabb adatait figyelték meg.

Uniói jogszabályi előírásra került sor – 2001. június 1. és október 15. között – a XXI. század első komplex ültetvény-összeírására, mely újfajta szakértelmet, technikai megoldásokat, társszervi adatátvételeket, újszerű munkakapcsolatokat igényelt. Az összeírás két alapvető megfigyelési egységét a szőlő- és/vagy gyümölcssterületet használók, illetve az ültetvények helyszíni számbavétele képezték. Az itt nyert információk adatbázisba kerülnek, s alapját képezik egy ültetvényhasználói regiszternek.

A 2002-ben induló és napjainkban is tartó harmadik felvétel, az ún. LUCAS (Land Use and Covered Area Survey) reprezentatív mintán végzett földhasználati és felszínborítottsági felmérést takar. Az európai szintű adatokon túl nemzeti szintre is vonatkozó adatfelvétel megalapozza az EU-konform információszolgáltatást, s egyúttal az agrárstatisztika megújításának keretét is szolgál. A végrehajtott összeírások számos további feladatot is adnak, úgymint az adminisztratív regiszterek javítását, a cenzusok együttes elemzését és a felhasználók tájékoztatását, oktatását.

A következő előadó dr. Tausz Katalin, az ELTE BTK Szociológiai és Szociálpolitikai Intézet tanácskezelő egyetemi docense volt. Előadását „Cenzusok a szociálpolitika szolgálatában” történeti kitekintéssel indította, mivel a statisztikai adatok szociális ténymegállapítás szempontjából történő hasznosításánál nem lehet eltekinteni azoktól a történeti korszakoktól, amelyekben a cenzusok készültek, s e korszakok szociálpolitikai felfogásától.

Kutatások foglalkoznak a lakosság jövedelmi helyzetével, a szegénységgel, de a népszámlálások csak közvetve teszik lehetővé a legfontosabb szociálpolitikai kérdések vizsgálatát. Az intézményi adatgyűjtésekből és a kismintás felvételek eredményéből lehet közvetlen információhoz jutni a szociális intézkedések előkészítéséhez. A kutatók számára azonban súlyos gondokat jelentenek magával az adatfelvétellel kapcsolatba hozható kérdések. A nehezítő tényezők talán leglényegesebbike, hogy bizonyos kérdéseket egyáltalán nem, vagy nem eléggé részletezően tesznek fel a népszámlálások során, ami a pénz- és időgazdálkodással függ össze. Az anyagi források szűkösek és a lakosság nem terhelhető egy hosszabb kérdőív kitöltésével. A következők: egy sor új problémát nem érintenek az adatfelvételek, s ezzel egyben korlátot is szabnak az új kutatási irányoknak. Szándékolt politikai okok is korlátozhatják a felteendő kérdéseket. Ezek válogatását mindig és mindenütt újabb szelekciós folyamat követi: mely adatokat dolgozzák fel, melyekből készül közlési tábla és elemzés. Az ilyen típusú megszorítások adatvesztést okozhatnak. Ugyanúgy az adatfeldolgozás során használt kategorizálás is korlátozó lehet. Különböző kisebb mintás vizsgálatok tanulságaiból is tudható, hogy a kimaradók egyik legnépesebb csoportja a szegények, a társadalmi kirekesztődés áldozatai közül kerülnek ki (a munkanélküliek, a bizonytalan lakhatásúak), vagyis éppen a szociálpolitika célcsoportjai tartoznak ide. Az adatok megbízhatóságában fontos szerepe van az összeíró személyének is.

Végül egy figyelemreméltó megállapítást tett: az egyébként is meglehetősen hallgatag társadalomtudományi közvélemény nemigen foglalkozik tudományosan a népszámlálásokkal; használja az adatokat, de nem ad megrendeléseket, a szaktudományos folyóiratokban nem olvashatunk népszámlálási kritikákat, nem gyakorol nyomást az újabb társadalmi folyamatok megértéséhez nélkülözhetetlen adatgyűjtések, újfajta kérdések feltételének kikényszerítésére sem.

A harmadik munkaülést *dr. Herman Sándor*, az MST alelnöke, a Pécsi Tudományegyetem tanszékvezető egyetemi docense vezette. Elsőként *dr. Laky Teréz*, a Foglalkoztatási Hivatal Kutatási Irodájának tanácsadója tartotta meg előadását, melynek címe „Munkaügyi fogalmi rendszerek és a censzuszok”.

A gazdasági folyamatokat – azon belül a munka világának folyamatait – vizsgálva a statisztika segítségével a censzuszok adatai kötik össze a múltat a jellel. A nagyjából tízévente megtartott népszámlálási adatok rajzolják ki a trendeket és jelzik az évenként esetleg nem igazán érzékelhető, de hosszabb

távon jól kivehető változások mértékét és irányát. A múltat a jellel összekötő censzuszok között a hidat a fogalmi rendszerek jelentik.

Ma a foglalkoztatáspolitikában kétféle fogalmi rendszert (hazai és nemzetközi) alkalmaznak, amelyekben azonban eltérően értelmeződnek olyan alapvető fogalmak, hogy ki a foglalkoztatott, a munkanélküli, a gazdaságilag inaktív. Ráadásul egyik fogalom sem tudja jól követni a munka világának felgyorsult változásait. A hazai még túlságosan igazodik a szocialista gazdaság sajátos foglalkozási viszonyaihoz, a nemzetközi pedig a nálunk gazdaságilag jóval fejlettebb országok, elsősorban az ún. jóléti államok gyakorlatához. Az előadó szerint a legutóbbi népszámlálás már átvette a foglalkoztatáspolitikát új, nemzetközileg ajánlott fogalmait, amit a censzuszoknak a jelent a jövővel összekapcsoló szerepe miatt különösen fontosnak ítél.

Európában az egész életre szóló alkalmazotti munkaviszony visszaszorulóban van, kezdik kiszorítani az új formák. Az Európai Unióban az elmúlt néhány évben lényegében csak részmunkaidős állások keletkeztek. A folyamat hatása, bár lassan, de Magyarországra is elérkezik.

Ez a felismerés érzékelhető a statisztikai fogalomalkotás új törekvéseiben. A ma már nálunk is észlelt jelenségek a legközelebbi népszámlálás során a foglalkoztatottság kategóriáinak alakítói lesznek.

Ezt követően *Hablicsek László* a KSH Népeségtudományi Kutató Intézetének igazgatóhelyettese „Cenzuszok és népességelőreszámítások” című előadásában a népszámlálások és a népességelőreszámítások közötti kapcsolatot ismertette. A demográfiai előrebecslések számára a népszámlálás az alapvető kiindulópont. Bevezetőjében az előadó ismertette a népszámlálásokból kiinduló fontosabb demográfiai előrebecsléseket, úgymint az országos, területi népesség-előreszámítás, a család, háztartás, iskolázottság, gazdasági aktivitás, munkaerő-kínálat előrebecslését.

A népszámlálás nemcsak az új előrebecslések kidolgozásához nyújt nélkülözhetetlen információs bázist, hanem az elkészült előrebecslések ellenőrzésében is alapvető a népszámlálási adatok felhasználása. A magyarországi előreszámítások pontossága valamivel gyengébb az ENSZ-énél. Ebben a hipotézisek megfelelése mellett egyéb tényezők is szerepet játszanak, többek között a népszámlálások eltérése a népesség-továbbvezetésektől. A népszámlálások a legjobb adatokat és a legjobb alkalmat is kínálják arra, hogy számot lehessen vetni a népességfejlődés helyzetével. A 2001. évi népszámlálás legfontosabb következménye a létszámcsökkenés mértékének, tényezőinek ártértékelése, az ártértékelés

szükségessége. Mindez valamivel kedvezőbb távlati létszámperspektívát jelent, mint korábban, és a népességsökkenés megkezdődése óta első ízben merül fel a fogyás hosszú távú megállásának lehetősége.

A népszámlálás előzetes adataiból készült új előreszámítási forgatókönyvek egy többé-kevésbé csökkenő, ám mindenképpen jelentősen öregedő népességet rajzolnak a következő fél évszázadra, mondta zárógondolatként az előadó.

A konferencia záró előadásában, amelynek címe „Az ÁMÖ és a népszámlálás adatainak együttes kezelése” volt, *Czibulka Zoltán*, a KSH főosztályvezetője bevezetőként hangsúlyozta, hogy a statisztikai munka legköltségesebb és legtöbb energiát igénylő szakasza az adatgyűjtés, az összeírás.

A Központi Statisztikai Hivatal egy éven belül két teljes körű felvételt hajtott végre. 2000. április 1-jei eszmei időponttal általános mezőgazdasági összeírásra, 2001. február 1-jei eszmei időponttal pedig népszámlálásra került sor. A közelmúltban végrehajtott összeírások sorában első ízben tartották következetesen szem előtt a két felvétel elemi adatainak összekapcsolhatóságát az előkészítés, az összeírás végrehajtása és az adatok bevitele során. Az előadó ezután rövid történeti áttekintést adott a hagyomá-

nyosan nagy lakossági összeírásokról. A kiegészítést követően létrehozott statisztikai hivatal 1869 és 1870 fordulójára vonatkozó eszmei időponttal hajtott végre első népszámlálását, amelyet napjainkig általában, tízévenkénti gyakorisággal, 13 követett.

A mezőgazdasági termelés adatainak statisztikai célú összegyűjtése 150 éves múltra tekint vissza, az elsőt 1895-ben hajtották végre. Magyarországon napjainkig hat általános mezőgazdasági összeírást végeztek, amelyekből a legutolsó, a 2000. évi, már az uniós csatlakozás jegyében zajlott.

Ezt követően az előadás felvázolta a népszámlálás és az általános mezőgazdasági összeírás adatai összekapcsolásának technikai megoldásait és az abból származó előnyöket. Befejezésül az előadás betekintést adott az adatok együttes értékelésének felteletrendszerébe.

Dr. Herman Sándor zárszavában kiemelte, mennyire fontos, hogy az egyes tudományágak képviselői kommunikáljanak egymással, melyhez ez a fórum kiválóan alkalmas. Jónak ítélte, hogy az előadások írott változata előre megjelent, amit a jövőben is követendőnek javasolt.

Berta Györgyné – Szemes Mária

Helyesbítés. A *Statisztikai Szemle* 2002. évi 10–11. számában *dr. Kovacsics József* cikkében a 991. oldalon levő 2. ábra jegyzetének második bekezdése sorszámai és szövege helyesen a következő:

Országghatárt érintő változások: 6. 1884-ben Pozsony vármegyétől: Darnó, Kiliti, Remete, Kisbodak, Lipót, Püski, Zselyi, valamint 1920-ban a Pozsony vármegyétől Szlovákiához (Csehszlovákiához) csatolt települések itt maradt külterületei, amelyek ma Doborgasziget, Cikolasziget, Sérffenyősziget települések részei; 7. 1918-ban Győr vármegyétől Komárom vármegyéhez, onnan 1920-ban Szlovákiához (Csehszlovákiához): Balony, Csiliznyárad, Csilizpatak, Csilizradvány, Kulcsod, Medve, Szap; 8. 1920-ban Ausztriához Sopron vármegyétől: Ruszt és Kismarton városok, valamint a Felsőpulyai, a Kismartoni, a Nagymartoni és a Soproni járásból 102 település; 9. 1920-ban Ausztriához Moson vármegyétől: a Nezsideri, a Rajkai és a Magyaróvári járás 28 települése; 10. 1947-ben Szlovákiához (Csehszlovákiához): Dunacsún, Horvátjásfalú, Oroszvár.

SZERVEZETI HÍREK – KÖZLEMÉNYEK

A KSH Szervezeti és Működési Szabályzatáról szóló utasítás módosítása. Dr. Mellár Tamás, a Központi Statisztikai Hivatal elnökének 14/2002. (SK 10.) KSH utasítása módosította a KSH Szervezeti és Működési Szabályzatáról szóló 10/2002. (SK 4-5.) utasítást.

Az új elnöki utasítás 2002. december 1-jével lép hatályba és részletesen tartalmazza az új rendelkezéseket, a kiegészítéseket és az érvényüket veszítő korábbi utasításokat.

Látogatás. 2002. október 29. és november 2. között Svante Öberg, a Svéd Statisztikai Hivatal főigazgatója és Inger Eklud, a főigazgatói iroda igazgatónője tett látogatást a Központi Statisztikai Hivatalban. Itt-tartózkodásuk során megbeszéléseket folytattak Mellár Tamással, a Központi Statisztikai Hivatal elnökével, Vukovich Gabriellával és Soós Lőrincsel, a Hivatal elnökhelyettesével, valamint a Hivatal vezető munkatársaival. A vendégek tanulmányozták a Központi Statisztikai Hivatal információs rendszerét, a Hivatal mezőgazdasági, gazdaságstatisztikai adatgyűjtését, illetve személyzeti és tervezési politikáját, és látogatást tettek a KSH Baranya Megyei Igazgatóságán is. 2002. október 30-án a Hivatal Nagytanácstermében S. Öberg előadást tartott a svéd statisztikai rendszerről.

Nemzeti számla szakértők értekezlete. Az OECD 2002. október 8. és 11. között rendezte meg a nemzeti számla szakértők éves értekezletét, amelyre az OECD-tagországokon kívül meghívták a nem tagországok és több ázsiai ország képviselőit is, ezenkívül valamennyi nemzetközi statisztikai szervezet képviseltette magát. A megbeszéléseken a megtakarítások alternatív mérési módszereiről szólva a résztvevők egyetértettek abban, hogy ezek mutatóit a hagyományos mutatók mellett, de azoktól megkülönböztetve kell számítani és közzétenni, hogy ne zavarják az összehasonlítást a nemzetközileg összehasonlítható mutatókkal. A nemzeti számlákban elszámolt szoftverek-

kel kapcsolatban a résztvevők azt javasolják, hogy mind a saját, mind pedig a vásárolt szoftver felhalmozásként kerüljön elszámolásra, amennyiben egy évnél tovább használják. A nem életbiztosítások elszámolásakor a biztosítási veszteségek esetében a várható veszteségek becslését javasolják a ténylegesek elszámolása helyett. Az értekezlet témái között szerepelt továbbá a nemzeti számla adatok továbbítása az OECD adatbázisába, a nemzeti számlák és a vásárlóerő-paritás összehasonlítása, a pénzügyi számlák, a nem tőzsdei részvények elszámolása, a nem visszafizetett hitelek, valamint a repo tranzakciók és a dolgozó részvényopciók számolása. A résztvevők külön ülésen tárgyalták a kelet-európai országok nemzeti számláinak revíziós politikáját. Az értekezleten a Központi Statisztikai Hivatal Bedekovics István főosztályvezető-helyettes képviselte.

Értekezlet a harmonizált fogyasztói árinдексről. Az Eurostat 2002. szeptember 30. és október 2. között Luxembourgban rendezte meg a harmonizált fogyasztói árindekszel foglalkozó tanácskozását, melynek legfontosabb napirendi pontja a minőségi kiigazítás és a mintavétel volt. Az évközi beszámolókat követően elkészült a minőségi kiigazítással foglalkozó munkacsoport végleges jelentése a jelenleg alkalmazott minőségi kiigazítási módszerekről, amelyben a munkacsoport megfogalmazta általános ajánlásait is melyek a következők. Nem szabad a termékcsoportok esetében mindig ugyanazt a módszert alkalmazni, a reprezentativitás kérdése kiemelt fontosságú, kerülni az értékítéleteken alapuló minőségi kiigazítás, valamint általában a hedonikus módszer tekinthető a legjobb viszonyítási alapnak. A megbeszélésen ismertették a különböző munkacsoportok kutatási eredményeit, illetve javaslatait is. A Központi Statisztikai Hivatal Szabó Éva osztályvezető és Józsa Balázs foglalkozó képviselte az értekezleten.

Nemzetközi input-output konferencia. 2002. október 8. és 17. között rendezték Montrealban a

XIV. Nemzetközi input-output konferenciát. A résztvevők két nagy témakörben tartottak előadásokat: az ÁKM felhasználása modellezésre, előrejelzésre és tervezésre, illetve az ÁKM, illetve a Forrás és Felhasználás táblák összeállítása. A konferencián kiemelt figyelemmel kezelték az ÁKM-mel szemben támasztott követelmények és a gyakorlati megvalósíthatóság kérdését. Több előadás foglalkozott az ESA'95 és a nemzeti gyakorlat kapcsolatának elemzésével. Az EU-csatlakozásra váró országok előadói többnyire az 1998. évi Forrás és Felhasználás táblák összeállításának problémáit, valamint az azok megoldására kidolgozott módszereket ismertették. A konferencián magyar részről *Forgon Mária*, a KSH osztályvezetője és *Kovácsné Wieszt Edit*, a KSH vezető tanácsosa vett részt. *Forgon Mária* „Input-output táblák továbbfejlesztése Magyarországon” címmel tartott előadást, melyben a magyar Forrás és Felhasználás táblák különböző módszerekkel való összeállításáról számolt be.

Környezetstatisztika és környezeti számlákkal foglalkozó munkacsoport-értekezlet. 2002. október 1. és 3. között, Luxembourgban együttes ülést tartott az Eurostat környezetstatisztikai és környezeti számlákkal foglalkozó munkacsoportja. Az ülés résztvevőinek feladata az volt, hogy áttekintsék a közösségi környezetstatisztika és a környezeti számlák fejlesztésében, valamint a fejlesztési célkitűzések megvalósításában elért eredményeket, az előrehaladást lassító nehézségeket, illetve áttekintsék a következő esztendő kiemelt tennivalóit. A tanácskozáson többek között megvitatották a 2002. évi közös OECD–Eurostat környezeti hulladékgyűjtés eredményeit, a környezeti szatellit számlák kialakításának és a környezeti számlák európai stratégiájának kérdéseit. Az értekezleten magyar részről *Németh Ferenc*, a Központi Statisztikai Hivatal főosztályvezető-helyettese vett részt.

Földhasználati statisztikai munkacsoportülés. Az Eurostat 2002. október 12-én tartotta a Földhasználati és földfelszín-borítottsági felvétellel foglalkozó (Land Use and Cover Survey – LUCAS) ülését Luxembourgban. A megbeszélésen megállapították, hogy az LUCAS-felvételt az EU valamennyi tagállamában végrehajtották. Beszámoltak arról, hogy három tagjelölt ország (Észtország, Szlovénia és Magyarország) kapcsolódott be az összeírásba. A felvétel első fázisát mindhárom ország teljesítette. Az értekezleten áttekintették a felvételekkel kapcsolatos tapasztalatokat, problémákat. A megbeszélésen a Központi Statisztikai Hivatalt *Laczkó Sándorné* főosztályvezető képviselte. Előadásában bemutatta a

LUCAS-felvétellel kapcsolatos magyar előkészítő munkát, az összeíró-hálózat kialakítását, az összeírók oktatását és az alkalmazott kommunikációs eszközöket.

Eurostat-értekezlet. 2002. szeptember 25. és 27. között Eurostat értekezletet tartottak Luxembourgban a Structural Business Statistics (Vállalkozások Szerkezeti Statisztikája – SBS) témájában. A megbeszélés főbb témái az SBS előírás teljesítése, az adatok minősége és a másodlagos bizalmas adatkezelés voltak. Az értekezleten az Eurostat képviselői ismertették az SBS előírás teljesítésével kapcsolatos tapasztalatokat a tagállamokban és a jelölt országokban. A résztvevők többek között megvitatották az ún. felhasznált statisztikai egységek (enterprise-KAU) kérdését, illetve az OECD–Eurostat együttműködést az éves szerkezeti statisztikában, melynek célja, hogy csökkentsék a nemzeti statisztikai hivatalok terheit. A tanácskozáson bemutatták a másodlagos bizalmas adatkezelést biztosító szoftvert. Az értekezleten a Központi Statisztikai Hivatalt *Komlósy Enikő*, a KSH osztályvezetője és *Farkas György*, a KSH osztályvezetője képviselte.

Oktatási statisztikai munkaértekezlet. Az Eurostat 2002. szeptember 22. és 26. között tartották a PHARE-országok részére szervezett oktatási statisztikai munkaértekezlet 5. ülését Bukarestben. A megbeszélésen több nemzetközi, oktatással foglalkozó szervezet képviselője is részt vett. Az értekezlet fő témái a pénzügyi és személyi oktatástatisztikai kérdőívvel kapcsolatos megállapítások voltak. A megbeszélésen a Központi Statisztikai Hivatal részéről *Janák Katalin*, a KSH osztályvezetője és *Olbrich Anikó*, a KSH fogalmazója vett részt.

Eurostat munkacsoport-értekezlet. 2002. szeptember 19. és 20. között tartották a benchmarking és innovációs statisztikai munkacsoport értekezletét Luxembourgban. A résztvevők megvitatották a benchmarkinggal kapcsolatos feladatokat, valamint az adatok minőségével és a módszertannal kapcsolatos problémákat, az adatok elérhetőségével és a nemzetközi összehasonlíthatósággal összefüggő kérdéseket. A nem tagországok képviselői ismertették az indikátorok használata közben felmerült nehézségeket. Az értekezleten külön napirendi pont keretében foglalkoztak a tudomány és a technológia statisztikai jogi hátterre és az innovációstatisztikával kapcsolatos tapasztalatokkal és nehézségekkel. A tanácskozáson a Központi Statisztikai Hivatalt *Szunyogh Zsuzsanna*, a KSH vezető főtanácsosa és *Csereháti Zoltán*, a KSH fogalmazója képviselte.

A Műhelytanulmányok című sorozat 1. füzetében a Népeségstudományi Kutató Intézet az „Életünk fordulópontjai” című követéses módszerű demográfiai és társadalmi panelfelvétel első eredményeit adja közre. A kutatás célja egy olyan adatrendszer létrehozása, amelyből kifejezhető a demográfiai magatartásban végbemenő változások. A kiadvány gyorsjelentés jellegű, az első feldolgozások nyomán született írásokat tartalmazza. A tanulmányok a következők:

Spéder Zsolt: Röviden a mintáról;

Pongrácz Tiborné – Spéder Zsolt: Párkapcsolatok az ezredfordulón;

Gödri Irén: Elvárások és a kapcsolat minőségének néhány mutatója házasságoknál és élettársaknál;

Kamarás Ferenc: Gyermekvállalás;

Dobossy Júlia – S. Molnár Edit – Virágh Eszter: Öregedés – nyugdíjba lépés, nyugdíjas lét – öregkor;

Spéder Zsolt: Generációk és élethelyzetek: háztartások közötti segítő kapcsolatok;

Spéder Zsolt: Szegénység: szocio-ökonómiai jegyek és demográfiai tényezők;

Kapitány Balázs: A cigányság életkörülményei;

Kapitány Balázs: Általános értékek és attitűdök.

(Spéder Zsolt: (szerk.) Demográfiai folyamatok és társadalmi környezet. Gyorsjelentés. Életünk fordulópontjai. Műhelytanulmányok 1. Népeségstudományi Kutató Intézet. Budapest. 2002. 150 old.)

Az Idegenforgalmi statisztikai évkönyv című adatgyűjtemény szöveges bevezetője röviden összefoglalja a határforgalom helyzetét és 2001. évi

legfontosabb jellemzőit. Tájékoztat az idegenforgalom helyéről a fizetési mérlegben és a foglalkoztatásban; beszámol a kereskedelmi szálláshelyek kapacitásáról, vendégforgalmáról, bevételeiről, a magán szálláshelyekről, és az utazásszervezésről. A kötet gazdag táblaanyagot tartalmaz. A kiadványt Módszertani megjegyzések és kérdőívek teszik teljessé. A táblák és fogalmak szövege angol nyelven is olvasható.

(Idegenforgalmi és statisztikai évkönyv 2001. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 2002. 262 old.)

A Mezőkövesd és környéke I-II. című monográfia, a KSH Levéltárának kiadványa, elsősorban a népességi viszonyok alakulásának bemutatására törekszik.

A monográfia általános áttekintést nyújt Mezőkövesd városról és környékéről, bemutatva a tájat jellemző természet- és gazdaságföldrajzi adottságokat, a fontosabb történeti előzményeket. Részletesen foglalkozik a térségnek az állami közigazgatásban elfoglalt helyével, annak változásaival, szervezeti formáival, a települések jogállásával stb. Mindezt kiegészíti a kevésbé ismert egyházszerkezeti helyek történetének és jelenlegi helyzetének bemutatása.

(Dr. Kápolnai Iván: Mezőkövesd és környéke I-II. Népességi és gazdasági-társadalmi viszonyok a 20. század végéig. Központi Statisztikai Hivatal Levéltára, Budapest, 2002. 312 + 867 old.)

STATISZTIKAI IRODALMI FIGYELŐ

KÜLFÖLDI STATISZTIKAI IRODALOM

A STATISZTIKA ÁLTALÁNOS ELMÉLETE ÉS MÓDSZERTANA

ATROSTIC, B. K. – BATES, N. – BURT, G. –
SILBERSTEIN, A.:

NEMVÁLASZOLÁS AZ EGYESÜLT ÁLLAMOK HIVATALOS LAKOSSÁGI FELVÉTELEIBEN

(Nonresponse in U.S. government household surveys:
consistent measures, recent trends, and new insights.) –
Journal of Official Statistics, 2001. 2. sz. 209–226. p.

A nemválaszolás mértéke a felhasználók számára információit jelent a publikált adatok minőségéről. A felvételeket végrehajtók számára pedig jelzi a jövőbeli tennivalók irányát: hogyan javítsák a felvételtechnikát. A meghíúsulások részben a felvételek sajátosságaitól függenek (bonyolultság, időigény stb.), de van sok közös tényező is. Ezért hasznos különböző felvételek összehasonlító elemzésére alkalmas statisztikákat készíteni.

A tanulmány hat nagy amerikai kormányzati felvételt vizsgál a nemválaszolás méréséhez készített összehasonlító mérőszámok segítségével. A szakirodalom tanúsága szerint az Egyesült Államokban nagy igény van az ilyen statisztikák összehasonlító elemzésére.

A vizsgált hat felvétel a következő:

- folyamatos lakossági felvétel (Current Population Survey – CPS),
- fogyasztási kiadások (Consumer Expenditure – CE),
- az ahhoz kapcsolódó napló és negyedévenkénti felvétel (Consumer Expenditure Diary – CED és Consumer Expenditure Quarterly – CEQ),
- egészségügyi felvétel (National Health Interview Survey – NHIS),
- bűncselekmények áldozatainak vizsgálata (National Crime Victimization Survey – NCVS),

– jövedelmek és juttatások felvétele (Survey of Income and Programme Participation – SIPP).

E nagy, folyamatos felvételeket a Census Bureau (CB) végzi. Az első interjú előzetes felmérés után mindig személyesen történik. Bár a cél adatokat gyűjteni a háztartás minden tagjáról, a (proxy) válaszok elfogadhatók a család megfelelő korú kompetens tagjától is.

A felvételek sok szempontból különbözők: más a témájuk, terjedelmük, gyakoriságuk, időigényük, a látogatások (hullámok) száma, az elköltöző háztartások esetleges követése, a második és a további kikérdezések módja (például telefon) stb. A tanulmány ismerteti a felvételek legfontosabb jellemzőit.

A felvételekhez szükséges idő tíz perc és másfél óra között szóródik. Az első személyes interjú több esetben követik telefonos megkérdezések. A felvételek különbözősége miatt a közlésre kerülő éves nemválaszolási arányok nem hasonlíthatók össze. Mind a hat felvételben közös viszont, hogy a megkérdezés személyesen történik, ezért ezek az adatok összehasonlíthatók, a felvétel módszere nem okozhat eltérést.

A meghíúsulások okait négy, általánosan használt kategória szerint különböztetik meg: megtagadás, nincsenek otthon, átmenetileg távol vannak, egyéb. (Ez utóbbiba tartoznak a kódolási hibák is.) E szokásos besorolás a mintavételi kerethez tartozó egységek száma alapján történik a feldolgozás során kellően ellenőrzött kódok alapján.

Az első alkalommal használt válaszolási és nemválaszolási arányok megfelelnek az AAPOR (American Association for Public Opinion Research)

Megjegyzés. A *Statisztikai Irodalmi Figyelő* rovatot a Központi Statisztikai Hivatal Könyvtár és Dokumentációs Szolgálat állítja össze. A rovat minden hónapban *Külföldi Statisztikai Irodalom* fejezetet (külföldi statisztikai és demográfiai könyvek és cikkek ismertetését *Rettich Béla* szerkesztésében), páratlan hónapban *Bibliográfiát* (a könyveket az MSZ 3423/2–84, az időszaki kiadványokat az MSZ 3424/2–82 szabvány szerinti feldolgozásban), páros hónapokban *Külföldi folyóiratszemlét* tartalmaz.

által javasolt standard meghatározásoknak. A tanulmányból kitűnik, hogy az említett kategóriákba a megfigyelésre kijelölt egységek nagyon részletes elemzés után kerülnek besorolásra.

A kezdeti nemválaszolási arányok 1990 és 1999 között láthatóan emelkedtek. Az évek során szinte mindegyik felvételnél sor került a kérdőívek módosítására, illetve voltak más fejlesztések is. Más országokban is hasonló tendenciák voltak megfigyelhetők.

Az első alkalommal tapasztalt megtagadások aránya kifejezetten nőtt az 1990-es évek során. Négy felvételnél az összes meghíúsulás több mint 50 százalékát (52–79%) tette ki a megtagadás. A meghíúsulások között jelentős még a „nincsenek otthon” aránya, ami nagyban függ a felvétel végrehajtásához rendelkezésre álló időtől. A CPS és az NCVS esetében az otthon nem levők aránya körülbelül 40 százalék, ugyanannyi, mint a megtagadóké, mivel ezeknél a felvételt rövid idő alatt kell végrehajtani.

Panelfelvételekben a háztartásokat több alkalommal kell felkeresni, s így időről időre változnak az induláskor tapasztalt nemválaszolási arányok. Általános tapasztalat, hogy a nemválaszolás, különösen a megtagadás az egész mintát illetően növekszik.

A továbbiakban a tanulmány a három panelfelvétel (CPS, CEQ és NCVS) adatait ismerteti. A három felvételben a nemválaszolás különböző struktúrái jól példázják az eltérő módszertani részleteket. A bemutatott panel nemválaszolási arányok kumulált adatok, a kiválasztott panel hullámaint követik. Mind a három felvételhez párhuzamosan havonkénti paneleket képeztek. 1993 júniusától 1994 májusáig összesen 12 panelt vizsgáltak meg a CEQ esetében. Az NCVS 12 panelje az 1994. januártól decemberig tartó időszakot fedte le, és 1997 decemberében végződött. A CPS-ből az 1997. januártól szeptemberig tartó kilenc panelt vizsgálták, ami 1998. decemberben fejeződött be.

A három felvétel különböző jellegzetességeket mutat. A CEQ és az NCVS esetében kezdetben valóban növekedett a megtagadási arány, de később kiegyenlítődték. A CPS-ben a különböző komponensek hatására sajátos „minta” alakult ki. A meghíúsulások szerkezetét több tényező alakítja: a megtagadások, a távollét, felvétel-technika és a megkérdezés módszere, valamint a panel összetételének változása.

A megtagadási arány a következő: mindhárom felvételben az induláskor volt a legtöbb megtagadás. Ez a CPS esetében azonban nem növekedett a további hullámok során, mert több esetben előfordult, hogy a megtagadók később mégiscsak válaszoltak a kérdésekre. Így ennél a felvételnél a második hullá-

lamban volt a legalacsonyabb a megtagadási arány, ami aztán lassan növekedett. (A második felkéréskor sikerült számos megtagadót közreműködésre bírni.) A nincs otthon válasz okozta meghíúsulás függ a felvétel végrehajtásához rendelkezésre álló időtől. Így CEQ esetében ez önmagában nem jelentős, míg a másik két felvételnél ez az arány nagyobb, de csökkenő folyamatot mutat.

A panelfelvételek viszonylag hosszú ideje alatt sok változás következhet be a terepmunka, vagy általában a felvétel végrehajtásának körülményeiben. Összehasonlítható, elemezhető információk nem állnak rendelkezésre. A CEQ végrehajtása minden hullámban személyesen történik. A másik két felvétel a kapcsolat felvétele után telefonon folytatódik. Nehéz határozottan állást foglalni, de úgy tűnik, hogy amikor a telefoninterjúkat az összeírók otthonról végzik, akkor a személyes kapcsolattartásnak lehetnek előnyei.

A panel összetétele a CPS esetében változhat érzékelhetően, mivel az első négyhavi megkérdezés után nyolc hónap szünet következik, majd újabb négyhavi lekérdezés. Így a CPS-nél az 5. hullámnak sok, az elsőhöz hasonló jellegzetessége van.

A válaszolási arány növelése a felvételt végzők egyik legfontosabb feladata. Ehhez mindenekelőtt jól kell dokumentálni az okokat, tendenciákat. Különböző, főként ismétlődő felvételek esetében, az adatok összehasonlító elemzése különös figyelmet igényel a kultúrközösségekből adódó nehézségek miatt.

Összefoglalva a szerzők megállapítják, hogy a nemválaszolás tízéves trendje mind a hat felvétel esetében növekvő volt, ami azt sugallja, hogy közös tényezők hatásával kell számolni. E viszonylag hosszú idő alatt adódtak figyelmet, tanulmányozást érdemlő hullámmzások is. Fontos tanulság, hogy a meghíúsulások összetevőinek relatív súlya megváltozott. A legjelentősebb tétel a megtagadás volt, viszont a „nincsenek otthon” aránya mutatta a legnagyobb növekedést. A kapcsolatteremtés nehézségei az évtized második felében fokozódtak. A terepmunka során figyelmet kell fordítani az okok feltárására, valamint a panelfelvételeknél a struktúra lehetséges állandóságára az elemzések megkönnyítése érdekében.

A longitudinális SIPP-felvételeknél a nemválaszolás, az elköltözők nyomon követése miatt külön elemzést igényel. Kívánatos, hogy a felvételeket végző statisztikai szervezetek rendszeresen tegyenek közzé részletes összehasonlítható adatokat a meghíúsulásokról.

(Ism.: *Marton Ádám*)

KELLER, W.:

A NEMZETKÖZI TECHNOLÓGIAI DIFFÚZIÓ
FÖLDRAJZI JELLEMZŐINEK VIZSGÁLATA

(Geographic localization of international technology diffusion. – *The American Economic Review*, 2002. 1. sz. 120–142. p.)

A tanulmány a műszaki ismeretek, különösen a korszerű technológiai eljárások világméretű elterjedésének földrajzi összefüggéseit vizsgálja az 1970 és 1995 közötti időszakban. Az ismeretek lokalizált, illetve globális kiegyenlítődésének folyamata jellemezhető a városok, régiók, illetve országok gazdasági fejlettségében mutatkozó eltérések alapján, és ilyen elemzések során a földrajzi (távolsági) mértékek is szerepet kapnak. A hosszú statisztikai adatSOROKRA épített vizsgálatok arra is választ adnak, hogy a színvonal eltérései alapján milyen kilátásai lehetnek az elmaradottabb régiók, országok felzárkózásának.

A műszaki ismeretek globális elterjedésének új lehetőségei nyílnak a nemzetközi kereskedelem, a gazdasági integráció, a fejlett távközlés, és különösen a gyorsan fejlődő internetezés révén. Földrajzilag is meghatározott körben alkalmazzák a feltárt, világszerte elérhető új technológiai eredményeket, és ez a diffúzió nagy mértékben függ az ehhez szükséges fizikai, valamint emberi tőke (országanként eltérő) beruházási feltételeitől.

A tanulmány a gyakran vizsgált gazdasági feltételeket kiegészíti a földrajzi távolság szerepének elemzésével.

A távlati gazdaságpolitika hatékonysága azonban nem kizárólag ilyen földrajzi tényezőktől függ, szerepe van például a technológiai fejlődést ösztönző támogatási rendszernek is, amely többek között elősegítheti a technológiák nemzetközi áramlását. A különböző gazdaságpolitikák akkor vezetnek az országok differenciálódáshoz, ha az új ismeretek elérhetősége, illetve alkalmazásba vétele nem korlátlan, vagyis, ha a nemzeti politikák eltérései egyben a hatékonyság javításában is eltérő eredményre vezetnek. A szerző kiemeli, hogy a nagy költségekkel elért műszaki eredmények nem tekinthetők közjavaknak, azonban globális elterjedésük lehetőségei a korábbiaknál kedvezőbbek.

A technológiai színvonal eltérései alapján fejlődik a nemzetközi áruforgalom, érvényesülnek a komparatív előnyök. Vizsgálatra érdemes, hogy a földrajzi hatások miként hatnak a technológiai diffúzióra. Számszerűsíthetők azok a szisztematikus változások, amelyek a termelési függvényben, valamint a komparatív előnyökben érvényesülnek a földrajzi helyzettől függően, és az is, hogy ez miként mutat-

kozik meg a különböző elhelyezkedésű országok külkereskedelmében. A szerző hivatkozik a *Grossman* és *Helpman* által javasolt modellre, amely a nemzetközi kereskedelem és a komparatív előny dinamikus elemzésére alkalmas.

A modellalkotás a bruttó hozzáadott értékre és a feldolgozóipar 12 ágazatának kutatási fejlesztési ráfordításaira vonatkozó adatokat az 1970 és 1995 közötti időszakra alkalmazza, az OECD STAN adatbázisa alapján. A vizsgált 14 ország első csoportja a francia, a német, a japán, a brit gazdaság és az Egyesült Államok adatait, a második az ausztrál, a kanadai, a dán, a finn, az olasz, a holland, a norvég, a spanyol és a svéd gazdaságét tartalmazza. A földrajzi tényezőket is tartalmazó makrogazdasági vizsgálat kapcsolatot keres az első csoportba tartozó 5 fejlett ország termelékenységi mutatóinak alakulása és a technológiát átadó, illetve átvevő ország közötti (két végponttal mért) földrajzi távolságok között.

A cikk hivatkozik azokra a korábbi vizsgálatokra, amelyek a szabadalmak alkalmazásának földrajzi vonatkozásaira irányultak, és kiemeli, hogy például az Egyesült Államokban a lokális hatások erősebbek, mint a nagyobb földrajzi kört érintő (például globális) ismeretátvételek. Más országokra is jellemző, hogy a hazai szabadalmakat nagyobb számban veszik át, mint a külföldieket.

A szerző – a más diffúziós vizsgálatokra jellemző „belföldi-külföldi” elhatárolástól eltérően – a termelékenységi adatok elemzését az ismereteket átadó és az átvevő közötti földrajzi távolságokra építi. A tágan értelmezett technológiai diffúzió ugyanis nem korlátozódik a belföldi és (összevontan szemlélve) külföldi szabadalmak hatásaira. Kimutatható, hogy a két ország közötti földrajzi távolság hatása is erőteljesen érvényesül.

A vizsgálat azokra a földrajzi hatásokra irányul, amelyek a század utolsó negyedében az egyes ipari ágazatok technológiai ismereteinek az 5 vezető országból a második csoportba tartozó 9 fejlett országba irányuló áramlásában érvényesültek.

Ágazatonként változó a kutatási-fejlesztési (K+F) eredmények nemzetközi áramlásának a hatékonyság növekedésére gyakorolt hatása. A feldolgozóipar összes K+F ráfordításainak mintegy 83 százaléka összpontosít a vegyipar, a gépipar, az elektronikai ipar és a járműipar technológiáira. Ez a négy ágazat a nemzeti műszaki fejlődés irányzataiban is jelentős szerepet kap, ösztönző hatással vannak más ipari kutatási-fejlesztési tevékenységekre, valamint más ágazatok termelékenységének növekedésére is.

A szerző a technológiai ismeretek állományát a kutatási-fejlesztési ráfordítások évenként halmozódó összegeire építve az ún. folyamatos leltározás mód-

szerével (Perpetual Inventory Method – PIM) határozta meg. Országoként eltérően alakult a technológiai ismeretek növekedési üteme 1970 és 1995 között.

Az ismeretek feltételezett 10 éves teljes elavulási ciklusa alapján a PIM-módszer szabályai szerint a modell az egyes évek K+F ráfordításainak aktuális értékét évente 10 százalékkal csökkenteti. Az ismeretállomány értékének növekedési üteme szóródik az országok első csoportjában, az Egyesült Államokban átlagosan évi 5,4 százalék volt, és 3,1 százalék a brit, 6,3 százalék a francia, 8,7 százalék a japán és 10,2 százalék a német gazdaságban (vásárlóerő-paritáson, 1990. évi dollárfolyamokon összehasonlítva).

Az országok második csoportjában az ausztrál (évi 5,1 százalék) és a holland (4,9%) gazdaság ismeretbővülésének átlagos üteme elmaradt például az olasz (évi 9,8 százalék), a spanyol (9,4%) és a finn (8,9%) gazdaságtól. Az átlagos ütemhez közeli a norvég (évi 7,2 százalék) a dán (7,5%) és a kanadai (7,7%) gazdaság technológiai ismereteinek bővülése.

A feldolgozóipar ágazatai szerint vizsgálva, az ismeretek állományának átlagos növekedése a gépek és gépi berendezések gyártásában (évi 8,9 százalék) a leggyorsabb és papírparban (5,6%), valamint a nem fém anyagok feldolgozásában (5,6%) a legviszafogottabb. A vegyiparra évi 7,9 százalékos, a villamos termékek gyártására évi 7,7 százalékos, a járművek gyártására évi 7,3 százalékos ismeretnövekedési ütem jellemző.

A javasolt modell a vizsgált 14 ország közötti mértékadó távolságot a fővárosok földrajzi helyzete alapján veszi figyelembe.

A szerző áttekinti a modellben számszerűsített többtényezős termelékenység (Total Factor Productivity – TFP) vizsgálati módszereit, azzal a céllal, hogy a termelékenység alakulása országok (c), ipari ágazatok (i) és a vizsgált időszakok (t) szerint tagolt indexekkel legyen kifejezhető. A cikk TFP indexét a *Caves* és szerzőtársai által kidolgozott módszerrel határozza meg.

Az termelékenység indexe (F) arányos az egyes termelők hozzáadott értékével (Z), fordítottan arányos a munkaráfördítással (L), és a tőkeráfördítással (K). Egy meghatározott ország termelékenységi indexében relatív viszonyszámok szerepelnek, vagyis mind a három számítási tényezőre olyan hányados, amely számlálója az országok és ágazataik adata a megfigyelt időpontokban, a nevezője pedig a megfigyelt kör egészének átlagos adata. A tranzitív jellegű alapösszefüggéssel kapott eredmények nem függenek attól, hogy az indexszámításban melyik országot választják bázisként.

A modell a mutatók logaritmikus alakjára épül, ezzel egyszerűsíti a számításokat, arra is tekintettel, hogy a nevezőben levő két számítási tényező (a munka és a tőke) kitevőit a munkaráfördítés aránya határozza meg. A szerző szerint azért a termelési költségekre épül az indexszámítás, mert ez robusztusabb, mint a jövedelmek alapján végzett megfigyelés.

A megfigyelt feldolgozóipari ágazatok TFP-je szóródik mind az egyes országokon belül, mind nemzetközi összehasonlításban, az alkalmazott technológiák heterogén jellegének hatására, bár ez a szóródás a vizsgált 25 éves időszakban csökkenő tendenciájú. A szerző a konvergenciát a legnagyobb és a legkisebb termelékenyséű 3-3 feldolgozóipari ágazat mutatói alapján határozza meg.

A cikk eredményei arra utalnak, hogy az Egyesült Államok termelékenységi szintjéhez fokozatosan felzárkózik a második csoportba sorolt 9 ország, és ez a folyamat különösen 1970 és 1990 között gyorsult fel. Az 1970–1995. időszakban csökkentek a termelékenységi különbségek az említett 9 ország között is.

A tanulmány bemutatja a TFP földrajzi tényezővel kiegészített alapegyenletét, amelyben az országok meghatározott időszakban előállított hozzáadott értékeit viszonyítják a munka és a tőke súlyozott felhasználásához, és ezen belül az ismeretvagyon nagyságához is. A termelékenység számításának logaritmikus alakja ($\ln F$) a következő tényezőket veszi figyelembe:

- az első (abszolút) tag: az egyes országok (c) és ágazataik (i) szerinti paraméter (α_{ci});
- a második (abszolút) tag: az időbeli változásokat (t) érvényesítő paraméter (α_t);
- a harmadik (kéttagú kifejezést tartalmazó) tag együttthatója (β) érvényesíti az adott országok, ágazatok és időszakok (cit) felhalmozott kutatási-fejlesztési tőkéjének (S) szerepét, és ehhez (exponenciális összefüggéssel és további két (γ és δ paraméterrel) járulnak az átható országoktól mért földrajzi távolságok (D);
- a negyedik tag (ε) fejezi ki a becslések hibáját.

A „földrajzi” vonatkozású, a kumulált kutatási-fejlesztési kiadásokra, valamint a földrajzi távolságokra vonatkozó adatsorokra épített modell a következő. A távolság (cg) indexe azt jelzi, hogy a vizsgált (c) és az 5 legfejlettebb átható (g) ország földrajzi helyzete szerepel a kitevőben):

$$\ln F_{cit} = \alpha_{ci} + \alpha_t + \beta \ln \left[S_{cit} + \gamma \left(\sum_{g \in GS} S_{git} e^{-\delta D_{cg}} \right) \right] + \varepsilon_{cit}; \forall c, i, t$$

Az exponenciális modell alapváltozata alkalmas arra, hogy a nemzetközi statisztikai adatbázisok em-

pirikus adatai alapján az említett 4 paraméterre becslések készüljenek.

A modell alapösszefüggésének az a feltételezése, hogy

- a termelékenységi indexet növeli, ha az átható ország (g) K+F kiadásai az egyes ágazatokban, illetve időszakokban nagyobbak (S),
- csökkenti az indexet az átható és az átvevő ország közötti földrajzi távolsággal (D).

A modellből adódik a rugalmasság, amely kifejezi, hogy a K+F kiadások (S) relatív változásának hatására milyen ütemben változik a termelékenység (F).

A földrajzi távolság hatását kifejező paraméter az átható és átvevő országban mutatózó folyamatok közötti kapcsolat szorosságára enged következtetni. A modell harmadik tagjának kitevőjében negatív előjelű kéttényezős szorzatban szerepel ez a (δ) együttható: a becslést paraméter megszorozva a mértékadó földrajzi távolsággal (D).

A tanulmány három „közelségi” kategóriát alkalmaz a vizsgálatok egyszerűsítésére: az elsőbe a szomszédos, a másodikba az egy földrészen fekvő, a harmadikba pedig az eltérő földrészekben levő országok tartoznak. A szerző a modellválasztáskor és az eredmények értékelésekor az AIC (Akaike Information Criterion) mutatót használta.

Más kutatók eredményeivel összhangban van a rugalmassági együttható (0,078), amely pozitív termelékenységnövelő hatást mutat ki a kutatási-fejlesztési kiadások felmért adatai alapján.

A kutatások igazolták, hogy a más országokban megvalósult új technológiáknak pozitív hatása van a fogadó országok termelékenységére. A kitevőben levő, a távolsággal (D) összeszorított együttható paramétere pozitív előjelű, és mivel a szorzat a modellben negatív előjellel szerepel: $(-1,005 \times D)$, a két ország közötti távolság növekedése határozottan mérsékli a külföldön elért technológiai eredmények belföldi termelékenységi hatását.

Az 5 legfejlettebb ország együttes hatása mellett a szerző országoként külön is vizsgálja a termelékenységi hatást a második csoport 9 országára. Az 5 ország átlagához képest a brit technológiai eredmények hatása a fogadó országokra kisebb, az Egyesült Államokból és a Németországból átvett ismereteké nagyobb. A technológiai diffúzió említett paramétere a legerősebb hatást a szomszédos országok kapcsolatában jelzik, leggyengébbet pedig (mint várható) a távoli földrészekében.

A cikk a „felezési távolság” fogalmát olyan földrajzi távolsággal határozza meg, amelyet elérve csak az eredeti technológiai ismeretek hatásainak a fele érhető el. Alaphelyzetben mintegy 169 kilométer

ez a felezési távolság. A modellszámítás eredményeivel meghatározható, hogy a külföldi K+F ráfordítások egységére mekkora termelékenységjavulás jut a fogadó országban.

A cikk, a modellezés kiinduló paramétereit ki egészítve, más feltételezéseket is vizsgál. Ilyen változat például a feldolgozóipar 12 ágazatának két csoportra tagolása, az egyikbe a 4 technológia-intenzív ágazat, a másikba a kisebb kutatási-fejlesztési ráfordítást igénylők tartoznak. A TFP modellje – a bruttó hozzáadott érték helyett – az egyes országok és ágazataik kibocsátásával is összevetheti a munka és a tőke ráfordításait.

Az „ismeretvagyon” alakulásának (évi 10 százalékos értékcsökkenéssel számoló) alapváltozata helyett azt is feltételezhetjük, hogy a kutatás-fejlesztés elért eredményei nem avulnak el, vagyis 0 százalékos felhalmozott vagyon csökkenése. Az alapváltozatot a felhasznált munka és tőke kiigazítását alkalmazza, egy újabb változat az eredeti éves adatokkal (kiigazítás nélkül) számol. Feltehető továbbá, hogy egy meghatározott időszakban teljesített ráfordítás termelékenységet növelő hatásai csak bizonyos késleltetéssel mutatkoznak más országokban. A paraméterek érzékenységének vizsgálatában erre az időeltolódásra 2 évet vettek figyelembe. A teljes 25 éves időszak helyett több periódus sajátos paramétereit is becsülhetők, a szerző az érzékenység vizsgálataira például az 1970–1983. időszakot választotta.

A technológiai diffúzióban jelentősége van annak, hogy az átható és a fogadó országban milyen nyelven beszélnek. Az alapváltozat exponenciális modelljét ennek megfelelően olyan paraméterrel egészítették ki, amely egyrészt az angol nyelv azonoságát érvényesíti a brit, a kanadai, az ausztrál gazdaságban és az Egyesült Államokban, másrészt (statisztikai adatokra építve) számszerűsíti az ország lakosainak az átható ország nyelvén (angolul, németül, franciául) beszélő részének százalékos arányát.

Az alapváltozat egyetlen időszakra vizsgálja a termelékenység és a nemzetközi ismeretáramlás összefüggéseit. A szerző a paraméterbecslések során a megfigyelt 25 évet felbontotta az 1970–1982 és 1983–1995 időszakokra, és 4 időszakra tagolt modellváltozat is készült. Mindezek a dinamikai vizsgálatok igazolják, hogy a diffúziók helyhez kötöttsége az idők folyamán csökkent, mind távolabbi régiók hasznosítják a más országokban elért technológiai eredményeket a TFP növelésére. Ezt a dinamikai hatást a már említett, a kisebb kutatást igénylő ágazati csoportra külön is vizsgálták és kombinálták a 2 éves késleltetés változatával is.

A két időszak összehasonlítása a 9 fogadó ország szerint annak mérésére is lehetőséget ad, hogy

az 5 áradó országban a kutatás-fejlesztés 5×1 dollárnyi kiadása (egyenértékesre átszámítva és adott földrajzi viszonyok mellett) mekkora hazai K+F ráfordítást képes helyettesíteni az átvevő 9 országban.

Mindent egybevetve a szerző arra a következtetésre jut, hogy a globálissá váló technológiai forgalom mellett is megmarad a földrajzi távolságok szerepe a diffúziós folyamatokban. Az országok összefüggő csoportjára (regionális klaszterként) a technológiák nemzetközi átadásában, átvételében hasonló hatások jellemzők, például a termelékenység alakulásában.

(Ism.: *Nádudvari Zoltán*)

O'ROURKE, K. H.:

GLOBALIZÁCIÓ ÉS EGYENLŐTLENSÉG

(Globalization and inequality: Historical trends.) – *Aussenwirtschaft*, 2002. 1. sz. 65–101. p.

A cikk a Világbank 2001 májusában tartott fejlesztési konferenciáján elhangzott előadás szerkesztett változata. A globalizációt a kereskedelem, a vándorlás és a tőkeáramlás oldaláról vizsgálja a szerző. Egyaránt kitér az egyenlőtlenség országon belüli és országok közötti megnyilvánulására, az egyes állampolgárok ugyanis az utóbbi kettő együttes alakulását érzékelik. A globalizáció elméleti megközelítése során a szerző rámutat annak a körülményektől függően eltérő módon jelentkező hatására. Befolyásolja a termelési tényezőknek az egyes országokban eleve eltérő árára és az árkereskedelemmel párhuzamosan lejátszódó, vagy éppen elmaradó munkaerő-vándorlás. A tőkeáramlás hatása eltérő lehet a termelési tényezőknek az adott országban tapasztalt kiegészítő vagy helyettesítő jellegétől, a termelési tényezők árának jövedelemre gyakorolt hatása függ e tényezőknek az egyes állampolgárok közötti megoszlásától. Végül soron mindezekre a kérdésekre csak empirikus vizsgálat adhat választ.

A világgazdaság globalizációja már a XIX. század végén megkezdődött, és az I. világháborúig jelentősen előrehaladt. Ebben meghatározó tényező volt a gőzhajó és a vasút megjelenésének a szállítási költségeket számottevően csökkentő hatása. A folyamat a két világháború között megtorpant, majd 1945 után újra nekilendült. Ebben újra technikai tényezők játszottak szerepet: a légi teherszállítás költségének csökkenésével párhuzamosan ez az áruszállítási mód a vízi szállítási forgalmának többszörösét bonyolította le. Ellentétes irányú volt a vámok magas szinten tartása néhány országban (Nagy-Britannia, Kína, India), valamint több fejlett, gazdag

ország jelentős agrártámogatása. Ezen országokban a szabadkereskedelem jelenleg is csak az ipari termékekre korlátozódik. Az árakat tekintve nem tapasztalható azok közeledésének általános tendenciája az utóbbi néhány évtizedben.

A XIX. század végén már a tőke kivétel is jelentős volt. Ebben a brit gyarmatbirodalomban történő beruházások voltak a meghatározók. Nagy-Britannia tőke kivétel ekkor GDP-jének 7-8 százalékát tette ki. Összehasonlításképpen: az 1980-as évek végén Japán és Németország fizetési mérlegének többlete a GDP-jük 4-5 százaléka körül alakult. (Több mint egy tucat ország ilyen mutatójának átlagát tekintve hasonló mértékű csökkenés állapítható meg.) A fejlett országokból származó tőke szerepe a fogadó országokban a beruházásokból való részesedését tekintve is nagyobb volt, mint napjainkban. Mindez ellentmond annak, hogy a világgazdaságban jelenleg soha nem látott mértékű globalizációnak lennének tanúi.

A két világháború között a külföldi működőtőke állományának kétharmada jutott a fejlődő országokra, míg az utóbbi negyven évben csupán egyharmada található ezekben az országokban. Mind a korábbi időkben, mind jelenleg is a külföldi tőke főleg infrastruktúrális beruházásokban jelentkezett: vasút, hírközlés, települési szennyvízkezelés. A XX. század végén a tőkeáramlás új területeként jelent meg az ipar és a pénzügyi szektor, olyannyira, hogy immár lényegében főleg itt jelenik meg a külföldi tőke. Ez mind a portfólió, mind a működőtőke-beruházásra érvényes. A működőtőke vonatkozásában ez technológia-átadást is jelent, ami az országok nemzetközi szinten lejátszódó közeledését is eredményezheti. Erre példa Írország az 1990-es években.

Ami a munkaerő-vándorlást és általában az emberek szabad mozgását illeti, XIX. század vége inkább globalizált világ képét mutatja, mint az napjainkban megfigyelhető. A bevándorlás korlátozására csak az időszak végén hoztak intézkedéseket. Az anyagi háttérrel az utazási költségeknek az átlagbérekhez képest bekövetkezett csökkenése teremtette meg. 1820 és 1914 között kerekén 60 millió ember vándorolt ki Európából az Újvilágba. A népességhez viszonyított arányát tekintve az ír és az olasz kivándorlás volt a legjelentősebb. Hasonló arányokat mutatva az Egyesült Államok és Argentína volt a legjelentősebb befogadó ország. Az ENSZ becslése szerint a nemzetközi vándorlás 1990-ben a világ népességének 2,3 százalékát érintette. Noha ez jelentős számú embert jelent, mégis szinte eltörpül a XIX. század végére és a XX. század elejére jellemző nemzetközi vándorlás mellett. Akárcsak korábban, most is elsősorban a jövedelmi viszonyok bírják rá az embereket új ország választására.

A világ országai közötti egyenlőtlenség (lásd az egy főre jutó GDP reálértékét) a XIX. században és a XX. század első felében számottevően nőtt, azóta jóval kisebb mértékű növekedés mutatható ki. Az egyes országokon belül az egyenlőtlenség a XIX. században változott, a XX. század első felében mérséklődött, majd valamelyest nőtt. A világban ma mutatózó egyenlőtlenség mérséklésére irányuló törekvéseknek – a szerző szerint – az egyenlőtlenség elsőként említett elemére kell összpontosítaniuk: a szegény országokat abban kell segíteni, hogy makrogazdasági szinten közeledjenek a gazdag országokhoz.

A XIX. század végén a termelési tényezők országokénti arányai a kiegyenlítődés felé mozdultak el. Ennek a jövedelemegyenlőtlenségre gyakorolt hatása attól függött, kik (kevesen vagy sokan) birtokolták a földet. Ez időben a Heckscher–Ohlin-elmélet érvényesülését tapasztalhattuk a gazdag egyenlő(bb) országokban nőtt, míg a szegény egyenlőtlen(ebb) országokban csökkent az egyenlőtlenség. A központi szerepet betöltő országok (Nagy-Britannia, Egyesült Államok és a periféria egyes országainak (például a skandináv államok, Írország, Olaszország) ilyen értelmű közeledésében a nemzetközi vándorlás és a tőkeáramlás is szerepet játszott.

A XX. század végén más feltételek érvényesülnek, mint száz évvel korábban. A kulcsfontosságú tényező a szakmunka, illetve a segédmunka lett (korábban a föld és a munkaerő volt a két legfontosabb tényező), földrajzi vonatkozásban pedig Észak és Dél áll szemben egymással (ami a korábbi gazdagszegény szembenállásnak felel meg). Ezeket a tényezőket tekintve a Heckscher–Ohlin elmélet alapján várhatóan ellentétes tendencia érvényesül. Az országokénti képet árnyalja a munkajövedelem- és a bérdifferenciák, valamint a munkanélküliség és a részidős munkavállalás eltérő alakulása és az e mögött álló eltérő gazdaságpolitikai filozófia.

A szerző óvatosságra int a globalizáció, valamint az egyenlőtlenség valamilyen általános mérőszáma közötti kapcsolat vizsgálatánál. Különböző vizsgálatok eltérő eredményei azt jelzik, hogy az eredmény függ attól, milyen (helyzetű, politikájú) országokat vesznek figyelembe, továbbá a globalizációnak, a nyitottságnak milyen mutatóját választják. Az alapos vizsgálatokhoz a termékárak és a termelési tényezők árának (ideértve a foglalkozási csoportok szerinti béreket, a földre és a tőkére vonatkozó megtérülési adatokat) tömegére van szükség az országok minél szélesebb köréből.

(Ism.: Szász Kálmán)

TÁRSADALOMSTATISZTIKA – DEMOGRÁFIA

BIFFL, G.:

A KÉPZÉSI RENDSZER ÁRA ÉS HASZNA NEMZETKÖZI ÖSSZEHASONLÍTÁSBAN

(Kosten und Nutzen des Bildungssystems im internationalen Vergleich.) – *WIFO Monatsberichte*, 2002. 6. sz. 397–411. p.

Az európai integráció folyamata mind több területre, így a képzési rendszerre, az oktatáspolitikára is kiterjed. Az EU tagállamai 1995-ben kezdték el az oktatáspolitikai koordinálását, abból a felismerésből kiindulva, hogy a jó képzési rendszer a versenyképesség fenntartásának fontos eszköze. A gazdaság gyorsuló nemzetközi integrációja, a műszaki fejlődés és a fokozódó munkaerő-mobilitás szükségessé tették a tagországok közötti egybehangolt oktatáspolitikai kialakítását. Jelenleg az Unió belüli munkaerőmozgás viszonylag csekély, mintegy két százalékos, viszont erre a munkaerőre a magas szintű szakmai képzettség jellemző. A viszonylag alacsony áranyú munkaerő-mobilitás egyes szakértők szerint a tagországokon belül kiadott bizonyítványok kölcsönös elismerésének hiányára is visszavezethető.

Az oktatáspolitikai döntési folyamatai a kilencvenes években kristályosodtak ki. Korábban, a hatvanas, hetvenes és nyolcvanas években a képzés, oktatás gyakorló és ezek szociális partnerei dolgozták ki az oktatáspolitikai döntéseket. A kilencvenes években az Európai Tanács és annak intézményrendszere (például az Európai Rektori Konferencia) került döntéshozói helyzetbe. Ennek következményeként az Európai Unióban kulcskérdéssé vált az oktatáspolitikai, ami hozzájárult a tagállamok reformképességének növeléséhez. A reformok a nemzetgazdaságok társadalmi és gazdasági funkciómechanizmusai, a piacok fokozódó globalizációja és a társadalmi normák változása miatt szükségessé váltak.

Gyakran érvelnek azzal, hogy a képzés olyan sokféle célt szolgál, hogy azt az alapvető emberi jogok részévé kell tenni. Ezért a kérdés költség-haszon szempontú elemzésére nincs szükség, és a szükséges képzési beruházások mértéke nem határozható meg. A képzési rendszer feladata ugyanis az, hogy legyen, hogy egyrészt a képzésben érintett népességnek megfelelő tartalmú és mértékű képzési programokat biztosítson, másrészt ki kell elégítenie a

gazdaság számára szükséges mennyiségű és felkészültségű munkaerő iránti igényt. Az egyéni és a társadalmi képzési igény között feszültség van a mennyiség és a minőség szempontjából egyaránt. Magának a képzésnek a lehetősége mind az egyén, mind a társadalom szempontjából költségvonzatokkal jár.

Egy ország emberierőforrás-készletének és a gazdaság problémamegoldó és -kezelő képességének fontos indikátora a lakosság képzettsége. Ennek meghatározó tényezői a korábban végrehajtott oktatási beruházások és ráfordítások. Ausztriában az elmúlt harminc évben az oktatáspolitikai súlypontja a középfokú képzettséggel rendelkezők iskolázására irányult. A 25 és 34 év közötti férfiak 87 százaléka rendelkezett 1999-ben középfokú végzettséggel, az 55 és 64 közöttieknek csak 70 százaléka. A különbség a nők esetében még szembeötlőbb. Itt az arány 31 százalékponttal kevesebb a fiatalok javára (25–34 évesek: 79 százalék, 55–64 évesek: 48 százalék). A nemek közötti képzettségben megmutatókozó különbség a nők szempontjából lényegesen javult az elmúlt három évtizedben, így az eltérés a fiatalok esetében megfelel a nemzetközi átlagnak.

Az osztrákok általános iskolai végzettség tekintetében 1999-ben meghaladták az OECD-országok átlagát. A 25 és 64 év közöttiek körében csak Norvégia, Dánia, Németország, Svájc, Japán és az Egyesült Államok rendelkeznek jobb adatokkal. Az egyetemet végzettek aránya viszont az eltelt harminc évben nem sokat változott, 1999-ben az 55–64 éves férfiak kilenc, a hasonló korú nők négy százaléka rendelkezett egyetemi vagy főiskolai végzettséggel. A 25–34 éves népességnél ugyanezek a mutatók tizenkét, illetve tizenhárom százalékot tesznek ki. A nők tehát megelőzték a férfiakat, ami hasonló a többi, iparilag fejlett országokhoz. Nemzetközi összehasonlításban viszont Ausztria 25–64 év közötti népessége tizenegy százalékaival jelentősen elmarad az OECD-országok egyetemet végzett népességétől. A legjobb eredményekkel az Egyesült Államok, Japán, Kanada, Finnország és Svédország rendelkeznek, ahol ez az arány legalább harminc százalék. Az egyetemi végzettségűek nemzetközi összehasonlításánál figyelembe kell venni, hogy Ausztriában bizonyos képzési területeken egyetemen kívüli terciér képzés folyik, míg a hasonló képesítést nyújtó oktatás más országokban az egyetemek és főiskolák feladata. Az ilyen jellegű különbség érvényes a népiszkolai és óvodai pedagógusokra, a nővérekre és az egészségügyi asszisztensekre is, azonban még ezeknek a csoportoknak a hozzáadásával is az OECD átlaga alatt marad Ausztria.

A legmagasabb iskolai végzettséggel rendelkező népesség szerkezete kiindulási pont a munka-

erő minősége szempontjából, ugyanis jelzi annak nemzetközi versenyképességét. Az életkor és a nem szerinti keresetmegoszlást vizsgálva nyilvánvaló, hogy a magasabb képzettséghez magasabb munkabér járul.

A képzési rendszer értékelésének fontos eszköze a képzés minőségének nemzetközi összehasonlítása. A PISA-tanulmány (Programme for International Student Assessment – PISA) keretében 2000-ben a tizenöt éves tanulóifjúság ismereteit figyelték meg harminckét országban, közöttük huszonnyolc OECD-tagországban. A vizsgáldás a tanulók olvasás- és beszédértésére, matematikai és természettudományos ismereteire terjedt ki. Az adatok bepillantást engednek az általános iskolát végzettek problémamegoldó képességébe, és megmutatják, hogy az egyes országok a képzés különböző területein milyen színvonalú oktatómunkát végeznek, azaz mennyire felelnek meg a kor követelményeinek.

A PISA-tanulmány szerint az osztrák tanulók átlagos osztályzatai mindhárom részterületen az OECD-átlag felett vannak. (Az értékelést független szakértők végezték.) A legjobb eredményeket a finn, a japán és a koreai tanulók érték el. Az olvasási készség a kanadaiakat megelőzve a finnknél a legjobb, Mexikóban a leggyengébb. (A magyar diákok pontszáma 480 volt, ami húsz ponttal elmarad az átlagostól.) Matematikában Japán és Korea vezet, 557, illetve 547 pontot kaptak és itt is Mexikó az utolsó. (A magyarok 488 pontot kaptak.) A természettudományok területén is Japán és Kore az első és az utolsó Mexikó. (A magyar teljesítmény 499 pontot ért.) Ami az osztrák tanulókat illeti, mindhárom területen az átlagnál jobb eredményeket értek el. Huszonnyolc ország felmérésében az olvasás–szövegértés területén Ausztria a 10., matematikában a 11. és a természettudományokban a 8. helyen végzett.

A népesség egyes csoportjai minden országban különböznek kulturális, nyelvi, szocioökonómiai és lokális szempontokból. Ez a sokszínűség hozzájárul az egyes országok tanulóinak eltérő teljesítményeihez. Európában főleg Németországban, Belgiumban, Görögországban, Norvégiában és Lengyelországban nagyok a teljesítményszóródások. A tengerentúlon ez jellemző az Egyesült Államokra. Ausztriában – ellentétben a legtöbb országgal – a természettudományokban nyújtott átlagteljesítmények jobbak, mint a nyelviek. A természettudományos gondolkodásnak az osztrák iskolarendszerben kimutathatóan magasabb képzési értéke van, és ezért az olvasásra és beszédképességre kevesebb figyelmet fordítanak. A beszédértéssel kapcsolatos gyengébb eredmények

a viszonylagosan nagy mértékű tanulói soknyelvűséggel is összekapcsolódnak.

Az olvasás- és beszédértés területén mindenhol jobb a lányok eredményei. A matematikában viszont a fiúk teljesítménye jobb. A természettudományokban az OECD-országokban nincs jelentősebb nemek szerinti eltérés. Ausztriában a fiúk és a lányok közötti teljesítménykülönbsége kiugróan magas. A fiúk és a lányok közötti teljesítménykülönbség matematikában Finnországban, a kelet-európai országokban, Svédországban, Görögországban és az Egyesült Államokban sokkal kisebb, mint az OECD-átlag. A természettudományok esetében nincs egyetlen nemek szerinti képességre, készségre utaló adat. Néhány országban (Egyesült Államok, Japán, Finnország) a lányok a jobbak, máshol, például Ausztriában is a fiúk voltak eredményesebbek.

A fiú-lány különbség egyébként Koreában, Dániában és Ausztriában a legnagyobb. Az eredmény azt sugallja, hogy az osztrák lányok kisebb figyelmet fordítanak a matematikára és a természettudományokra, mint más OECD-országok lánytanulói. Erre az lehet a magyarázat, hogy a továbbtanulásban jelentős a nemek szerinti szegmentáció, amelynek következtében az osztrák nőknek középtávon a férfiakétól eltérő karrierlehetőségeik vannak.

A tanulók teljesítménye összefügg az ország gazdasági teljesítőképességével. Ez utóbbit pontozták és kitűnt, hogy pozitív kapcsolat van az egy lakosra jutó pontérték és a tanulói teljesítmények között. Az Ausztriához hasonló gazdasági fejlődési vonalhoz tartozó Írország, Franciaország, Belgium és Spanyolország fiataljai az egy főre jutó értékelési pontszámuk megfelelő teljesítményt nyújtottak. A fejlettebb országok (Finnország, Korea, Japán, Ausztrália, Nagy-Britannia) tanulóinak teljesítménye is jobb.

A tanulók képzésére jutó kiadások és a tanulók teljesítőképessége közötti összefüggés a megkérdőztetett oktatási területeken nem olyan szoros, mint az egy lakosra jutó értékelési pontszám és az átlagos tanulói teljesítmény közötti párhuzam. Mindenesetre nem független ez a részadat az ország gazdasági teljesítményétől.

Ausztriában az oktatásra, az oktatási rendszerre fordított kiadások nemzetközi összehasonlításban magasak. 1998-ban egy százalékponttal meghaladták az OECD-tagállamokét, és csaknem megegyeztek az Egyesült Államokéval. Jelentősen többet csak Dánia, Korea, Norvégia, Svédország és Izland költött ilyen célokra, míg a holland, brit, japán, ír és belga kiadások elmaradtak az osztrákokétól.

Az oktatás átlagos költségeinek alakulása Ausztriában sem függ össze az oktatószemélyzet át-

lagot meghaladó bérével. Összefüggést mutat azonban az egyes tartományok bérpolitikájával éppúgy, mint a képzés időtartamával és az oktatók életkor-szerkezetével. Ausztriában az általános iskolai tanítók képzési ideje relatíve alacsony, ami csökkenti a bérszínvonalat. A képzési idő Belgiumhoz és Spanyolországhoz hasonlóan három év, Németországban viszont öt és fél esztendő. Ugyanakkor Ausztriában, nemzetközi összehasonlításban alacsony az egy tanárra jutó heti tanítási órák száma, ami szintén befolyásolja a költségeket.

A magas ausztriai költségek tényezői közé tartozik a viszonylagosan alacsony osztálylétszám, azaz az egy tanárra jutó tanulók száma. Ezt sok minden befolyásolja, például a hátrányos helyzetű gyermekek, a kistelepülések, a külföldi munkavállalók és az emigránsok gyermekei stb.

Az egy tanulóra jutó képzési kiadások nemzetközi összehasonlítása jelzi a vásárlóerő szintjét. Egyértelmű, hogy a színvonal emelése a tanulók költségeit is emeli. Az egyetemi képzés területén az egy tanulóra jutó költséghányad az Egyesült Államokban és Ausztráliában a legmagasabb, ami az ösztöndíjrendszerrel és a közlekedési költségekkel függ össze. Ausztriában csak az állami képzési kiadások tizenkét százaléka hárul a tanulóra, illetve annak eltartójára. Az OECD-átlag tizennyolc százalék, de a dán, a brit és a svéd háztartások még ennél is többet kénytelenek oktatási költségekre fordítani.

Közgazdasági szempontból a képzési kiadások egyfajta beruházásnak tekinthetők, ami akkor kamatozik, ha a társadalom által elvárt bevételi hozadék meghaladja a kiadásokat. Ez nehezen érhető el, mivel például a népességen belül igen nagy a szóródás a tanulási, továbbtanulási esélyek és lehetőségek között. Eltérők a szülői ház által biztosított feltételek vagy a regionális lehetőségek, hogy csak kettőt említsünk a sok feltétel közül.

Nemzetközi viszonylatban nagyok az eltérések a különböző képzettségűek jövedelmei között, amit sok tényező befolyásol: a képzés iránti munkaerőpiaci kereslet, a különböző szakmák munkaerőkínálata, a minimálbér alakulása az adott országban, a kollektív szerződések, a gyakorlat és képzettségi szint viszonya, a részmunkaidős foglalkoztatás helyzete, a képzési költségek megoszlása az egyén, a társadalom és a munkáltatók között.

A képzés értékének és színvonalának, a képzés költségeihez való egyéni és társadalmi hozzájárulások összehasonlítása után a PISA-tanulmány szerint a brit iskolarendszer a leghatékonyabb, azaz itt a legjobb a költség-haszon arány. Egyébként ebben az országban készítik a legdifferenciáltabb elemzést az oktatási rendszerről és az oktatási rendszer haté-

konyságáról. A Nagy-Britanniában készült tanulmányok jelzik a képzés hozzájárulási arányainak befolyásoló tényezőit és ezeknek a tényezőknek, illetve következményeiknek nagyságrendjét is.

(Ism.: *Rettich Béla*)

O'REILLY, J. – BÖTHFELD, S.:

MI TÖRTÉNIK A RÉSZMUNKAI DŐS
FOGLALKOZTATÁS UTÁN?

(What happens after working part time? Integration, maintenance or exclusionary transition in Britain and western Germany.) – *Cambridge Journal of Economics*, 2002, 4. sz. 409–439. p.

A részmunkaidős foglalkoztatás, különösen a nők esetében, hidat jelenthet a tartós foglalkoztatás felé. A szerzők tanulmányukban két ország, az Egyesült Királyság és Németország nyugati felére vonatkozó adatainak vizsgálatával jártak utána ezen állítás valóság tartalmának, bemutatva az ezzel kapcsolatos elméleteket is. A vizsgált két országban a szakképzés rendszere, a szakszervezetek szerepe, a munkaerő-piaci és szociális intézményrendszer meglehetősen különböző. A gyermekgondozási szabadság mindkét országban viszonylag korlátozott idejű, összehasonlítva például Svédországgal. Ugyanakkor Németországban a szociális juttatások lehetővé teszik a hosszabb távollétet is. Részben emiatt ott a nők, Nagy-Britanniával ellentétben, később térnek vissza a munkájukhoz.

A teljes, illetve részidős munka, illetve a munkaerőpiacról történő kiválás közötti átmeneti valószínűsége vizsgálatához a szerzők a brit és a német háztartás-statisztikai adatállomány 1991–1995 közötti adatait használták fel. Ebben az időszakban a részmunkaidős munkavállalók a kisvállalati körben és a szolgáltatás területén voltak reprezentáltak, s különösen igaz ez Angliára. Ott az ún. egyéb szolgáltatás ágazatban összpontosult 1995-ben az összes részidős foglalkoztatás mintegy fele, miközben a teljes munkaidősöknek mindössze 28 százaléka koncentráldott ebbe az ágazatba. Ugyanakkor Németországban a bányászatban és a feldolgozóiparban 1991-hez viszonyítva jelentősen nőtt a részmunkaidőben dolgozó férfiak aránya, annak következtében, hogy a munkaerő-kereslet csökkenése a részidős nyugdíj lehetőségének bevezetésével párosult. A szellemi munkakörökben Németországban nagyobb arányú a részidős állások száma mint Angliában, viszont a képzetlenek által betöltött részmunkaidős munkahelyek száma mindkét országban csökkent, Németországban némileg kisebb arányban. Minden

harmadik részidős így is képzetlen mindkét országban, s körükben a nők túlreprezentáltak. A német részmunkaidőben dolgozók átlagos képzettsége magasabb, mint angol társaiké, főleg a férfi részidősök sajátos összetétele miatt. Míg Angliában a férfi részmunkaidősök 17,3 százaléka, Németországban közel 44 százaléka irányító, vezető tevékenységet végez és közülük arányaiban többen dolgoznak nagyobb méretű termelő vállalatoknál.

Angliában, 1995-ben a részmunkaidőben dolgozók 35,4 százaléka kevesebb mint heti 15 órát teljesített (1991-ben 37,6 százalék), miközben Németországban ez az arány 10,6 százalékról 22,3 százalékra nőtt 1991 és 1995 között. Angliában a foglalkoztatottak megoszlása a heti teljesített munkaórák szerint polarizáltabb, mint Németországban. A teljes munkaidősök több, a részmunkaidősök kevesebb órában dolgoznak, de Németországban következett be erőteljesebb növekedés az ún. marginális foglalkoztatottak arányában a vizsgált időszakban.

A következő eltérés a részmunkaidőben dolgozók korösszetételében volt. Az ún. elsődleges munkavállalói csoport (25–54 évesek) adta Németországban a részmunkaidőben dolgozók 84,5 százalékát, szemben az angol 71,3 százalékos aránnyal. A 25 évesnél fiatalabbak viszont az utóbbiban 28,7 százalékot, az előbbiben 19,8 százalékot képviseltek és az eltérés főleg a férfiak esetében volt jelentős. A részmunkaidőben dolgozók döntő többsége (mintegy 70 százaléka) mindkét országban házasságban élt, a fennmaradó 30 százalékon belül pedig viszonylag nagy arányt képviseltek a gyermeküket egyedül nevelők. Angliában nagyobb arányban találhatók olyan háztartások, ahol mindkét felnőtt részmunkaidőben dolgozik, ami arra is magyarázatot ad, hogy a részmunkaidőben dolgozóknak Angliában miért élt nagyobb hányada átlag alatti jövedelmű háztartásban, mint Németországban. A háztartások jövedelme és a részidős foglalkoztatás között ugyanakkor mindkét országban szoros, de nem azonos irányú összefüggés áll fenn. Angliában a részmunkaidősök jelentős része alacsony jövedelmű háztartásban él, Németországban viszont a részmunkaidőben dolgozó nők háztartása az átlagosan jellemzőhöz képest némileg jobban keres. A teljes munkaidőben dolgozó férfiak foglalkoztatási stabilitása mindkét országban jelentősen meghaladja a részmunkaidőben dolgozó férfiakét, a nők pedig munkaidejüktől függetlenül a két csoport között helyezkednek el. Angliában az 1991 és 1995 közötti időszakban a teljes munkaidőben dolgozó nők átlagosan három évig tartották meg státusukat, Angliában viszont csak két évig. A részmunkaidős nők foglalkoztatási stabilitásában viszont kisebb a két ország közötti különbség.

Érdekes kérdés, hogy mi történik a részmunkaidős foglalkoztatás után? A szerzők az eseteket három csoportba sorolták. Az integrálódásra, amikor a részdős foglalkoztatást teljes munkaidős követi, a megőrzésre, amikor a teljes munkaidőst részdős, majd újra teljes munkaidős státus követi, és az ún. kizárásra, amikor a részmunkaidős foglalkoztatást a munkaerő-piaci kilépés követi. Angliában a nőknél az összes eset 17,8 százalékát az tette ki, amikor azok az inaktívból részmunkaidőssé váltak, mely arány Németországban 25,8 százalék volt. Angliában mindkét nemnek kétszer nagyobb esélye volt arra, hogy részdősből teljes munkaidőssé váljon, mint Németországban. A férfiak és a nők esetében az átmenet valószínűsége nem azonos. A klasszikus három lépcsős átmenet (teljes-rész-teljes) például elsődlegesen a férfiakra jellemző és a duális szakképzési rendszer léte miatt főleg Németországban tipikus.

A részmunkaidős foglalkoztatás hatásának felméréséhez a szerzők több hipotézist állítottak fel. Az első az ún. humántőke-elmélet. Eszerint a jobban képzett munkaerőnek van nagyobb esélye, hogy tartós foglalkoztatottá váljon. Mivel a nők az emberi tőkébe kevesebbet tudnak befektetni, ezért rosszabbak az esélyeik is. Az elméletből az is következne, hogy a képzetlen nők a részmunkaidős foglalkoztatást követően nagy valószínűséggel kiszorulnak a munkaerőpiacról. A modellben szereplő első ismérv ezért az iskolai végzettség volt. Az ún. szegmentáció-elmélet szerint a részmunkaidős

munkát csak az fogadja el, akinek ez jelenti az egyetlen esélyt, hogy ne essen ki végleg a munkaerőpiacról. A marginális foglalkoztatás szektor- és méretfüggő, a kisebb, illetve szolgáltató cégekre koncentrálódik. A modell ezért három méretkategóriát határozott meg. A második a háztartási-struktúra-ismérv, ami a háztartás típusa és a foglalkoztatás típusa között állít fel kapcsolatot. Ha a férj teljes munkaidős, a feleség esélye nagyobb a részmunkaidős foglalkoztatásra. A háztartási ismérv egyben a jövedelemmel is összefügg. E paraméterek felhasználásával a szerzők kidolgozták az átmenettel kapcsolatos valószínűségeket, nemként mindkét vizsgált ország esetében. Az eredmények szerint a munkaerőpiacon korábban kívül levők esetében a részmunkaidős foglalkoztatás nem válik jellemzően teljes munkaidőssé. A teljes munkaidős foglalkoztatásra azoknak van nagyobb esélyük, akik korábban már dolgoztak teljes munkaidőben. A modell ugyanakkor jelezte a támogatási (például gyermeknevelési támogatás) és az adórendszer pozitív szerepét. Kevésbé igazolódott a magasabb képzettség kedvező hatása, mivel Németországban a kvalifikált, magasabb jövedelmű háztartásban élő nők kis valószínűséggel lesznek részmunkaidős munkavállalókból teljes munkaidőssé. Ezzel szemben a képzetlen brit nők jellemzően nem hagyják el végleg a munka világát. Esetükben viszont a magasabb képzettség elősegíti a teljes munkaidőssé válást.

(Ism.: Lakatos Judit)

BIBLIOGRÁFIA

A *Központi Statisztikai Hivatal Könyvtár és Dokumentációs Szolgálat*hoz az alábbi, helyben megtekinthető, de nem kölcsönözhető fontosabb könyvek és CD-ROM-ok érkezték be:

STATISZTIKAI ÉVKÖNYVEK

Azərbaycanın statistik göstəriciləri, 2002 = Statistical yearbook of Azerbaijan, 2002 / Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi. - Bakı : Azstat, 2002. - 765 p.

Azerbajdzsán statisztikai évkönyve, 2002.

I-042-C-0491/2002

Compendio statistico italiano, 2001 / Istituto Nazionale di Statistica. - Roma : ISTAT, 2002. - 266 p.

Olaszország statisztikai zsebkönyve, 2001.

I-032-D-0002/2001

Lietuvos statistikos metraštis, 2002 = Statistical yearbook of Lithuania, 2002 / Statistikos departamentas. - Vilnius : Stat. departamentas, 2002. - 684 p.

Litvánia statisztikai évkönyve, 2002.

I-042-C-0268/2002

Statistical abstract of Israel, 2001 / Central Bureau of Statistics. - Jerusalem : CBS, cop. 2001. - 139, [600] p.

Izrael statisztikai évkönyve, 2001.

I-057-C-0001/2001

Statistical yearbook of China, 2002 / State Statistical Bureau. - Hong Kong : Economic Information and Agency ; Beijing : CSICSC, 2002. - 935 p.

Kína statisztikai évkönyve, 2002.

I-052-C-0020/2002/A

Statistical yearbook of Ireland, 2002 / Central Statistics Office. - Dublin : CSO, 2002. - III, 423 p.

Írország statisztikai évkönyve, 2002.

I-036-C-0066/2002

Statistical yearbook of Norway, 2002 / Statistics Norway. - Oslo [etc.] : Stat. Sentralbyrå, cop. 2002. - 539 p.

Norvégia statisztikai évkönyve, 2002.

I-040-C-0167/2002/A

Statistiké epetérís tés Ellados, 2001 = Statistical yearbook of Greece, 2001 / Ethnik, Statistík, Ypéresia tés Ellados. - Athena : ESYE, 2002. - 569 p., [12] t.
Görögország statisztikai évkönyve, 2001.

I-049-B-0050/2001

Statistisches Jahrbuch ... für die Bundesrepublik Deutschland, 2002 = Statistical yearbook for the Federal Republic of Germany, 2002 / Statistisches Bundesamt. - Stuttgart [etc.] : Metzler-Poeschel, 2002. - 714 p.

A Német Szövetségi Köztársaság statisztikai évkönyve, 2002.

I-004-C-0002/2002

Statistisches Jahrbuch ... für die Bundesrepublik Deutschland und für das Ausland, 2002 [Elektronikus dok.] / Statistisches Bundesamt. - Stuttgart [etc.] : Metzler-Poeschel, 2002. - CD

A Német Szövetségi Köztársaság statisztikai évkönyve, 2002. [Elektronikus dokumentum.]

CD-0207/02

Statistisches Jahrbuch für das Ausland, 2002 = Statistical yearbook for foreign countries, 2002 / Statistisches Bundesamt. - Stuttgart : Metzler-Poeschel, 2002. - 368 p.

A Német Szövetségi Köztársaság nemzetközi statisztikai évkönyve, 2002.

I-004-B-0308/2002

Statistisk årbog, 2002 = Statistical yearbook, 2002 / Danmarks Statistik. - København : Danmarks Stat., 2002. - 599 p.

Dánia statisztikai évkönyve, 2002.

I-039-C-0001/2002

Türkiye istatistik yilligi, 2001 = Statistical yearbook of Turkey, 2001 / Devlet İstatistik Enstitüsü. - Ankara : DIE, 2002. - XXVIII, 733 p.

Törökország statisztikai évkönyve, 2001.

I-050-B-0005/2001

World statistics pocketbook, 2001 : World statistics in brief. - New York : UN, 2001. - X, 239 p.

A világ országainak statisztikája röviden, 2001.

I-072-D-0002/22

GAZDASÁGSTATISZTIKA

1999 national survey of family income and expenditure. Vol. 7/1. Reference material. No. 1. Summary report (statistical tables) / Statistics Bureau Ministry of Public Management, Home Affairs, Posts and Telecommunications. - Tokyo : Stat. Bureau, 2002. - 1194 p.

Japán 1999. évi felmérése a családi jövedelmekről és kiadásokról. Összefoglaló jelentés, statisztikai táblák.

I 051 C 0102/1999/7/01

1999 national survey of family income and expenditure. Vol. 7/2., Reference material. No. 2. Family assets / Statistics Bureau Ministry of Public Management, Home Affairs, Posts and Telecommunications. - Tokyo : Stat. Bureau, 2002. - 790 p.

Japán 1999. évi felmérése a családi jövedelmekről és kiadásokról. Összefoglaló jelentés, családi vagyon.

I 051 C 0102/1999/7/02

Agricultural policies in OECD countries, 2002 : Monitoring and evaluation / Organisation for Economic Co-operation and Development. - Paris : OECD, 2002. - 238 p.

Mezőgazdasági politika, piac és kereskedelem az OECD-országokban, 2002.

I-033-C-0231/2002

Bautätigkeit, 2001 / Statistisches Bundesamt. - Stuttgart [etc.] : Metzler-Poeschel, 2002. - 98 p.

A Német Szövetségi Köztársaság építőipari és lakásstatisztikája. Építkezések, 2001.

I-004-B-0072/2001

Bestand an Wohnungen, 2001 / Statistisches Bundesamt. - Stuttgart : Metzler-Poeschel, 2002. - 60 p.

A Német Szövetségi Köztársaság építőipari és lakásstatisztikája. Lakásállomány, 2001.

I-004-B-0134/2001

Betriebe, Beschäftigte und Umsatz des Verarbeitenden Gewerbes sowie des Bergbaus und der Gewinnung von Steinen und Erden nach Beschäftigengrößenklassen, 2001 / Statistisches Bundesamt. - Stuttgart : Metzler-Poeschel, 2002. - 115 p.

A Német Szövetségi Köztársaság ipara. A bányászat és a feldolgozóipar vállalatai, foglalkoztatottsága és forgalma szerint, 2001.

I-004-B-0236/2001

Bodennutzung der Betriebe, 2001 / Statistisches Bundesamt. - Stuttgart [etc.] : Metzler-Poeschel, 2002. - 83 p.

A Német Szövetségi Köztársaság mezőgazdasága, erdőgazdálkodása és halászata. A mezőgazdasági üzemek földhasználatá, 2001.

I-004-B-0246/2001

Bygge- og anleggsstatistikk, 2000 = Construction statistics, 2000. - Oslo [etc.] : Stat. Sentralbyra, cop. 2002. - 62 p.

Norvégia építőipari statisztikája, 2000.

I-040-B-0077/2000

La consommation des ménages en 2001 : Séries de la comptabilité nationale. - [Paris] : INSEE, 2002. - 45 p. + mell. (1 CD)

A francia háztartások fogyasztása, 2001.

I-033-B-0390/2001

Eigentums- und Pachtverhältnisse, 2001 / Statistisches Bundesamt. - Stuttgart : Metzler-Poeschel, 2002. - 141 p.

Tulajdon- és használati viszonyok a Német Szövetségi Köztársaságban.

I-004-B-0241/2001

Electricity information, 2002 / International Energy Agency. - Paris : OECD IEA, cop. 2002. - VIII, 89, 718 p.

Az OECD Nemzetközi Energiatüknökségének éves vilamos energia jelentése, 2002.

I-033-B-0477/2002

Energy, 2000 : Statistical yearbook. - Luxembourg : EUROSTAT, 2002. - 255 p.

Az Európai Unió energiastatisztikai évkönyve, 2000.

I-030-B-0011/2000

Enquête sur l'emploi de 2002 : Résultats détaillés / Institut national de la statistique et des études économiques. - [Paris] : INSEE, 2002. - 161, 31 p.

Franciaország munkaerő-felmérése, 2002.

I-033-B-0375/2002

Euro area, 2001-2002. - Paris : OECD, cop. 2002. - 187 p., [1] t.fol.

Euró terület, 2001-2002.

I-033-C-0264/2001-2002

Exoterikon emporion tés Ellados, 1994. Fasc. B. = Commerce extérieur de la Grèce, 1994. Fasc. B. / Ethnik, Statistík, Ypéresia tés Ellados. - Athena : ESYE, 2002. - XI, 564-957. p.

Görögország külkereskedelmi statisztikája, 1994. B köt.

I-049-B-0003/1994/B

- FAO yearbook. Fishery statistics. Commodities, 2000 - Rome : FAO, 2002. - XI, 206 p.
A FAO halászati évkönyve, 2000. Halértékesítés.
I-072-B-0096/91
- FAO yearbook. Fishery statistics. Capture production, 2000.- Rome : FAO, 2002. - VIII, 617 p.
A FAO halászati évkönyve, 2000. Haltermelés.
I-072-B-0096/90/1
- FAO yearbook. Fishery statistics. Aquaculture production, 2000 - Rome : FAO, 2002. - VII, 178 p.
A FAO halászati évkönyve, 2000. Halászati termékek.
I-072-B-0096/90/2
- Finansiella företag, 2001 = Financial enterprises, 2001 / Statistiska centralbyran. - Stockholm : SCB, 2002. - 75 p.
Svédország pénzügyi intézményei, 2001.
I-041-C-0170/2001
- Fiskeristatistikk, 1999-2000 = Fishery statistics, 1999-2000 / Statistisk Sentralbyra. - Oslo [etc.] : Stat. Sentralbyra, cop. 2002. - 106 p.
Norvégia halászati statisztikája, 1999-2000.
I-040-B-0076/1999-2000
- Hotel- und Kurbetriebe in der Schweiz, 2001 : Angebot und Nachfrage im Zeitvergleich = Les hotels et les établissements de cure en Suisse, 2001. - Bern : BFS, 2002. - 71 p.
Svájc szálloda- és gyógyüdülő-statisztikai évkönyve, 2001.
I-031-B-0286/2001
- Household budget survey, 1999-2000. Final results / Central Statistics Office. - Dublin : CSO, 2002. - 241 p.
Írország háztartási költségvetési felvétele, 1999-2000.. Összefoglaló eredmények.
I-036-B-0357/1999-2000/[2]
- Indices et prix à la consommation, 2001 / Institut national de statistique. - Bruxelles : INS, 2002. - 80 p.
Belga fogyasztói árak és árindeksek, 2001.
I-038-B-0246/2001
- Industristatistikk, 1999 : Naeringstill = Manufacturing statistics, 1999. - Oslo [etc.] : Stat. Sentralbyra, cop. 2002. - 122 p.
Norvégia iparstatisztikája, 1999.
I-040-B-0086/1999
- International financial statistics. 2002 : Yearbook / International Monetary Fund. - Washington : IMF, 2002. - XXXII, 1122 p.
Nemzetközi pénzügyi statisztikai évkönyv, 2002.
I-072-B-0093/2002
- International Monetary Fund. Annual report, 2002 / International Monetary Fund. - Washington : IMF, 2002. - XVII, 214 p.
AZ IMF éves jelentése, 2002.
470174/2002
- International trade statistics yearbook, 2000. Vol. 2. Trade by commodity / Department of International Economic and Social Affairs. - New York : UN, 2001. - XLII, 465, S153 p.
Nemzetközi külkereskedelmi statisztikai évkönyv, 2000.
I-072-B-0097/2000/2
- Jaktstatistikk, 2001 = Hunting statistics, 2001 / Statistisk sentralbyra. - Oslo [etc.] : Stat. Sentralbyra, cop. 2002. - 60 p.
Norvégia vadászati statisztikája, 2001.
I-040-B-0059/2001
- Jordbruksstatistisk årsbok, 2002 = Yearbook of agricultural statistics, 2002 / Statistiska centralbyran - Stockholm : SCB, 2002. - 338 p.
Svédország mezőgazdasági statisztikai évkönyve, 2002.
I-041-C-0208/2002
- Kaufwerte für landwirtschaftliche Grundstücke, 2001 / Statistisches Bundesamt. - Stuttgart [etc.] : Metzler-Poeschel, 2002. - 32 p.
A Német Szövetségi Köztársaság mezőgazdasága, erdőgazdálkodása és halászata. A földbirtok vásárlóértéke.
I-004-B-0285/2001
- Konten und Standardtabellen, 2001 : Hauptbericht / Statistisches Bundesamt. - Stuttgart [etc.] : Metzler-Poeschel, 2002. - 312 p.
A Német Szövetségi Köztársaság nemzetgazdasági elszámolásai. Számlarendszer és input-output táblák, 2001.
I-004-B-0211/2001
- Konzentrationsstatistische Daten für das Verarbeitende Gewerbe, den Bergbau und die Gewinnung von Steinen und Erden sowie das Baugewerbe ... und ... / Statistisches Bundesamt. - Stuttgart : Metzler-Poeschel, 2002. - 110 p.
A Német Szövetségi Köztársaság iparának koncentrációja. A bányászat, a feldolgozóipar és az építőipar átfogó statisztikai adatai, 1999-2000.
I-004-B-0284/1999-2000
- Landbrug, 2001 = Agricultural statistics, 2001 / Danmarks Statistik. - København : Danmarks Stat., 2002. - 274 p.
Dánia mezőgazdasági, kertészeti és erdészeti statisztikája, 2001.
I-039-C-0051/2001
- Landwirtschaftliche Bodennutzung und pflanzliche Erzeugung, 2001 / Statistisches Bundesamt. - Stuttgart [etc.] : Metzler-Poeschel, 2002. - 145 p.
A Német Szövetségi Köztársaság mezőgazdasága, erdőgazdálkodása és halászata. Földhasználat és növénytermesztés, 2001.
I-004-B-0228/2001
- Laufende Aufwendungen für den Umweltschutz im Produzierenden Gewerbe / Statistisches Bundesamt. - Stuttgart : Metzler-Poeschel, 2002. - 53 p.
A Német Szövetségi Köztársaság környezetstatisztikája. Folyamatban lévő környezetvédelmi beruházások az iparban, 2000.
I-004-B-0355/2000
- Manufacturing industry Australia, 2000-2001 / Australian Bureau of Statistics. Canberra : ABS, 2002. - 55 p.
Ausztrália feldolgozóipari statisztikája, 2000-2001.
I-091-B-0067/2000-2001
- National accounts statistics, 1998-1999. Analysis of main aggregates / United Nations. - New York : UN, 2002. - 207 p.
A világ országainak nemzetgazdasági elszámolási statisztikája, 1998-1999.
I-072-B-0150/1998-1999/[1]
- Nuclear energy data, 2002 = Données sur l'énergie nucléaire, 2002 / Nuclear Energy Agency. - Paris : OECD, cop. 2002. - 85 p.
Az OECD-országok nukleárisenergia-adatai, 2002.
I-033-C-0216/2002
- OECD employment outlook, 2002 / Organisation for Economic Co-operation and Development. - Paris : OECD, cop. 2002. - 336 p.
Az OECD-országok foglalkoztatottsági helyzete, 2002.
I-033-B-0399/2002

- Oil information, 2002 = Données sur le pétrole, 2002 / International Energy Agency. - Paris : OECD IEA, 2002. - V, [750] ism. p., [2] t. fol.
Nemzetközi kőolajstatisztikai információk, 2002.
 I-033-B-0187/2002
- Romania, 2001-2002 / Centre for Co-operation with Non-Members. - Paris : OECD, 2002. - 132 p., [1] t. fol.
Románia gazdasági áttekintése, 2001-2002.
 I-033-C-0251/2001-2002
- Les salaires dans l'industrie, le commerce et les services en 2000 - [Paris] : INSÉÉ, 2002. - 205 p.
Bérek a francia iparban, kereskedelemben és szolgáltatásokban, 2000.
 I-033-B-0383/2000
- Skatter og afgifter, 2002 = Taxes and duties, 2002 / Danmarks Stat. Kobenhavn : Danmarks Stat. 2002. - 210 p.
Dánia adó- és vámstatisztikája, 2002.
 I-039-B-0035/2002
- Stand und Entwicklung der Erwerbstätigkeit, 2001 / Statistisches Bundesamt. - Stuttgart [etc.] : Metzler-Poeschel, 2002. - 380 p.
Népesség és keresőtevékenység a Német Szövetségi Köztársaságban. A keresőképeség alakulása, 2001.
 I-004-B-0185/2001
- Statistická ročenka zivotního prostředí České Republiky, 2001 = Statistical environmental yearbook of the Czech Republic, 2001 / zpr. Český Ekologický Ústav ; Ministerstvo Zivotního Prostedí České Republiky, Český Statistický Úrad. - Praha : Min. Zivotního Prostedí CR, cop. 2001. - 551 p.
Csehország környezetvédelmi évkönyve, 2001.
 I 020 B 0041/2001
- Statistics on occupational wages and hours of work and on food prices, 2000-2001 / International Labour Organisation. - Geneva : ILO, 2002. - XIII, 268 p.
A foglalkoztatottak bér- és munkaidő-statisztikája és az élelmiszerárak alakulása a világ országaiban, 2000-2001.
 I-031-B-0147/M/2000-2001
- Statistik der Einkommensteuer, 1999 / hrsg. Statistik Austria. - Wien : Stat. Austria, 2002. - 239 p.
Ausztria jövedelemadó-statisztikája, 1999.
 I-002-B-0220/1999
- Statistik der Lohnsteuer, 2001 / hrsg. von Statistik Austria. - Wien : Stat. Austria, 2002. - 382 p.
Ausztria keresetiadó-statisztikája, 2001.
 I-002-B-0242/2001
- Statistikk over eiendomsdrift, forretningsmessig tjenesteyting og utleievirksomhet, 2000 = Real estate, renting and business activities, 2000. - Oslo [etc.] : Stat. Sentralbyra, cop. 2002. - 57 p.
Ingatlan-, bérbeadás és más gazdasági szolgáltatási tevékenységek Norvégiában, 2000.
 I-040-B-0067/2000
- Statistisches Jahrbuch der Stahlindustrie, 2002-2003 / Hrsg. Wirtschaftsvereinigung Stahl. - Düsseldorf : WS, cop. 2002. - 404 p., [3] t. fol.
Nemzetközi acélipari statisztikai évkönyv, 2002-2003.
 I-004-C-0014/2002-2003
- Työvoimatilasto, 2001 = Arbetskraftsstatistik, 2001 = Labour force statistics, 2001. - Helsinki : Tilastokeskus, 2002. - 132, [24] p.
Finnország munkaiügyi statisztikája, 2001.
 I-043-B-0171/2001
- Varehandelsstatistikk, 2000 = Wholesale and retail trade statistics, 2000. - Oslo [etc.] : Stat. Sentralbyro, cop. 2002. - 91 p.
Norvégia nagy- és kiskereskedelmi statisztikája, 2000.
 I-040-B-0095/2000
- Volkswirtschaftliche Gesamtrechnung, 1995-2000 = Le système de comptabilité nationale / Bundesamt für Statistik. - Bern : BFS, 2002. - 97 p.
Svájc nemzeti számlái, 1995-2000.
 I-031-B-0306/1995-2000
- Volkswirtschaftliche Gesamtrechnungen, 1977-2001 : Hauptergebnisse / hrsg. von Statistik Austria. - Wien : Stat. Austria, 2002. - 163 p.
Az Európai Közösség nemzeti számlái szektorok szerint, 1977-2001.
 I-002-B-0296/1977-2001
- Wholesale and retail trade statistics, 2000 = Statistik, hondrikou kai liamikou emporiou, 2000. - [Nicosia] : Min. of Finance, 2002. - 230 p.
Ciprus nagy- és kiskereskedelmi statisztikája, 2000.
 I-048-B-0013/2000
- The World Bank atlas, 2002 - Washington : World Bank, 2002. - 64 p.
A Világbank atlasza, 2002.
 I-072-B-0290/2002
- Zahlungsbilanz der Schweiz, 2001 / Schweizerische Nationalbank. - [Zürich] : SNB, 2002. - 44 p.
Svájc fizetési mérlege, 2001.
 I-031-B-0295/2001
- TÁRSADALOMSTATISZTIKA – EGÉSZSÉGÜGY – KULTÚRSTATISZTIKA
- 1998 housing and land survey of Japan. Vol. 1. Results for Japan / Statistics Bureau Management and Coordination Agency. - Tokyo : Stat. Bureau (Tokyo), 2000. - [799] p.
Japán 1998. évi lakás- és földterületi statisztikája. Összefoglaló eredmények.
 I 051 C 0121/1998/01
- Bildung im Zahlenspiegel, 2002 / Statistisches Bundesamt. - Stuttgart [etc.] : Metzler-Poeschel, 2002. - 227 p.
A Német Szövetségi Köztársaság oktatása a számok tükrében, 2002.
 I-004-B-0279/2002
- Kriminalstatistikk, 1999 = Criminal statistics, 1999. - Oslo [etc.] : Stat. Sentralbyra, cop. 2002. - 116 p.
Norvégia bűnügyi statisztikája, 1999.
 I-040-B-0117/1999
- Kultura 2000 : a survey on cultural participation / [publ. by] National Statistics Office, Malta. - Valletta : NSO, 2002. - XVIII, 79 p.
Málta kultúrstatisztikája, 2000.
 I 070 B 0014/2000
- Matrimoni, separazioni e divorzi / Istituto Nazionale di Statistica. - Roma : ISTAT, 2002. - 150 p.
Házasságkötések, különélések és válások Olaszországban, 1998.
 I-032-B-0266/1998
- Monetäre hochschulstatistische Kennzahlen, 2000 / Statistisches Bundesamt. - Stuttgart : Metzler-Poeschel, 2002. - 111 p.
A felsőoktatási képzés pénzügyi statisztikája, 2000.
 I-004-B-0350/2000

- Narkotika statistik, 2001 = Narcotic drugs statistics, 2001. - Stockholm : BRA, 2002. – 53 p.
Svédország drogstatistikája, 2001.
I-041-B-0227/2001
- Statistiche culturali, 2001 / Istituto Nazionale di Statistica. - Roma : ISTAT, 2001. - 246 p., [6] t.
Olaszország kultúrstatistikája, 2001.
I-032-B-0189/40
- Statistiche giudiziarie penali, 2000 / Istituto Nazionale di Statistica. - Roma : ISTAT, 2002. – 530 p.
Olaszország büntetőjogi statistikája, 2000.
I-032-C-0248/2000
- Strassenverkehrsunfälle in der Schweiz, 2001 = Accidents de la circulation routière en Suisse, 2001. - Bern : BFS, 2002. – 193 p.
Svájc közúti közlekedési baleseti statistikája, 2001.
I-031-B-0237/2001
- Struktur der sozialversicherungspflichtig Beschäftigten, 2000 / Statistisches Bundesamt. - Stuttgart [etc.] : Metzler-Poeschel, 2002. – 124 p.
Népesség és keresőtevékenység a Német Szövetségi Köztársaságban. A munkavállalók után fizetett társadalombiztosítási járulékok összetétele, 2000.
I-004-B-0254/2000
- Struktur der sozialversicherungspflichtig Beschäftigten, 2001 / Statistisches Bundesamt. - Stuttgart [etc.] : Metzler-Poeschel, 2002. – 124 p.
Népesség és keresőtevékenység a Német Szövetségi Köztársaságban. A munkavállalók után fizetett társadalombiztosítási járulékok összetétele, 2001.
I-004-B-0254/2001
- Työtaturmat, 2000 = Olycksfall i arbete, 2000 = Industrial accidents, 2000 / Työsuojeluhallitus. - Helsinki : Tilastokeskus, 2002. – 101 p.
Finnország ipari baleseti statistikája, 2000.
I-043-B-0033/2000
- Les vacances des français en 1999 - Paris : INSEÉ, 2002. – 38 p.
Franciaország üdülési statistikája, 1999.
I-033-B-0377/1999
- DEMOGRÁFIA
2000. aasta rahva ja eluruumide loendus. 3., Sünnikoht ja ränne = 2000 population and housing census. 3. Place of birth and migration / Statistikaamet. - Tallinn : Statistikaamet, 2002. – 306 p.
Észtország 2000. évi népesség- és lakásösszeírása. 3. köt. A népesség születési hely szerinti megoszlása és a népmozgalom.
I 042 B 0299/2000/03
2000. aasta rahva ja eluruumide loendus. 4. Haridus, usk = 2000 population and housing census. 4. Education, religion / Statistikaamet. - Tallinn : Statistikaamet, 2002. – 351 p.
Észtország 2000. évi népesség- és lakásösszeírása. A népesség szakképzettség és vallások szerinti megoszlása.
I 042 B 0299/2000/04
- 2000 population census of Japan. Vol. 1., Total population / Statistics Bureau Ministry of Public Management, Home Affairs, Posts and Telecommunications. - [Tokyo] : Stat. Bureau (Tokyo), [2002]. – 321 p.
Japán 2000. évi népszámlálása. Népességszám.
I 051 C 0122/01
- 2000 population census of Japan. Vol. 3/1., Labour force status of population, industry (major groups) of employed persons, and education / Statistics Bureau Ministry of Public Management, Home Affairs, Posts and Telecommunications. - [Tokyo] : Stat. Bureau, [2002]. – 383 p.
Japán 2000. évi népszámlálása. A népesség gazdasági aktivitása, az ipari ágazatokban alkalmazottak és a szakképzettség.
I 051 C 0122/03/1
- Befolkningens bevaegelser, 2001 = Vital statistics, 2001 / Danmarks Statistik. - Kobenhavn : Danmarks Stat., 2002. – 253 p.
Dánia népmozgalmi statistikája, 2001.
I-039-C-0045/2001
- Befolkningsstatistik, 2001. Del. 3. = Population statistics, 2001, Vol. 3. - Stockholm : SCB, 2002. – 209 p.
Svédország népességstatistikája, 2001.
I-041-B-0112/2001/3
- Decessi, 1997 : Caratteristiche demografiche e sociali / Istituto Nazionale di Statistica. - Roma : ISTAT, 2000. – 123, [4] p.
Olaszország halálzási statistikája, 1997.
I-032-B-0285/1997
- Mortalité en 1996 / Institut national de statistique. - Bruxelles : INS, cop. 2001. – 86 p.
Belgium halandósági statistikája, 1996.
I-038-B-0224/1996
- Tuarascail ar staidreamh beatha, 2000 = Report on vital statistics, 2000 / Department of Health ; compil. by Central Statistics Office. - Dublin : CSO, 2002. – 211 p.
Írország népmozgalmi statistikája, 2000.
I-036-B-0352/2000
- World population ageing, 1950-2050 / Department of Economic and Social Affairs. - New York : UN, 2002. - XLIX, 483 p.
A népesség öregedése, 1950–2050.
I 072 B 0230/207